

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ІНТЕРНЕТ

«Кожен має право на свободу вираження поглядів».
Стаття 10 Європейської конвенції з прав людини

Вольфганг **Бенедек**
та Маттіас **Кетteman**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Свобода вираження поглядів та Інтернет

Вольфганг Бенедек та Маттіас Кетteman

Видавництво Ради Європи

Думки, висловлені у цій роботі, належать виключно авторам і не обов'язково відображають офіційну позицію Ради Європи.

Усі права захищено. Жодна частина цієї публікації не може бути перекладена, відтворена чи передана у будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними (CD, Інтернет тощо) чи механічними, у тому числі шляхом фотокопіювання, запису чи розміщення у будь-яких інформаційних сховищах або пошукових системах, без попереднього письмового дозволу Дирекції комунікацій (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int).

Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні»

Фінансується
Європейським Союзом
та Радою Європи

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Впроваджується
Радою Європи

This publication was translated and produced under the Joint Programme between the European Union and the Council of Europe «Strengthening information society in Ukraine». The content of the publication can in no way be taken to reflect the views of the European Union and the Council of Europe.

Видання цієї публікації та переклад на українську мову здійснено у рамках спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні». Зміст публікації не повинен тлумачитися як такий, що відображає офіційні погляди Європейського Союзу та Ради Європи.

Публікацію підготовлено англійською мовою. Рада Європи (РЄ) не несе відповідальності за якість перекладів посібника іншими мовами. Наведені у посібнику точки зору не створюють зобов'язань для РЄ. Посібник містить посилання на різноманітні коментарі і довідники. РЄ не бере на себе будь-якої відповідальності за зміст таких коментарів та довідників, а їх згадування у посібнику не означає, що РЄ в будь-якій формі схвалюють ці публікації.

Фото на обкладинці: Shutterstock

Дизайн обкладинки: Відділ підготовки документів та публікацій (SPDP), Рада Європи

Макет: Jouve, Париж

Видавництво Ради Європи

F-67075 Strasbourg Cedex

<http://book.coe.int>

ISBN 978-92-871-7702-5

© Рада Європи, грудень 2013 року

Надруковано у Раді Європи

Зміст

Перелік умовних скорочень	7
Перелік судових справ	9
Передмова	15
1. Вступ: проблеми забезпечення свободи вираження поглядів у Інтернеті	19
2. Структура свободи вираження поглядів у Інтернеті	25
2.1. Основні складові елементи права	25
2.1.1. Свобода дотримуватися поглядів	29
2.1.2. Свобода інформації	29
2.1.3. Свобода преси та інших засобів масової інформації.	31
2.1.4. Свобода міжнародного спілкування	35
2.1.5. Свобода художнього вираження поглядів	36
2.1.6. Свобода форм культурного самовираження	37
2.1.7. Свобода науки.	38
2.1.8. Нова свобода? Свобода та відкритість Інтернету.	39
2.1.9. Право на анонімність	40
2.1.10. Право на повідомлення про незаконну діяльність	41
2.2. Суміжні права: свобода зібрань та об'єднань, право на освіту та доступ до знань	41
2.3. Право на доступ до Інтернету.	44
3. Обмеження свободи вираження поглядів у Інтернеті.	49
3.1. Принципи та проблеми.	49
3.2. Критерії обмежень та практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних з Інтернетом.	51
3.2.1. Критерії обмежень	51
3.2.2. Практика ЄСПЛ.	52
3.3. Висновки	58
4. Встановлення стандартів Радою Європи та недержавними суб'єктами	61
4.1. Контекст: роль прав людини в управлінні Інтернетом.	61
4.2. Діяльність Ради Європи: підвищення обізнаності та встановлення стандартів	62
4.2.1. Рекомендації та декларації	63
4.2.2. Керівні принципи та рекомендації для бізнесу	68
4.3. Діяльність недержавних суб'єктів	73
4.3.1. Хартія прав людини та принципів Інтернету	73
4.3.2. Встановлення стандартів у приватному секторі	74
4.3.3. Прозорість захисту свободи вираження поглядів	76

5. Окремі питання	79
5.1. Регулювання контенту в Інтернеті та свобода вираження поглядів	80
5.2. Доступ до Інтернету як передумова здійснення свободи вираження поглядів онлайн	82
5.3. Технологічний нейтралітет та свобода вираження поглядів	85
5.4. Мережевий нейтралітет та свобода вираження поглядів	86
5.5. Характерні особливості захищених та незахищених висловлювань онлайн	88
5.6. Боротьба з висловлюваннями, які розпалюють ненависть чи ворожнечу онлайн.	90
5.7. Наклеп, репутація та свобода вираження поглядів онлайн.	96
5.8. Захист інтересів дітей у контексті свободи вираження поглядів	101
5.9. Свобода вираження поглядів та доменні імена	102
5.10. Роль посередників у Інтернеті.	105
5.11. Свобода вираження поглядів у соціальних мережах	107
5.12. Приватний та публічний сектори Інтернету.	111
5.13. Виходячи за межі національної юрисдикції	116
6. Відповідна практика на національному рівні	117
6.1. Юрисдикція та свобода вираження поглядів онлайн	118
6.1.1. Справи «Франція проти США» та «Yahoo! проти LICRA»: історія двох країн і двох судів	118
6.1.2. Сполучене Королівство: Інтернет підпадає під сферу дії національної юрисдикції	119
6.2. Доступ і свобода вираження поглядів онлайн.	120
6.2.1. Єгипет: відключення Інтернету	120
6.2.2. Доступ до Інтернету як захищене право у 20 державах-членах Ради Європи	121
6.3. Авторське право та свобода вираження поглядів онлайн.	124
6.3.1. Франція: межі забезпечення дотримання авторського права	124
6.3.2. Європейський Союз: виступи громадськості на підтримку свободи вираження поглядів	125
6.4. Порушення свободи вираження поглядів онлайн публічними і приватними суб'єктами.	127
6.4.1. Сполучене Королівство: обмеження свободи вираження поглядів онлайн та межі цих обмежень	127
6.4.2. Twitter у Франції, Німеччині та США: перевіряючи межі свободи слова.	128
6.4.3. Сполучене Королівство: приватна цензура через гарячі лінії	128

6.5. Впливові Інтернет-компанії та національне законодавство: хто виграє битву за свободу вираження поглядів?	130
6.5.1. Німеччина: регіональні підходи до свободи використовувати псевдоніми	130
6.5.2. Італійський Google: індивідуальна (кримінальна) відповідальність за онлайн-контент	131
6.5.3. Сполучене Королівство: підтверджена відповідальність Google як видавця	132
6.5.4. Сполучене Королівство, Німеччина та Рада Європи: повідомлення про порушення як право людини	134
6.6. Бізнес і свобода вираження поглядів онлайн	136
6.6.1. Таджикистан: компанії не долучаються до здійснення цензури	136
6.6.2. ЄС: чи порушує права людини експорт цензури і технологій спостереження?	137
7. Європейські моніторингові механізми	139
7.1. Стратегія Ради Європи щодо управління Інтернетом	139
7.2. Моніторинг, що здійснюється органами Ради Європи.	140
7.2.1. Комітет міністрів	140
7.2.2. Парламентська асамблея	141
7.2.3. Генеральний секретар	142
7.2.4. Комісар з прав людини	143
7.2.5. Європейський суд з прав людини	144
7.2.6. Інші моніторингові органи Ради Європи.	145
7.2.7. Європейський комітет з соціальних прав (ЕКСП)	145
7.2.8. Рамкова конвенція про захист національних меншин (РКНМ) .	146
7.2.9. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЕКРН) .	147
7.2.10. Розвиток потенціалу	149
7.3. Моніторинг в рамках ОБСЄ та ЄС	149
7.3.1. ОБСЄ	149
7.3.2. ЄС	150
7.4. Європейські гарячі лінії	152
7.5. «Вартові» громадянського суспільства	156
8. Утвердження свободи вираження поглядів онлайн	161
8.1. Рада Європи.	161
8.2. Європейський Союз.	164
8.3. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	166
8.4. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	169
8.5. Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів.	170
8.6. Ініціативи окремих держав	172

9. Висновки	175
9.1. Свобода вираження поглядів як основне право епохи Інтернету	175
9.2. Встановлення стандартів щодо свободи слова онлайн: вплив Ради Європи	177
9.3. Захищаючи свободу вираження поглядів у Інтернеті: щоденний виклик	178
9.4. Корируюча функція Європейського суду з прав людини	180
9.5. Судді поза залом судових засідань: моніторинг свободи вираження поглядів	181
9.6. Рухаючись вперед: утвердження свободи вираження поглядів .	182
9.7. Свобода вираження поглядів у Інтернеті: каталізатор і рушійна сила прав людини	183
Післямова	185
Бібліографія.	187

Перелік умовних скорочень

A2K	Доступ до знань
АКПЛН	Африканська комісія з прав людини і народів (ACHPR)
АКОП	Асоціація керівників органів поліції (АСРО)
АСТА	Торговельна угода проти контрафакту
АФР	Агенція новин «Франс-Прес» (Agence France Press)
АРС	Асоціація підтримки прогресивних комунікацій
ccTLD	Код країни домена верхнього рівня
CDMSI	Керівний комітет із питань ЗМІ та нових комунікаційних послуг
Суд ЄС	Суд Європейського союзу
СМРФ	Центр плюралізму та свободи ЗМІ
СNIL	Національна комісія з питань інформатики та свобод
КЗК	Європейський комітет з питань запобігання катуванням (СРТ)
DDoS	Розподілена відмова в обслуговуванні
DNS	Система доменних імен
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини
ЕСРА	Акт про конфіденційність електронних комунікацій
ЄКЗК	Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄСРТ)
ЄКРН	Європейська комісія проти расизму та нетерпимості
ЄКСП	Європейський комітет із соціальних прав
ЄЦП	Європейські цифрові права
ЄСХ	Європейська соціальна хартія
ЄЄД	Серії європейських договорів (ETS)
EuroDIG	Європейський діалог з управління Інтернетом
РКЗНМ	Рамкова конвенція про захист національних меншин (FCNM)
ФТК	Федеральна торговельна комісія (FTC)
УДК	Урядовий дорадчий комітет (GAC)
ГМІ	Глобальна мережева ініціатива (GNI)
gTLD	родові домени верхнього рівня
РПЛ	Рада з прав людини (HRC)
ICANN	Інтернет-корпорація з присвоєння імен та номерів
МПППП	Міжнародний пакт про громадянські та політичні права

МПЕСКП	Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
IFEX	Міжнародна асоціація з захисту свободи вираження поглядів
IGF	Форум з управління Інтернетом
ІННОРЕ	Міжнародна асоціація гарячих ліній Інтернету
ISP	Інтернет-провайдер / провайдер послуг Інтернету
MCE	Міжнародний союз електрозв'язку
IWF	Фонд нагляду за Інтернетом
НУО	Неурядові організації
NTD	«Повідомити та вилучити»: повідомлення про незаконне розміщення та вимога вилучити контент (Notice and Take Down)
ОАД	Організація американських держав
УВКПЛ	Управління Верховного комісара ООН з прав людини
ОБСЕ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
НРОПЛ	Народний рух за освіту в галузі прав людини (PDHRE)
PIPA	Закон про запобігання реальним мережевим загрозам економічному творчому потенціалу та крадіжці інтелектуальної власності (Protect IP ACT)
ЄСХ (перегл.)	Європейська соціальна хартія (переглянута)
ПЗМІ	Спеціальний представник із питань свободи ЗМІ
РБК	Репортери без кордонів (RWB)
КЦПБ	Комісія з цінних паперів та бірж США (SEC)
SOPA	Закон про зупинення піратства онлайн (Stop Online Piracy Act)
TLD	Домен верхнього рівня
TMG	Закон Німеччини про телевізійні медіа (German Telemediengesetz)
ЗДПЛ	Загальна декларація прав людини
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
VPNs	Віртуальні приватні мережі
BCIC	Всесвітній саміт із питань інформаційного суспільства

Перелік судових справ

Європейський суд з прав людини

«Компанія «Анхейзер-Буш Інкорпорейтед» проти Португалії» (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*), рішення від 11 жовтня 2005 року, заява №73049/01

«Еплбі проти Сполученого Королівства» (*Appleby v. United Kingdom*), рішення від 6 травня 2003 року, заява №44306/98

«В.Н; М.В; Н.Р; Г.К. проти Австрії» (*B.H; M.W; H.P; G.K. v. Austria*), рішення від 12 жовтня 1989 року, заява №12774/87

«Бергенс Тіденде та інші проти Норвегії» (*Bergens Tidende and Others v. Norway*), рішення від 2 травня 2000 року, заява №26132/95

«Касадо Кока проти Іспанії» (*Casado Coca v. Spain*), рішення від 24 лютого 1994 року, заява №15450/89

«Комуністична партія Німеччини проти Федеративної Республіки Німеччина» (*Communist Party of Germany v. the Federal Republic of Germany*), рішення від 20 липня 1957 року, заява №250/57

«Delfi AS проти Естонії» (*Delfi AS v. Estonia*), справа комунікована 11 лютого 2011 року, заява №64569/09

«Дінк проти Туреччини» (*Dink v. Turkey*), рішення від 14 вересня 2010 року, заяви №2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 та 7124/09

«Хайніш проти Німеччини» (*Heinisch v. Germany*), рішення від 21 липня 2011 року, заява №28274/08

«Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» (*Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine*), рішення від 5 травня 2011 року, заява №33014/05

«Ербакан проти Туреччини» (*Erbakan v. Turkey*), рішення від 6 липня 2006 року, заява №59405/00

«Фарук Темел проти Туреччини» (*Faruk Temel v. Turkey*), рішення від 1 лютого 2011 року, заява №16853/05

«Фатуллаєв проти Азербайджану» (*Fatullayev v. Azerbaijan*), рішення від 22 квітня 2010 року, заява №40984/07

«Фере проти Бельгії» (*Féret v. Belgium*), рішення від 16 липня 2009 року, заява № 15615/07

«Гароді проти Франції» (*Garaudy v. France*), рішення від 24 червня 2003 року, заява №65831/01

«Хендісайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*), рішення від 7 грудня 1976 року, заява №5493/72

«Гонсік проти Австрії» (*Honsik v. Austria*), рішення від 18 жовтня 1995 року, заява №25062/94

«Янковскіс проти Литви» (*Jankovskis v. Lithuania*), справа була комунікована 27 вересня 2010 року, заява №21575/08

«Йерсілд проти Данії» (*Jersild v. Denmark*), рішення від 23 вересня 1994 року, заява №15890/89

«К. У. проти Фінляндії» (*K. U. v. Finland*), рішення від 2 грудня 2008 року, заява №2872/02

«Каракó проти Угорщини» (*Karakó v. Hungary*), рішення від 28 квітня 2009 року, заява №39311/05

«Каратас проти Туреччини» (*Karatas v. Turkey*), рішення від 8 липня 1999 року, заява №23168/94

«Krone Verlag GmbH & Co. Kg проти Австрії №3» (*Krone Verlag GmbH & Co. Kg v. Austria No. 3*), рішення від 11 грудня 2003 року, заява №39069/97

«Лерой проти Франції» (*Leroy v. France*), рішення від 2 жовтня 2008 року, заява №36109/03

«Лінгенс проти Австрії» (*Lingens v. Austria*), рішення від 8 липня 1986 року, заява №9815/82

«Мослі проти Сполученого Королівства» (*Mosley v. the United Kingdom*), рішення від 10 травня 2011 року, заява №48009/08

«Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії» (*Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland*), рішення від 13 липня 2012 року, заява №16354/06

«Ней та Сунде Колмісoppi проти Швеції» (*Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden*), рішення від 13 березня 2013 року, заява №40397/12

«Норвуд проти Сполученого Королівства» (*Norwood v. the United Kingdom*), рішення від 16 листопада 2004 року, заява №23131/03

«Обзервер» і «Гардіан» проти Сполученого Королівства» (*The Observer and Guardian v. United Kingdom*), рішення від 26 листопада 1991 року, заява №13585/88

«Отегі Мондрагон проти Іспанії» (*Otegi Mondragon v. Spain*), рішення від 15 березня 2011 року, заява №2034/07

«Paeffgen GmbH проти Німеччини» (*Paeffgen GmbH v. Germany*) рішення від 18 вересня 2007 року, заява №25379/04, 21688/05, 21722/05, 21770/05

- «Павло Іванов проти Росії» (*Pavel Ivanov v. Russia*), рішення про прийнятність від 20 лютого 2007 року, заява №35222/04,
- «Перрін проти Сполученого Королівства» (*Perrin v. the United Kingdom*), рішення від 18 жовтня 2005 року, заява №5446/03
- «Пфайфер проти Австрії» (*Pfeifer v. Austria*), рішення від 15 листопада 2007 року, заява №12556/03
- «Поланко Торрес і Мовілла Поланко проти Іспанії» (*Polanco Torres and Movilla Polanco v. Spain*), рішення від 21 вересня 2010 року, заява №34147/06
- «Партія добробуту (The Welfare Party) та інші проти Туреччини» (*Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*), рішення від 13 лютого 2003 року, заяви №41340/98, №41342/98, №41343/98 та №41344/98
- «Рено проти Франції» (*Renaud v. France*), рішення від 25 лютого 2010 року, заява №13290/07
- «Штоль проти Швейцарії» (*Stoll v. Switzerland*), рішення від 10 грудня 2012 року, заява №69698/01
- «Сюрек проти Туреччини» (*Süreç v. Turkey*), рішення від 8 липня 1999 року, заява №26682/95
- «Таймс Ньюзпейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства» (*Times Newspapers Limited v. the United Kingdom*), рішення від 10 березня 2009 року, заяви №1 та 2, №3002/03 та №23676/03
- «Толстой Милославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom*), рішення від 13 липня 1995 року, заява №18139/91
- «Вейделанд та інші проти Швеції» (*Vejdeland and Others v. Sweden*), рішення від 9 лютого 2012 року, заява №1813/07
- «Об'єднання «Ферайн геген Тьерфабрикен» проти Швейцарії» (*VgT (Verein gegen Tierfabriken) v. Switzerland*), рішення від 8 червня 2001 року, заява №24699/94
- «Х та Церква саентології проти Швеції» (*X and Church of Scientology v. Sweden*), рішення від 5 травня 1979 року, заява №7805/77
- «Їлдірим проти Туреччини» (*Yildirim v. Turkey*), рішення від 18 грудня 2012 року, заява №3111/10

Суд Європейського союзу

- «SABAM проти Netlog NV» (*SABAM v. Netlog NV*), рішення від 16 лютого 2012 року, ECJ C-360/10
- «Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)», рішення від 24 листопада 2011 року, ECJ C 70/10

Національні суди

Франція

Конституційний суд (Франція), рішення від 10 червня 2009 року (рішення №2009-580 DC), Закон також сприяє поширенню захисту на створення та поширення інформації в Інтернеті (*Loi favorisant la diffusion et la protection de la création sur internet*) (www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009-580-dc/decision-n-2009-580-dc-du-10-juin-2009.42666.html)

Німеччина

Федеральний суд (*Bundesgerichtshof*) (Третій Сенат з цивільних справ), рішення від 24 січня 2013 року, III ZR 98/12

Федеральний конституційний суд (*Bundesverfassungsgericht*), рішення від 9 лютого 2010 року, 1 BvL 1/09

Вищий адміністративний суд федеральної землі Шлезвіг-Гольштейн (*Schleswig-Holsteinisches Obergerverwaltungsgericht*), рішення від 14 лютого 2013 року, 8 В 60/12 й 8 В 61/12

Італія

Апеляційний суд м. Мілан, рішення від 21 грудня 2011 року, перша кримінальна секція, справа №8611/12 (*Corte d'Appello di Milano, sezione prima penale, case 8611/12*)

Суд загальної юрисдикції м. Мілан, рішення від 16 квітня 2010 року, кримінальна секція, справа №1972/2010 (*Tribunale Ordinario di Milano, penal section, case 1972/2010*)

Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії

«Чамберс проти DPP» (*Chambers v. DPP*), рішення від 27 липня 2012 року, Вищий суд, [2012] EWHC 2157

«Паям Таміз проти Google Inc. and Google UK Limited» (*Payam Tamiz v. Google Inc. and Google UK Limited*), Вищий суд [2012] EWHC 449 (QB),

«Паям Таміз проти Google Inc.» (*Payam Tamiz v. Google Inc.*), Апеляційний суд, [2013] EWCA Civ 68

США

«Коаліція Нью-Джерсі проти війни на Близькому Сході проти J.M.B. Realty Corp.» (*New Jersey Coalition Against War in the Middle East v. J.M.B. Realty Corp.*) (1994), 138 NJ 326, 650 A.2d 757

«Партія зелених Нью-Джерсі проти Hartz Mountain Industries, Inc.» (*The Green Party of New Jersey v. Hartz Mountain Industries, Inc.*), 2000 WL 758410 (N.J.)

«Корпорація Yahoo! Inc. проти LICRA та UEJF» (*Yahoo! Inc. v. LICRA and UEJF*), рішення від 12 січня 2006 року, Апеляційний суд Сполучених Штатів, дев'ятий округ, 433 F.3d 1199

Комісія ООН з прав людини

«Лапцевич проти Білорусі» (*Laptsevich v. Belarus*), ком. №780/1997

«Муконг проти Камеруну» (*Mukong v. Cameroon*), ком. №458/1991

«Парк проти Кореї» (*Park v. Korea*), Ком. №628/199

Передмова

Дорогі читачі,

Інтернет змінив спосіб нашого спілкування, роботи та дозвілля. Він впливає на те, як ми живемо та навчаємося, беремо участь у подіях та протестах. Свобода вираження поглядів у Інтернеті є важливою для розуміння потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій із метою посилення рівня захисту прав людини в усьому світі.

Ще ніколи, починаючи з подій «Арабської весни» і аж до появи глобального протестного руху «Окупуї», роль свободи вираження поглядів у Інтернеті при обговоренні питань, які формують наше майбутнє, не була такою вагомою. Водночас все більше держав використовують Інтернет із метою шпигування за професійними та громадськими журналістами, задля переслідування та ув'язнення блогерів, здійснення цензури щодо інформації, розміщеної онлайн.

Із поширенням Інтернету значно зросли можливості для вираження власних поглядів. Утім, примножилися і виклики свободі вираження поглядів.

Не дивно, що захист свободи вираження поглядів у Інтернеті став важливим завданням міжнародних та неурядових організацій. Наразі існує величезна кількість декларацій та рекомендацій, в основу яких покладено універсальне право людини на свободу вираження поглядів, закріплене, зокрема, у статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини, а також у статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та в Загальній декларації прав людини. Проте практика виглядає дещо інакше. Порушення свободи вираження поглядів онлайн із боку держав, компаній та окремих осіб є, на жаль, щоденною та пригнічуючою реальністю.

У цій книзі ми спробуємо дати відповіді на ключові питання щодо обсягу та меж свободи вираження поглядів онлайн. Ми будемо намагатися пояснити, що саме нам дозволено говорити онлайн, а також як захищаються наші ідеї, який процес передачі та одержання інформації. У книзі висвітлено великий обсяг прав, що захищаються в контексті свободи вираження поглядів, у тому числі свобода ЗМІ та право на доступ до інформації, а також підтверджено, що всі аспекти комунікативного процесу, як офлайн, так і онлайн, перебувають під захистом, що поширюється на свободу вираження поглядів. У книзі зроблено важливий висновок про те, що свобода вираження поглядів онлайн повинна бути захищена так само, як і свобода вираження поглядів офлайн, при цьому повинна враховуватися природа Інтернету, його асинхронність, глобальність та швидкість.

У цьому виданні також наголошено на важливості розробки стандартів, здійснення моніторингу та надання підтримки з боку міжнародних та неурядових організацій. Свобода вираження поглядів онлайн торкається всіх аспектів життя суспільства, навіть кожної з верств суспільства. Тому у виданні є розділ, де розглянуто особливості відповідної національної практики з метою відображення того, як різні держави реагують на виклики, що з'явилися разом із появою Інтернету, у цілях забезпечення кожному свободи вираження поглядів.

У книзі зроблено ще один важливий висновок: свобода вираження поглядів накладає обов'язки на всіх суб'єктів, що функціонують в Інтернеті. Держави повинні поважати, захищати та забезпечувати свободу вираження поглядів онлайн так само, як і офлайн; Інтернет-компанії зобов'язані поважати та захищати свободу вираження поглядів, реалізовувати її у сфері власної діяльності та вживати відповідних заходів для усунення правопорушень. Громадянському суспільству відведено важливу роль у здійсненні наглядової функції, а особи, які формують таке суспільство, повинні користуватися своєю свободою вираження поглядів так, щоб не порушувати при цьому права інших осіб.

Ми, автори цієї книги, вже понад десять років працюємо у сфері захисту прав людини в Інтернеті. Ми створили Центр з управління Інтернетом та прав людини¹ в Інституті міжнародного права та міжнародних відносин Університету м. Грац в Австрії для дослідження принципів та процесів захисту прав людини онлайн. Протягом останнього десятиліття наша група постійно брала активну участь у найбільш важливих подіях, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства: починаючи з Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства та зустрічей Інтернет-корпорації з присвоєння імен та номерів та закінчуючи всіма проведеними досі форумами з управління Інтернетом. Це дозволило нам сформувати власне бачення викликів, які постають перед свободою вираження поглядів онлайн. Ми також беремо активну участь у роботі динамічних коаліцій, у тому числі в Коаліції прав та принципів Інтернету.

Наша команда активно співпрацює з Радою Європи, зокрема, з Відділом із питань ЗМІ та інформаційного суспільства і його видавництвами. Вольфганг Бенедек – діючий експерт Комітету з прав Інтернет-користувачів, який відповідає за підготовку Посібника з прав людини для Інтернет-користувачів.

Упродовж останніх шести років ми опублікували декілька книг, де розглянуто різні аспекти свободи вираження поглядів онлайн. У них відображені наші погляди на проблеми в цій сфері².

1 Див. Центр з управління Інтернетом та прав людини Університету м. Грац (voelkerrecht.uni-graz.at/en/forschen/forschungsschwerpunkt).

2 Benedek W. and Pekari C. (ред.), *Menschenrechte in der Informationsgesellschaft* [Права людини в інформаційному суспільстві]. – Hannover: Boorberg, 2007; Benedek W., Bauer V. and Kettemann M. (ред.), *Internet governance and the information society: global perspectives and European dimensions*. – Utrecht: Eleven International, 2008; Kettemann M. et al. (ред.), *Menschenrechte und Internet. Zugang, Freiheit, Kontrolle* [Права людини та Інтернет. Доступ, свобода, контроль]. – Berlin: Internet&Society Collaboratory, 2012; i Kettemann M., *The future of individuals in international law: lessons from international Internet law*. – Utrecht: Eleven International, 2013.

На завершення автори висловлюють подяку Раді Європи за запрошення підготувати це видання. Рада Європи – міжнародна організація, що найбільш послідовно виступає на підтримку прав людини онлайн. Регулярно запрошуючи авторів брати участь у ключових подіях у сфері свободи вираження поглядів у Інтернеті, Рада Європи сприяла поглибленню нашого розуміння цієї теми. Публікуючи наш аналіз викликів та захисту свободи вираження поглядів онлайн, Рада Європи робить ще один крок уперед у контексті дотримання своїх зобов'язань.

Особливу подяку хочемо висловити Мануелі Рус та Йоханні Вебер за їхню вагому підтримку у завершенні роботи над рукописом. Ми також хочемо подякувати Аннік Пачод за допомогу у редагуванні, а також Джераду М.-Ф. Хіллу за стилістичні та лінгвістичні правки.

Інтернет виконує функцію каталізатора для здійснення всіх прав людини. Як свого часу друкарський верстат Гутенберга допоміг поширити ідеї Реформації, так само й Інтернет може сприяти повазі, захисту та реалізації всіх прав людини для кожного у кожному куточку світу. Свобода вираження поглядів – ключовий каталізатор усіх інших прав на шляху розвитку, не кажучи вже про те, що сама вона є істотним правом людини. При забезпеченні свободи вираження поглядів онлайн не уникнути проблем. Читаючи цю книгу, ви дізнаєтесь, як зустріти їх у всеозброєнні.

**Вольфганг Бенедек та Маттіас Кетteman
Грац, травень 2013 року**

1. Вступ: проблеми забезпечення свободи вираження поглядів у Інтернеті

Пол Чамберс був закоханий. Він із нетерпінням чекав на зустріч зі своєю дівчиною у Белфасті, тому, зрозуміло, що коли його місцевий аеропорт закрили через несприятливі погодні умови, він дуже засмутився. «Негідники! Закрити аеропорт Робін Гуд, – спересердя написав він на початку 2010 року, – даю вам тиждень, аби ви привели тут усе в порядок, інакше я підірву ваш аеропорт!!» [sic!]. У результаті його звинуватили у висловлюваннях погрозного характеру і звільнили з двох місць роботи ще до завершення судового розгляду та скасування рішення³.

Хоча ця справа стосується тільки однієї людини та розрізнення між жартливими висловлюваннями і погрозами, вона чітко ілюструє основні питання, які виникають в інформаційному суспільстві. Кожен день виносить на перший план нові та все більш складні справи, які ставлять під сумнів те, що ми знаємо про захист свободи вираження поглядів.

Швидкість появи таких нових викликів та їх кількість вражає. Нижче подано інформацію про події, що відбулися лише протягом грудня 2012 року:

- Європейський суд із прав людини у справі «Йлдірим проти Туреччини» визнав Туреччину винною у встановленні повної заборони на окремі Інтернет-послуги⁴;
- група австрійських студентів-правників оголосила про свої наміри притягнути *Facebook* до відповідальності за порушення правил захисту персональних даних⁵;

3 Bowcott O. (27 липня 2012), «Twitter joke trial: Paul Chambers wins high court appeal against conviction», *The Guardian* (www.guardian.co.uk/law/2012/jul/27/twitter-joke-trial-high-court – інформація, яку подано на всіх сайтах, вказаних у виданні, актуальна станом на 1 травня 2013 року).

4 European Court of Human Rights, *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10 (www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2012/2074.html). Якщо інше прямо не вказано, всі рішення у цій книзі є рішеннями Європейського суду з прав людини.

5 O'Brien K. J. (4 грудня 2012), «Law students in Austria challenge Facebook privacy policy», *New York Times* (www.nytimes.com/2012/12/05/technology/austrian-group-plan-court-challenge-to-facebooks-privacy-policies.html?r=0).

- після погроз із боку британських органів влади Британська піратська партія припинила розповсюджувати технологію, що дозволяла користувачам обійти загальнодержавне блокування пошукової системи «Піратська затока» (*The Pirate Bay*), яка широко використовувалася для скачування матеріалу, захищеного авторським правом⁶;
- уряд Китаю посилив контроль за Інтернетом за допомогою нового програмного забезпечення, яке дозволяло йому виявляти з'єднання та запобігати йому через віртуальні приватні мережі, що використовувалися активістами для доступу до заблокованого державою контенту⁷;
- регіональний офіс із захисту персональних даних німецької федеральної землі Шлезвіг-Гольштейн зобов'язав *Facebook* дозволити користувачам використовувати псевдоніми та тим самим змінити їхню політику «використання реального імені», як цього вимагає німецьке законодавство⁸.

Ці справи відображають лише частинку проблем, пов'язаних зі свободою вираження поглядів у інформаційному суспільстві. З появою Інтернету не припиняються дискусії щодо обсягу свободи вираження поглядів. Спеціальний доповідач ООН Франк Ла Рю назвав свободу дотримання своїх поглядів та їх вираження необхідним «спонукаючим чинником» реалізації інших прав у Інтернеті: «діючи як каталізатор для здійснення особами своїх прав на свободу думки та вираження поглядів, Інтернет також спрощує реалізацію низки інших прав людини». Але водночас Інтернет приніс і нові виклики цим правам людини⁹.

Хоча Інтернет надає суттєві нові можливості для здійснення та захисту прав людини, можливості для порушення прав людини за допомогою Інтернету також примножуються надзвичайно швидко¹⁰. Високі показники користування Інтернетом викликали зворотну реакцію з боку органів державного контролю. Держави почали все більше обмежувати доступ до Інтернету чи контролювати його використання за допомогою складних технологій, а також, остерегаючись виявів соціальної чи політичної активності, криміналізували певні форми вираження поглядів у Інтернеті.

Унікальні властивості Інтернету, які є його перевагами, такі як швидкість, універсальність та запропонована ним відносна анонімність, одночасно кида-

6 Lee D. (10 грудня 2012), «Pirate Party threatened with legal action over Pirate Bay proxy», BBC News (www.bbc.co.uk/news/technology-20668699).

7 Osborne C. (17 грудня 2012), *China reinforces its 'Great Firewall' to prevent encryption* (news.cnet.com/8301-1009_3-57559531-83/china-reinforces-its-great-firewall-to-prevent-encryption).

8 BBC News (18 грудня 2012), *Germany orders changes to Facebook real name policy* (www.bbc.co.uk/news/technology-20766682).

9 Див. також Benedek W. (2008), «Internet governance and human rights» // Benedek W., Bauer V. and Kettemann M. C. (ред.), *Internet governance and the information society: global perspectives and European dimensions*. – Utrecht: Eleven International, pp. 31-49.

10 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §22 i 23.

ють виклики правам людини¹¹. Зважаючи на вищевикладене, постає питання: чи дійсно ми потребуємо нових прав людини для користування Інтернетом?

5 липня 2012 року Рада ООН з прав людини одноголосно ухвалила важливу резолюцію «Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті»¹². Запропонована Швецією резолюція була широко підтримана міжнародною спільнотою – понад 70 країнами-членами РПЛ та іншими країнами з усіх регіональних груп. Резолюція постановила: «права, які людина має офлайн, мають однаковою мірою бути захищені онлайн, зокрема, свобода вираження поглядів, яка застосовується незалежно від кордонів та щодо будь-яких обраних особою ЗМІ, відповідно до статті 19 Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права».

Це свідчить про відведення свободі вираження поглядів особливої ролі в інформаційному суспільстві та мережі Інтернет, що вкрай необхідно у цифрову еру, де існує два боки медалі: зростання можливостей реалізації свободи вираження поглядів і в той же час зростання можливостей її обмеження.

У даній книзі була зроблена спроба детально розглянути зазначену вище проблему шляхом аналізу значення нових технологій та їхнього впливу на поведінку людини. Наприклад, ми досліджуємо роль пошукових систем, які зробили зберігання інформації певною мірою зайвим, оскільки будь-яка інформація тепер є доступною у будь-який час. Інтернет пропонує нові можливості для онлайн-публікацій, таких як блоги, що дозволяють негайно поширювати часто дуже особисту інформацію. Як видно із наведених на початку цього розділу трьох справ, блогери були притягнуті до відповідальності за зміст контенту їхніх блогів так само, як це відбувається з журналістами, що порушує питання їхнього захисту.

Нові можливості потребують відповідального користування, тому що відкривають нові шляхи для зловживань правами людини: поширення висловлювань, що розпалюють ненависть та ворожнечу, жорстокого поводження з дітьми та підбурювання до тероризму. Виникають нові проблеми регулювання свободи вираження поглядів та інформації у контексті захисту прав людини.

Щодо захисту прав людини загальну тенденцію задано принципом: «те, що застосовується офлайн, має однаковою мірою застосовуватися онлайн». При цьому треба пам'ятати про універсальну природу Інтернету та децентралізацію його управління. В результаті найбільшим викликом для свободи вираження поглядів у Інтернеті, як і для прав людини загалом, є дотримання стандартів офлайн із належним врахуванням особливостей середовища онлайн.

У контексті цього в нашій книзі розглядається таке важливе питання у багатьох різних формах: які нові виклики створив Інтернет для свободи вираження поглядів та яким чином має тлумачитися право на свободу вираження поглядів,

11 Там само, §20, 22 і 23.

12 Human Rights Council (5 липня 2012), *The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet, 20th Session*, UN Doc. A/HRC/20/8.

щоб зберегти його цілісність в умовах Інтернету?

До інших ключових питань, які ми розглядаємо, належать: як Європейський суд із прав людини реагує на нові виклики та які рішення пропонують інші європейські та глобальні правозахисні інституції? Зокрема, чи розширив Інтернет обсяг свободи вираження поглядів та інформації та чи спричинило це перерозподіл балансу між правами та відповідними обов'язками, що може викликати потребу у більш серйозному втручанні з боку регуляторних органів та держави? Які нові регулюючі правила можуть вважатися законними (або навіть необхідними) для захисту репутації та прав дітей в Інтернеті? Як має обмежуватися державне та міжнародне регулювання Інтернету, щоб воно не порушувало свободу вираження поглядів та суміжні з нею права людини? Чи є необхідність у додатковому захисті свободи вираження поглядів у Інтернеті з огляду на обмеження, які трапляються на практиці? Яка роль тут має бути відведена Раді Європи та іншим міжнародним організаціям? Які принципи та загальні рекомендації у цій сфері можуть бути взяті з постійно практики Європейського суду з прав людини, яка постійно еволюціонує?

У другому розділі йдеться про свободу вираження поглядів та її основні виміри як ключові права людини в Інтернеті. Виходячи зі змісту статті 10 Європейської конвенції з прав людини, ми розрізняємо окремі аспекти свободи вираження поглядів у Інтернеті, а саме: свободу думки, свободу інформації, свободу преси та ЗМІ, свободу міжнародних комунікацій, свободу художнього самовираження та доступ до Інтернету як право. Крім того, ми розглядаємо роль суміжних прав, таких як свобода зібрань та об'єднань, право на освіту, доступ до знань та широкосмуговий доступ.

Свобода вираження поглядів може бути обмежена. У третьому розділі наведено можливі обмеження цього права та наголошено, що всі обмеження повинні бути встановлені законом, переслідувати правомірну мету та бути необхідними і пропорційними переслідуваній меті. Розглянуто відповідну практику Європейського суду з прав людини, досліджено можливість застосування рішень, винесених до появи Інтернету, до суспільних відносин із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, а також породжені ними зміни соціальних норм.

У четвертому розділі здійснено оцінку нормотворчої діяльності Ради Європи у сфері свободи вираження поглядів та Інтернету, надано огляд розроблених Радою Європи документів та рекомендацій. Ми також аналізуємо їхній практичний вплив та наводимо приклади нормотворчої діяльності недержавних організацій, серед яких варто згадати, зокрема, Коаліцію прав та принципів Інтернету, що розробила Хартію прав людини та принципів Інтернету, та Глобальну мережеву ініціативу.

У п'ятому розділі свободу вираження поглядів як ціле розкладено на декілька окремих частин. Серед іншого розглянуто необхідність регулювання контенту, право на доступ до Інтернету як передумови для свободи вираження поглядів

та важливі принципи технологічної нейтральності норм, що регулюють права людини поряд із мережевим нейтралітетом, які разом зміцнюють захист свободи вираження поглядів онлайн. Представлено основні характеристики захищених та незахищених висловлювань онлайн, а також розглянуто питання про боротьбу із висловлюваннями, які розпалюють ненависть чи насильство, та про баланс, що має бути встановлений між правом на захист репутації та свободою вираження поглядів.

Важливим моментом у книзі є висвітлення причин, через які діти та молоді люди потребують спеціального захисту в Інтернеті. Різноманітність проблем, пов'язаних із захистом свободи вираження поглядів онлайн, відображені у нашому аналізі ролі доменних імен як інструментів вираження поглядів. Інтернет-провайдери стають все більш важливими суб'єктами, оскільки вони регулюють контент, а держави все більше використовують їх для нагляду за онлайн-висловлюваннями. Саме тому окрему увагу ми приділяємо дослідженню судової практики, пов'язаної з роллю Інтернет-посередників як «вартових» за потоками інформації в Інтернеті та комунікаційними мережами. При підведенні підсумків у п'ятому розділі ми розмірковуємо над тим, чи стануть приватні комунікаційні простори публічними форумами.

Шостий розділ дозволяє познайомитися з прикладами найкращих національних практик, зокрема, щодо права на доступ до Інтернету, фільтрування, блокування та регулювання Інтернет-провайдерів.

У сьомому розділі проаналізовано європейські механізми моніторингу правопорушень свободи вираження поглядів, які спрямовані на досягнення головної мети Стратегії з управління Інтернетом Ради Європи, максимально розширюючи права та свободи користувачів Інтернету¹³. Розглянуто роль, яку відіграють наглядові органи громадянського суспільства та гарячі лінії в процесі захисту свободи вираження поглядів онлайн.

У восьмому розділі досліджено, як міжнародні організації в рамках своєї діяльності сприяють захисту свободи вираження поглядів. Рада Європи, ЄС, ОБСЄ, ЮНЕСКО та інші міжнародні інституції роблять вагомий внесок у справу реалізації заснованого на правах людини підходу до Інтернету.

У заключному дев'ятому розділі викладено основні погляди авторів та висновки щодо свободи вираження поглядів. Наведено оцінку розроблених стандартів, проаналізовано їх ефективність, запропоновано стратегію підвищення їх позитивного впливу на свободу вираження поглядів.

Нарешті, у післямові наведено короткий виклад основних висновків нашого дослідження.

Пол Чамберс, незадоволений пасажир, про якого згадувалося на початку книги, був щасливчиком. Врешті, лорд-головний суддя скасував обвинувальний вирок

13 Committee of Ministers (15 березня 2012), *Internet governance: Council of Europe strategy 2012-2015*, CM (2011) 175 final, §5.

суду першої інстанції та постановив, серед іншого, що користувачі «вільні говорити не те, що вони зобов'язані сказати, а те, що вони відчувають»¹⁴. Це, звичайно, не остання думка з цього приводу. Після низки обвинувачень, пов'язаних із *Twitter*, голова Королівської служби кримінального переслідування Великої Британії, установи, що вирішує, чи віддавати під суд користувачів соціальних медіа, визнав, що:

[С] оціальні медіа – це новий феномен, що ставить складні принципові питання, над якими повинні думати не тільки прокурори, але й інші, зокрема й поліцейські, судді та провайдери послуг. Те, що образливі зауваження можуть не обов'язково приводити до повноцінного кримінального переслідування, не означає, що жодних заходів не має бути вжито. На мій погляд, настав час для всебічного обговорення меж свободи слова у вік соціальних медіа¹⁵.

Забезпечення свободи вираження поглядів є складним завданням, що піднімає низку юридичних та етичних питань, соціальних та політичних проблем і відкриває культурні та економічні виміри, які мають бути взяті до уваги. Їхня неоднозначність була наочно продемонстрована у справі з *WikiLeaks*. Незважаючи на те, що у порівнянні з Європою США мають в цілому набагато більш відкритий підхід до питання повідомлення про правопорушення, їхня реакція на *WikiLeaks* була продиктована переважно міркуваннями національної безпеки. США вважають кібератаки та хакерство зазіханням на принципи національної безпеки, але при цьому підтримують громадянське суспільство (куди часто входять хакери) в інших країнах у рамках своєї політики сприяння свободі Інтернету.

Мета цієї книги полягає у наданні необхідної інформації для забезпечення плідної дискусії щодо свободи вираження поглядів у вік Інтернету з метою показати її важливу роль, обсяги та обмеження та створювати стратегії, спрямовані на якомога більш повне забезпечення цього права, яке уможливорює здійснення інших прав людини в інформаційному суспільстві.

Примітка для читачів: щоб забезпечити максимальну доступність інформації, ми включили в книгу посилання на онлайн-джерела. Однак, природа Інтернету, як і веб-адреса, надзвичайно динамічна. Усі сайти, вказані у цій книзі, востаннє відвідувалися 1 травня 2013 року.

14 *Paul Chambers v. DPP* (27 липня 2012), [2012] EWHC 2157.

15 Keir Starmer QC (20 вересня 2009), Director of Public Prosecutions, Crown Prosecution Service, *DPP statement on Tom Daley case and social media prosecutions* (www.blog.cps.gov.uk/2012/09/dpp-statement-on-tom-daley-case-and-social-media-prosecutions.html).

2. Структура свободи вираження поглядів у Інтернеті

Свобода вираження поглядів та інформації – ключове право людини в інформаційному суспільстві¹⁶. Цей розділ розкриває значення статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини щодо гарантій свободи вираження поглядів у Інтернеті; у наступному розділі буде проаналізовано можливість законного обмеження цього права. Частина 1 статті 10 ЄКПЛ закріплює таке:

«Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право передбачає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів».

Подібне положення знаходимо й у статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 року Організації Об'єднаних Націй:

«Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; у це право входить свобода безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свобода шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів».

Отже, свобода вираження поглядів як право людини складається із кількох компонентів: свободи дотримуватися поглядів, свободи виражати свої погляди – так звана «свобода вираження поглядів» – та свободи інформації. З цих прав випливають «свобода преси» та «свобода ЗМІ», тоді як пропозиція запровадити свободу міжнародного спілкування (комунікації) не знайшла загальної підтримки.

2.1. Основні складові елементи права

Право на свободу вираження поглядів охоплює усі форми вираження: усну та письмову, в тому числі свободу журналістики як у друкованих ЗМІ, так і в онлайн-медіа, а також всі форми мистецтва. Варто згадати, що таке широке трактування міститься у частині 2 статті 19 Міжнародного пакту про гро-

16 Benedek W. (2013), «Menschenrechte in der Informationsgesellschaft» [Права людини в інформаційному суспільстві] // Schüller-Zwierlein A. and Zillien N. (ред.), *Informationsgerechtigkeit*, De Gruyter, pp. 69-88 і Verpeaux M. (2010), *Freedom of Expression*, Council of Europe.

мадянські й політичні права, яка, як і стаття 19 Загальної декларації прав людини, закріплює право на свободу вираження поглядів. У контексті ЄКПЛ ми можемо звернутися до масштабної практики Європейського суду з прав людини (надалі – «Суд»). Уже у справі «Хендсайд» Суд чітко дав зрозуміти, що інформація чи ідеї, які «ображають, шокують чи непокоять державу або будь-яку частину населення», перебувають під захистом положень щодо свободи вираження поглядів¹⁷. Це не означає, що загальноприйняті думки потребують меншого захисту, просто вони менше його потребують.

Свобода вираження поглядів набула великого значення в контексті потенціалу Інтернету як інтерактивного та глобального засобу спілкування. У той самий час зобов'язання, які держави взяли на себе щодо захисту прав людини, набули нових вимірів¹⁸. Хоча ніхто не передбачав при підготовці Конвенції чи інших документів із захисту прав людини, проте формулювання Загальної декларації «за допомогою будь-яких засобів інформації» робить право динамічним: правом, яке не прив'язане до певних технологій, що існували на момент підготовки чи прийняття Декларації. Не має значення, що це формулювання не було уведене до ЄКПЛ, оскільки через відсутність посилання на конкретний засіб масової інформації впливає, що жодна форма ЗМІ не може зостатися поза увагою. Отже, це положення застосовується до будь-якого ЗМІ. Суд регулярно посилається на своє тлумачення статті 10 «у світлі сучасних умов»¹⁹. Очевидно, що Інтернет значною мірою впливає на сьогоднішні «умови» спілкування. Тому справи, які стосуються Інтернету, без сумніву, підпадають під дію статті 10. Зважаючи на природу Інтернету як нового засобу спілкування, який дозволяє обмінюватися інформацією та поглядами на глобальному рівні, виникають специфічні питання, особливо в контексті можливих обмежень права, закріпленого частиною 2 статті 10 ЄКПЛ та частиною 3 статті 19 МПГПП відповідно. Ці питання буде детально розглянуто у третьому розділі.

Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини «свобода вираження поглядів є одним із засадничих положень демократичного суспільства та однією з основних умов його розвитку й самореалізації кожної окремої особи»²⁰. Отже, свободу вираження поглядів, особливо реалізацію свободи вираження поглядів за допомогою нових ЗМІ у нових демократичних країнах, називають «киснем демократії»²¹. Якщо свобода вираження поглядів – кисень демократії, тоді Інтернет – це його атмосфера, у якій живуть люди, дихають та реалізують свою свободу вираження поглядів.

17 *Handyside v. UK* (7 грудня 1976), № 5493/72, §49.

18 Cuceranu D. (2008), *Aspects of regulating freedom of expression on the Internet*, Intersentia, p. 179 і далі.

19 Наприклад, *Stoll v. Switzerland* (10 грудня 2007), № 69698/01, §104 з подальшими посиланнями.

20 Там само, §101.

21 «Свобода вираження поглядів та інформації – це кисень демократії» – кажуть лідери Ради Європи на зустрічі Ради Європи, Європейського Союзу та лідерів ОБСЄ щодо утвердження та зміцнення свободи вираження поглядів та інформації на пан'європейському рівні у Люксембурзі (1 жовтня 2002 року), Інститут масової інформації (imi.org.ua/en/node/35589).

Право людини на свободу вираження поглядів традиційно спрямоване проти органів державної влади чи цензури висловлювань. Однак не менш важливе значення має горизонтальний вплив права на приватних суб'єктів, таких як власники ЗМІ, посередники, провайдери послуг Інтернету тощо, які також повинні поважати, захищати та забезпечувати свободу вираження поглядів. З цього випливає, що існують позитивні обов'язки держав-членів щодо захисту осіб від обмежень їхньої свободи вираження поглядів із боку приватних осіб та інституцій²². З цією метою було розроблено внутрішні статuti журналістів, щоб забезпечити здійснення ними свободи вираження поглядів. Водночас у зв'язку з присутністю економічних інтересів та політичним втручанням проблеми залишаються.

Згідно з принципом «те, що застосовується офлайн, має однаковою мірою застосовуватися онлайн» складові елементи права на свободу вираження поглядів повинні застосовуватися і в цифровому середовищі як «цифрові права». Наприклад, Суд у своїй практиці використовує одні й ті самі принципи до тлумачення статті 10 у справах, пов'язаних як з онлайн, так і з офлайн. Однак це не перешкоджає йому обов'язково враховувати при цьому особливості Інтернету. Тому можна очікувати, що «при застосуванні чинних принципів Суд буде їх відповідним чином модифікувати з метою врахування своєрідної природи Інтернету, особливо з точки зору його здатності розширювати вплив проблемних висловлювань»²³. Зокрема, фактори впливу, доступності, тривалості та асинхронності інформації в Інтернеті є особливими характеристиками Інтернету, які при розгляді справ бере Суд до уваги²⁴. Наприклад, інформація залишається доступною не лише в момент її опублікування, а і в будь-який момент у майбутньому.

У справі «*Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України»* Суд підкреслив відмінність Інтернету від друкованих ЗМІ, вказуючи на здатність Інтернету зберігати та передавати інформацію:

«Електронна мережа, яка обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, не є і потенційно не буде об'єктом такого ж регулювання та засобів контролю. Ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод, зокрема права на повагу до приватного життя, який становлять інформація з Інтернету та комунікація в ньому, є безумовно вищим, ніж ризик, який походить від преси. Таким чином, підходи, які регулюють відтворення матеріалу з друкованих засобів масової інформації та Інтернету, можуть відрізнитися. Останній, безперечно, має коригуватися з урахуванням притаманних цій технології рис для того, щоб забезпечити захист зазначених прав і свобод та сприяння їм»²⁵.

22 *Fuentes Bobo v. Spain* (29 лютого 2000), № 39293/98, §38; а також *Dink v. Turkey* (14 вересня 2010), № 2668/07 та ін., §106.

23 Vajic N. and Voyatzis P., «The Internet and freedom of expression: a 'brave new world' and the European Court of Human Rights' evolving case law» // *Freedom of expression, essays in honour of Nicolas Bratza*, 2012, pp. 391-420; на с. 395.

24 Там само, с. 399 і далі.

25 *Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine* (5 травня 2011), № 33014/05, §63.

Враховуючи відносно нещодавню появу Інтернету та тривалість судового провадження у Європейському суді з прав людини, Судом було розглянуто лише декілька справ щодо обмежень свободи вираження поглядів онлайн. У інших справах Суд звертав увагу на своєрідну природу Інтернету, в тому числі на його підсилюючий ефект, на який Суд відреагував шляхом встановлення спеціального балансу між свободою вираження поглядів та повагою до інших прав, таких як права неповнолітніх²⁶. Перша скарга щодо права на доступ до Інтернету як елементу свободи вираження поглядів була подана ув'язненим з Литви, який бажав записатися на університетський онлайн-курс. У наступній справі фігурувала Туреччина, яка незаконно заблокувала сайти²⁷. Ми можемо очікувати значне зростання кількості Інтернет-справ після того, як вони пройдуть усі національні інстанції та будуть передані до Суду.

Відкритість Інтернету майже повністю позбавляє держави, занепокоєні збереженням свого суверенітету, можливості відслідковувати, який тип контенту, ідей, поглядів чи інформації може ставати доступним чи поширюватися громадянами²⁸. У той самий час на основі Інтернету розвиваються нові технології, які дозволяють державам контролювати Інтернет-трафік у формі з'єднань та контенту. Останнє зумовило зростання популярності інструментів, здатних забезпечити анонімність автора контенту, які знову ж таки багато держав хотіли б заборонити. До згаданих інструментів входять віртуальні приватні мережі (VPNs) та анонімайзери²⁹. Це свідчить про те, що Інтернет актуалізує як старі, так і нові виклики свободі вираження поглядів та праву одержувати та передавати інформацію незалежно від кордонів.

Щодо практики окремих держав уряд Китаю відомий своєю політикою обмеження доступу китайських користувачів до інформації в мережі Інтернет та здійснення цензури певного контенту. Надзвичайно ефективну китайську систему цензури вже охрестили «Золотим щитом», «Віртуальною стіною» або «*Great Firewall*». Такі країни, як Іран, мають намір забезпечити своїм громадянам доступ лише до внутрішньої мережі Ірану, при цьому блокуючи їх доступ до всесвітньої мережі Інтернет. Водночас уряди європейських країн також роблять численні запити щодо блокування та фільтрування, про що свідчать дані Звіту прозорості *Google* щодо вимог про вилучення контенту (*Google Transparency Report*), який робиться двічі на рік³⁰. Крім того, деякі держави також висували пропозиції дозволити Інтернет-користувачам мати лише одну відкриту IP-адресу, щоб спростити процес відслідковування усіх їхніх комунікацій у мережі Інтернет, що неодмінно привело б до обмеження свободи вираження поглядів.

26 European Court of Human Rights (2011), Research Division, Internet: Case law of the European Court of Human Rights, Council of Europe; на с. 10 і далі; див. також розділ 5.

27 *Jankovskis v. Lithuania*, № 21575/08; ще не вирішено; див. також *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

28 Див. Mueller, Milton L. (2010), *Networks and states, the global politics of Internet governance*, MIT Press.

29 Див. щодо анонімності в Інтернеті далі п. 2.1.9.

30 Google, *Transparency report* (www.google.com/transparencyreport).

2.1.1. Свобода дотримуватися поглядів

Свобода дотримуватися поглядів без будь-якого втручання – істотна частина свободи вираження поглядів, гарантованої Конвенцією. І Конвенція, і Загальна декларація згадують її разом зі свободою вираження поглядів, в той час як частина 1 статті 19 МПГПП виокремлює свободу дотримуватися поглядів як окреме право. Це право – необхідна передумова свободи вираження поглядів, яких можуть дотримуватися особи чи ЗМІ. Жодна держава не може зобов'язувати дотримуватися певних поглядів чи забороняти особам дотримуватися своїх поглядів.

Положення статті 19 МПГПП передбачають можливість обмеження свободи вираження поглядів, але не свободи дотримуватися поглядів. У зв'язку з цим будь-які застереження щодо свободи дотримуватися поглядів будуть несумісними з цілями і метою цієї свободи³¹. Європейська конвенція не передбачає такого поділу, але малоімовірно, щоб можливі обмеження могли б також вплинути на свободу дотримуватися поглядів, керуючись тим, що якщо ці погляди не були висловлені, вірогідність мати проблеми з органами державної влади є невеликою. Те саме стосується й Інтернету як інструменту здійснення права на свободу вираження поглядів. Допоки погляди не були виражені, не виникає жодних непорозумінь. Тому свободу дотримуватися поглядів у мережі Інтернет в основному більш доречно розглядати як частину свободи вираження поглядів.

2.1.2. Свобода інформації

Свобода отримувати та передавати інформацію та ідеї «незалежно від кордонів» досягла свого найбільшого розмаху завдяки появі Інтернету як дійсно глобального засобу комунікації для тих, хто має до нього доступ. При здійсненні тлумачення Конвенції «у світлі сучасних умов» Європейський суд із прав людини повинен враховувати своєрідну природу Інтернету як «сучасного засобу передавання інформації»³². Посилаючись на це твердження, Суд пішов навіть далі у справі «*Йлдірим проти Туреччини*», зазначивши, що «*Google Sites* є модулем *Google*, який дозволяє полегшити створення і обмін сайту всередині групи, і є, таким чином, способом реалізації свободи вираження поглядів»³³, а також що стаття 10 гарантує свободу вираження поглядів «кожному». Ці положення стосуються не лише змісту висловленої інформації, але й засобу її поширення. Суд знову повторив свою позицію, що стаття 10 гарантує не лише право передавати інформацію, а й право громадськості отримувати її³⁴. Як

31 Див. Human Rights Committee (12 вересня 2011), General Comment № 34, CCPR/C/GC/34, §5.

32 *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland*, First Section (13 січня 2011), № 16354/06, §54, які були схвалені рішенням Великої палати у §40.

33 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10, §49.

34 Там само, §50.

було зазначено Судом у справі «Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії», вплив інформації зростає, якщо інформація оприлюднена з посиланням на адресу сайту, який є доступним кожному через Інтернет³⁵.

Необхідність отримувати ліцензії радіомовними, телевізійними або кінематографічними підприємствами передбачена статтею 10 ЄКПЛ, але відсутня у статті 19 МПГПП, не застосовується в онлайн-справах попри те, що були зусилля окремих держав розширити сферу дії цих положень також на Інтернет.

У справі «*Megadat.com SRL проти Молдови*»³⁶ компанія, що була найбільшим провайдером послуг Інтернету в Молдові, скаржилася на відкриття її ліцензії на надання послуг Інтернету та телефонних послуг, що пояснювалося досить необґрунтованими підставами. Суд визнав порушення статті 1 Першого протоколу щодо права на мирне володіння майном, оскільки втручання зі сторони державних органів було непропорційним переслідуваній меті.

У справі «*Еплбі та інші проти Сполученого Королівства*», яка стосувалася заборони встановлення наметів для розповсюдження листівок у приватному торговельному центрі, Суд постановив, що не можна виключати того, що «позитивні обов'язки держави можуть виникати щодо захисту здійснення прав, закріплених Конвенцією, шляхом регулювання майнових прав», коли «заборона доступу до власності має наслідком перешкоджання ефективному здійсненню свободи вираження поглядів, або ж можна стверджувати, що була порушена сама суть цього права»³⁷. Таке спостереження набуває актуальності у зв'язку з появою монопольних провайдерів послуг Інтернету, які відповідно до своїх умов надання послуг можуть вільно відмовити у наданні своїх послуг, вказуючи на будь-яку підставу чи навіть безпідставно, як це було у випадку із «*stablish.me*» чи акаунтами електронної пошти *Google (Google mail accounts)*, які *Google* може закрити у будь-який момент³⁸. У таких випадках, за умови очевидного існування монополії, органи державної влади могли б на законних підставах визначити мінімальний строк надання доступу до таких послуг.

Свобода інформації також складається із права громадян бути поінформованими³⁹, що частково гарантовано свободою преси та автономністю ЗМІ, що відповідають за поширення інформації, у тому числі повідомленнями про висловлювання, що розпалюють ненависть та ворожечу⁴⁰. У цьому контексті питання доступу до Інтернету набуває надзвичайної ваги для забезпечення повноцінного користування свободою вираження поглядів у наш час як для от-

35 *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland*, §54.

36 *Megadat.com SRL v. Moldova* (8 квітня 2008), № 21151/04, §63.

37 *Appleby and Others v. the United Kingdom* (6 травня 2003), № 44306/98. Щодо позитивного обов'язку захищати свободу вираження поглядів див. також Reid K. (2007), *A Practitioner's Guide to the European Court of Human Rights*, Sweet & Maxwell, p. 365.

38 Див. Terms of Service of *stablish.me* (www.stablish.me/index/terms-of-reference); див. також Google, Terms of Service (www.google.com/intl/en/policies/terms).

39 Див. *Bergens Tidende and Others v. Norway* (2 травня 2000), № 26132/95, §49 і *The Observer and Guardian v. United Kingdom* (26 листопада 1991), № 13585/88, §59.

40 *Jersild v. Denmark* (23 вересня 1994), № 15890/89, §35.

римання, так і для поширення інформації та ідей. Тому Рада Європи у своїх численних резолюціях, деклараціях та заявах щодо запровадження стандартів (детально буде розглянуто у розділі 4) та сприяння (розділ 8) неодноразово підкреслювала важливість доступу до Інтернету. Все частіше право на доступ до Інтернету розглядається як окреме право людини у зв'язку з його визначальною роллю для забезпечення здійснення інших прав, зокрема, свободи вираження поглядів, як буде показано у кінці цього розділу та у п'ятому розділі.

2.1.3. Свобода преси та інших засобів масової інформації

Свобода преси та інших засобів масової інформації – одне з основних ліберальних прав. Незалежна преса та автономні ЗМІ вважаються наріжним каменем будь-якого демократичного суспільства. Критично налаштовані ЗМІ відіграють важливу роль у сприянні публічному обговоренню найбільш важливих питань життєдіяльності суспільства, таким чином виконуючи «функцію стимулювання демократії»⁴¹. Забезпечуючи форум для публічних обговорень та роблячи вагомий внесок у його діяльність, незалежна преса виконує важливу функцію нагляду та притягнення до відповідальності. Ця функція передбачає право на доступ журналістів до публічної інформації⁴².

Свобода вираження поглядів передбачає потужний захист діяльності журналістів. У контексті інтернет-журналістики Суд чітко дав зрозуміти у справі «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України», що відсутність на національному рівні достатньої законодавчої бази, яка б дозволяла журналістам використовувати отриману з Інтернету інформацію без остраху наразитися на санкції, серйозно перешкоджає можливостям преси відігравати свою роль «сторожового пса суспільства». Усування такої інформації зі сфери застосування законодавчих гарантій журналістських свобод може саме по собі спричинити неправомірне втручання у свободу преси, гарантовану статтею 10⁴³. Із цього рішення випливають позитивні обов'язки держав створити відповідну законодавчу базу для ефективного захисту свободи вираження поглядів журналістами в Інтернеті⁴⁴. На свою підтримку Суд також посилався *in extenso* на Рекомендацію СМ/Rec (2007) 16 Комітету міністрів про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби⁴⁵, згідно з якою державам-членам рекомендувалося розробити чітку законодавчу базу, що окреслювала б правові рамки діяльності та відповідальності всіх ключових зацікавлених сторін у сфері нових інформаційно-комунікаційних технологій, у той час як приватний сектор заохочувався б до розробки відкритого і прозо-

41 Harris, O'Boyle and Warbrick (2009), *Law of the European Convention on Human Rights*, OUP, p. 465.

42 *Lingens v. Austria* (8 липня 1986), № 9815/82, §41.

43 *Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine* (5 травня 2011), № 33014/05, §64.

44 European Court of Human Rights (2011), Research Division, *Internet: Case law of the European Court of Human Rights*, 11.

45 Там само, п. 29 і далі.

рого само- та спільного регулювання, відповідно до якого могли б притягатися до відповідальності основні суб'єкти у цій сфері⁴⁶.

У справі «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» Суд також послався на спільну декларацію спеціальних доповідачів ООН із питань свободи поглядів і їх вираження 2005 року, у якій наголошено на необхідності чіткого застосування міжнародних гарантій свободи вираження поглядів до справ, пов'язаних з Інтернетом. У декларації також підкреслювалося, що «ніхто не може нести відповідальність за інформацію, яка міститься в Інтернеті, автором якої він не є, якщо він не привласнив цю інформацію як свою або не відмовився виконати судовий припис щодо видалення зазначеної інформації»⁴⁷ – заява особливо доречна в контексті відповідальності провайдерів послуг Інтернету.

У справі «Газета «Таймс Ньюзпейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства» (№ 1 та № 2) Суд визнав важливість Інтернету для свободи інформації, коли постановив, що «через доступність можливості зберігати й передавати великі масиви інформації Інтернет відіграє важливу роль для посилення доступу громадськості до новин та для спрощення процесу поширення інформації загалом»⁴⁸. У зв'язку з постійними атаками на журналістів та їх переслідуванням, зокрема, у конфліктних зонах, Резолюція Ради ООН з прав людини «Про захист журналістів»⁴⁹ ще раз закріпила викладене вище. У цьому контексті Рада нагадала про свої попередні резолюції про право на свободу дотримуватися поглядів та їх вираження, зокрема про Резолюцію «Про захист та сприяння здійсненню прав людини в Інтернеті, у тому числі свободи дотримуватися поглядів та їх вираження» від липня 2012 року⁵⁰. Члени Ради також висловили занепокоєння щодо того, що порушення права на свободу поглядів та їх вираження тривають, і навіть більше – зростає кількість нападів і вбивств журналістів та працівників ЗМІ, що рішуче засуджується. Було також згадано зростаючу кількість загроз безпеці журналістів із боку недержавних суб'єктів, у тому числі терористичних груп та кримінальних організацій. Члени Ради закликали держави сприяти створенню безпечного та сприятливого середовища для журналістів заради незалежного здійснення ними своєї діяльності та уникнення неналежного втручання⁵¹.

У 2012 році у своїй щорічній спільній резолюції спеціальні доповідачі з питань свободи вираження поглядів від ООН, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Організації американських держав, Африканської комісії

46 Див. цю та інші резолюції й рекомендації органів Ради Європи у розділі 7.

47 International Mechanisms for Promoting Freedom of Expression (21 грудня 2005), Joint declaration; див. також 5.10. «Роль посередників у Інтернеті» у розділі 5.

48 *Times Newspapers Limited v. the United Kingdom* (10 березня 2009, final 10 червня 2009) (№ 1 і 2), № 3002/03 і 23676/03, §27.

49 Human Rights Council (27 вересня 2012), *Resolution on the safety of journalists*, № 21/12, A/HRC/21/L.6.

50 Human Rights Council Resolution 12/16 (2 жовтня 2009), Resolution 13/24 (26 березня 2010) і, зокрема, Resolution 20/8 (5 липня 2012).

51 Там само.

з прав людини і народів закликали створити спеціальну категорію «злочину проти свободи вираження поглядів». Найбільше їх турбувало насильство, спрямоване проти журналістів, яке вони назвали «цензура шляхом вбивства». Крім того, вони засудили переважаючу безкарність за злочини проти вільного вираження поглядів⁵². Спеціальний доповідач ООН із питань свободи поглядів і їх вираження у своєму звіті за 2012 рік сфокусував увагу на згаданих проблемах у діяльності журналістів, коли вони висвітлюють, зокрема через Інтернет, складні, неоднозначні питання чи знаходяться у зонах небезпеки⁵³. Тим часом, у 2008 році Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Про показники для ЗМІ в демократичній країні», яка також стосується безпеки журналістів⁵⁴. ОБСЄ у своїх рекомендаціях також закликала до поліпшення захисту журналістів⁵⁵, а у рамках ЮНЕСКО був розроблений План дій ООН щодо безпеки журналістів та питань безкарності⁵⁶.

Загалом журналістські свободи охоплюють журналістські дослідження, захист джерел інформації, доступ до публічних зустрічей та публікацію конфіденційної інформації, навіть якщо вона була отримана незаконно⁵⁷. Інтернет також створив новий феномен цивільної журналістики або «громадян-журналістів», які висвітлюють події з усіх куточків світу, зокрема, із зон війни та заворушень, куди звичайні журналісти не мають доступу. Цивільні журналісти розповідають про порушення прав людини так, як вони відбувалися, часто з фотографіями і відеозйомками, з таких місць, як Сирія у 2012-13 рр., або про події, подібні до заворушень у Великобританії в 2011 р.⁵⁸ Вони не мають журналістських посвідчень, не є членами прес-клубів та не користуються перевагами захисту та привілеїв, які можуть використовувати звичайні журналісти. Вони стають «журналістами» лише в момент опублікування тексту, фото чи відео для вільного доступу громадськості. І навіть більше – блогери виконують функцію, схожу на журналістську, обговорюючи у своїх блогах, які погано піддаються контролю, питання, що викликають найбільшу стурбованість громадськості; саме з цієї причини вони можуть зазнавати переслідувань із боку органів державної влади. Таким чином, постає питання захисту свободи вираження поглядів цивільними журналістами.

52 IFEX (27 червня 2012), *Special rapporteurs call for a «crime against freedom of expression»* (www.ifex.org/international/2012/06/27/free_expression_crime).

53 Report of UN Special Rapporteur, UN GA Doc. A/HRC/20/17 (4 червня 2012); також звіт 2011 р. (див. п. 60).

54 Див. Council of Europe, Parliamentary Assembly (3 жовтня 2008), Resolution 1636 (2008) про «Indicators for media in democracy», Recommendation 1848 (2008) і рекомендації з тієї самої теми Комітету міністрів.

55 OSCE, The Representative on Freedom of the Media (8 червня 2011), *Vilnius recommendations on safety of journalists*, OSCE-doc. C10. GAL/111/11.

56 UNESCO (2012), *The international programme for the development of communication*.

57 Karpenstein, Mayer (2012), *EMRK-Kommentar*, C. H. Beck, Munich, Article 10, §15.

58 Benedek W. and Rao M. (2013), *Background paper*, 12th Informal ASEM Seminar on Human Rights, «Human rights and information and communication technology» in Seoul 27-29 June 2012, ASEM, Singapore, 50 і далі; див. також Quinn S., «Mobile Journalism» (2013) // Bruck P. and Rao M., *Global mobile: scenarios and strategies*, Information Today Inc., Medford NJ.

Однак існує також проблема якості новин, що надаються особами, які не мають професійної підготовки. Це порушує питання про поширення не лише основних принципів журналістської свободи, а й журналістської відповідальності на таких «функціональних журналістів», котрим також варто дотримуватися основних етичних норм, що здебільшого зводяться до питань цифрової обізнаності та навчання. Деякі стверджують: для того щоб ці особи користувалися привілеями статусу журналіста, вони повинні оголосити про свою цілковиту готовність дотримуватися належних стандартів професії⁵⁹. Спеціальний доповідач ООН із питання сприяння і захисту права на свободу поглядів і їх вираження підкреслив важливість цієї нової форми журналістики для урізноманітнення поглядів і думок, а також її ключової наглядової ролі у країнах, де свобода вираження поглядів відсутня. Крім того, спеціальний доповідач ООН регулярно надає рекомендації державам із питань захисту цивільних журналістів. І все ж він також закликає цих людей поважати професійні та етичні стандарти журналістики⁶⁰.

Резолюція Ради з прав людини «Про безпеку журналістів» не надає визначення поняття «журналіст»⁶¹. А отже ним може бути громадянин, журналіст та блогер. У вік Інтернету неурядові організації також можуть користуватися перевагами свободи преси як «соціальних сторожових псів» у більш динамічному блогерському середовищі⁶². Разом із захистом приходить відповідальність: якщо непрофесійні журналісти будуть захищені, як і професійні, тоді вони також муситимуть дотримуватися тих самих етичних принципів і керуватися тими самими правовими нормами⁶³. У справі «Штоль проти Швейцарії» Суд заявив, що «здійснення свободи вираження поглядів усіма особами, і журналістів включно, пов'язане з їхніми обов'язками і відповідальністю, обсяг яких залежить від ситуації та технічних засобів, що ними використовуються»⁶⁴. Відповідно очікується, що журналісти, користуючись гарантіями статті 10 при висвітленні питань, які становлять суспільний інтерес, діятимуть сумлінно і «забезпечуватимуть надійну і точну інформацію відповідно до стандартів журналістської етики»⁶⁵. Важливість контролю за дотриманням стандартів журналістської етики зростатиме у «світі, в якому людина стикається з величезними обсягами інформації, які розповсюджуються традиційними та електронними ЗМІ»⁶⁶.

59 Kulesza J. (2012), *International Internet law*, Routledge, p. 52.

60 La Rue F. (11 серпня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/65/284, §61 і далі.

61 Див. вище, пос. 49.

62 *Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary* (14 квітня 2009), № 37374/05, §27.

63 White A. (2013), «Who should follow journalism ethical standards in the digital era?» // OSCE, The Representative on Freedom of the Media, *The online media self-regulation guidebook*. – Vienna, pp. 63-69.

64 *Stoll v. Switzerland* (10 грудня 2007), № 69698/01, §102.

65 Там само, §103.

66 Там само, §104.

2.1.4. Свобода міжнародного спілкування

У 1970-х роках питання свободи міжнародного спілкування було запропоноване у контексті дискусії про «новий світовий інформаційно-комунікаційний порядок»⁶⁷. У 2003 році у ході підготовки до Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства було представлено проект Декларації про право на спілкування⁶⁸. Згодом Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті⁶⁹. Основна ідея полягала у тому, що свобода вираження поглядів була занадто обмежена, щоб охопити всі аспекти глобальної комунікації, а право на спілкування могло б мати більш широкий підхід, охоплюючи, зокрема, інтерактивне спілкування. Ідея такого права виявилася спірною – здебільшого через острах громадських організацій, пов'язаний із тим, що вона може підірвати досягнення у галузі свободи вираження поглядів.

Висловлювалися думки, що немає ніякої реальної необхідності впроваджувати нове право, оскільки чинне право людини на свободу вираження поглядів, закріплене статтею 10 ЄКПЛ та статтею 19 МПГПП, вже охоплює всі аспекти. Виявлені прогалини, наприклад, свобода сектора спілкування від державного регулювання або право на саморегулювання, яке також може набути актуальності в Інтернеті, також можна було б вирішити за допомогою наявних прав людини шляхом функціонального тлумачення права на свободу вираження поглядів⁷⁰.

Право людини на спілкування забезпечить невелику додаткову цінність, зокрема, якщо воно буде спочатку визнане державами, що прагнуть захистити свій національний суверенітет і не схильні брати на себе нові зобов'язання. Тому, врешті, діалог щодо права людини на спілкування не привів до його визнання, але розгорнув дискусію щодо масштабів, у яких право на свободу вираження поглядів розглядається в чинних документах.

Право на повагу до спілкування, як це закріплено у статті 7 Хартії основних прав Європейського Союзу, обмежується рамками приватного і сімейного життя, а тому основна увага приділяється захисту спілкування фізичних осіб. Масові комунікації захищені гарантіями статті 11 про свободу вираження поглядів та інформації, що забезпечує право дотримуватися поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади, незалежно від державних кордонів; пункт 2 уточнює, що дотримуються свобода і плюралізм засобів масової інформації.

67 Harms L. S., Richstad J., Kie K. (ред.) (1977), *The right to communicate: collected papers*. – Honolulu: University of Hawaii Press і Fisher D., Harms L. S. (ред.) (1983), *The right to communicate: a new human right*. – Dublin: Boole Press.

68 Див. Hamelink C. J. (2003), *Draft declaration on the right to communicate*, Amsterdam/Geneva (www.article19.org/data/files/pdfs/analysis/hamelink-declaration-the-right-to-communicate.pdf).

69 Council of Europe (28 травня 2003), Council of Ministers' Declaration on freedom of communication on the Internet.

70 Jørgensen R. F. (2013), *Framing the net: The Internet and human rights*, Edward Elgar, and Schmalenbach K. (2007), «Ein Menschenrecht auf Kommunikation: Erfordernis oder Redundanz?» // Benedek and Pekari (ред.), *Menschenrechte in der Informationsgesellschaft*. – Stuttgart: Boorberg, pp. 183-213; на с. 212.

2.1.5. Свобода художнього вираження поглядів

У статті 19 МПГПП чітко визначається, що свобода вираження поглядів у «художній формі» підлягає такому самому захисту, як й інші форми вираження, тоді як стаття 10 ЄКПЛ взагалі не торкається цього питання. Однак стаття 10 тлумачиться як така, що передбачає також захист свободи художнього або «творчого» та «культурного» вираження поглядів⁷¹.

Європейський суд із прав людини вважає, що створення і поширення творів мистецтва значною мірою сприяє обміну ідеями та думками, а тому є важливим складником будь-якого демократичного суспільства. Мистецтво може «відкрити громадськості очі на найважливіші питання сьогодення»⁷². Відповідно свобода вираження поглядів це робота митців, а також діяльність галерей або кінотеатрів⁷³. Урівноважування різних прав може виявитися складним завданням з точки зору свободи художнього вираження поглядів. Наприклад, Європейський суд із прав людини встановив, що свобода вираження поглядів, у тому числі в художній формі, може переважати над правом приватних осіб контролювати свої зображення⁷⁴.

Важливість художньої свободи вираження поглядів для свободи вираження поглядів у Інтернеті очевидна, оскільки вона відкриває доступ до творів мистецтва, у тому числі мистецтва, яке не підтримується офіційними мережами через начебто нижчу якість чи меншу популярність. З точки зору надання доступу Інтернет має велику порівнювальну силу і тому дозволяє отримати доступ до мистецтва, яке не підтримується більшістю. Наведені у наступному розділі обмеження, що можуть вводитися на національному рівні, можна легко обійти у глобальній мережі Інтернет.

Як приклад можна навести відеокліп, вироблений у США, щодо пророка Мухаммеда, у якому пророка було зображено у спосіб, який ображав релігійні почуття мусульман. Після того, як трейлер до фільму з'явився на *YouTube*, а отже став доступним для всіх, питання набуло глобальних масштабів⁷⁵. Незважаючи на це, можна стверджувати, що фільм не створювався як витвір мистецтва, а скоріше як проста провокація без будь-якої соціальної цінності, що характерна для справжнього мистецтва. Деякі держави, такі як Пакистан, звернулися до *YouTube* з проханням заблокувати доступ користувачів до кліпу, але більшість країн не вжили ніяких заходів проти цього. У деяких країнах *YouTube* заблокував трейлер до фільму, але в Пакистані його продовжували показувати. В свою чергу прем'єр-міністр Пакистану наказав повністю

71 Grabenwarter C. and Pabel K. (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention*, 5th edn, C. H. Beck, p. 307.

72 *Müller and others v. Switzerland*; див. також *Otto-Preminger-Institut v. Austria* (20 вересня 1994), № 13470/87.

73 Див. Verpeaux M. (2010), *Freedom of expression*, Council of Europe, p. 213 і Grabenwarter C. and Pabel K. (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention*, 5th edn, C. H. Beck, p. 312.

74 *Müller and others v. Switzerland* (24 травня 1988), № 10737/84.

75 Відеокліп фільму «Невинність мусульман» було створено у США коптськими християнами.

заблокувати *YouTube*, доки кліп до фільму не буде видалено⁷⁶. *YouTube* аргументував заборону в таких країнах, як Єгипет і Лівія, тим, що кліп спричинив там насильство, при цьому обійшовши увагою насильство, яке останній спричинив у Пакистані⁷⁷. *Google* як власник *YouTube* також відхилив прохання Білого дому видалити кліп про Мухаммеда. Пояснення, надані *Google*, були непереконливими і чітко виявили проблему різного сприйняття поняття законних обмежень у глобальному масштабі.

Незважаючи на потенціал Інтернету у цілях розвитку, Інтернет-ресурси можуть також ще більше підігрівати конфлікти, які лишалися локалізованими до приходу цифрової ери. Опубліковані датською газетою «*Jyllands Posten*» карикатури, на яких було зображено пророка Мухаммеда, швидко розійшлися в інші країни завдяки Інтернету та активній діяльності ісламістів і були використані для розпалювання ворожнечі.

У справах, пов'язаних із суперечністю прав людини – у цьому випадку свободи вираження поглядів та свободи віросповідання – з'являється необхідність запровадження інших меж оцінювання для уникнення серйозних образ релігійних почуттів, які можуть породити насильство. Органи політичної влади повинні бути обережними при пошуку балансу між принесенням у жертву свободи вираження поглядів, пов'язаних з екстремізмом та уникненням насильства. Приватний сектор самостійно не може нести відповідальність за прийняття таких рішень.

2.1.6. Свобода форм культурного самовираження

Разом із правом на культурне розмаїття з'явилося нове право. Право, яке кинуло виклики ЗМІ та бізнесу («творчим індустріям»). Ці виклики були взяті до уваги, зокрема, ЮНЕСКО⁷⁸.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 року ставить свободу культурного самовираження в один ряд із свободою думки, вираження поглядів та інформації. Це, очевидно, стало наслідком швидкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволило розширити взаємодію між культурами, а також результатом реалізації завдання ЮНЕСКО щодо сприяння вільному поширенню ідей за допомогою слова та образу. Конвенція спрямована на заохочення і повагу до культурного самовираження, яке впливає із творчості окремих осіб, груп чи суспільств, але попереджає, що здійснення права на культурне самовира-

76 Див. «Anti-Prophet Muhammed film: Pakistan blocks YouTube as two killed in violence», *The Times of India* (17 вересня 2012).

77 Pakistan blocks YouTube as two killed in Anti-Prophet Mohammed film (www.youtube.com/watch?v=z1LONsTyCMY).

78 Frau-Meigs D. (2011), *Media matters in the cultural contradictions of the «information society» – Towards a human rights-based governance*, Council of Europe, p. 189 і далі; щодо ЮНЕСКО див. також розділ 8.

ження, у тому числі у сфері культури, не повинно порушувати права людини та основоположні свободи⁷⁹.

Сфера дії прав здебільшого обмежується територією держави, однак заохочується міжнародне співробітництво, у тому числі з використанням нових технологій⁸⁰. На практиці це означає, що свобода форм культурного самовираження може бути дозволена у глобальному масштабі, якщо її здійснення не порушуватиме права людини та основоположні свободи інших людей. Однак Інтернет збільшує вірогідність таких конфліктів, наприклад, якщо деякі форми культурного самовираження визнаються як частина власної культури більш ніж однією державою (або груп усередині держави).

У документах ВСІС культурному та лінгвістичному розмаїттю теж було приділено особливу увагу⁸¹. Таке розмаїття дозволяє сприяти культурній ідентичності та заохочувати збереження культурної спадщини. Женевська декларація розглядає культурне розмаїття як «загальну спадщину людства»⁸². Розмаїття мов набуває особливої актуальності не лише для онлайн-контенту, але й для алфавітів і символів, що використовуються у назвах доменних імен і адрес електронної пошти у різних мовах. У зв'язку з цим позитивним зрушенням стала інтернаціоналізація доменних імен та впровадження нелатинських шрифтів у найменуваннях в Інтернеті. Багатомовність сприяє утвердженню мовних прав та допомагає подолати лінгвістичний розрив, що є частиною цифрового розриву⁸³.

2.1.7. Свобода науки

Свобода вираження поглядів також охоплює свободу науки, незважаючи на те, що це не було чітко визначено ЄКПЛ чи МПГПП. Свобода науки підпадає під гарантії захисту свободи вираження поглядів, куди входить свобода «дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї незалежно від кордонів». Сюди належать викладання, здійснення досліджень та створення публікацій⁸⁴, у тому числі оцінних щодо вад академічної системи, та наукові конференції⁸⁵.

Академічна свобода та інституційна автономність були також підтримані

79 UNESCO (2005), *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*, Preamble, Articles 1 and 4.

80 Там само, ст. 6, 7 і 12 і наступні.

81 Див. Geneva Declaration of Principles, §52 і the Tunis Commitment, §32. Щодо ЮНЕСКО див. також розділ 8.

82 Geneva Declaration of Principles, §52.

83 Benedek and Rao (2012), *Background paper*, 12th Informal ASEM Seminar on Human Rights, «Human rights and information and communication technology», 27-29 June 2012, ASEM, Singapore, p. 71 і далі.

84 *Lombardi Vallourì v. Italy* (20 жовтня 2009), № 39128/05, §30 d; *Wille v. Liechtenstein* (28 жовтня 1999), № 28396/95, §8, 36 і далі. Див. також Grabenwarter C. and Pabel K. (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention*, 5th edn, C. H. Beck, p. 312.

85 *Sorguc v. Turkey* (23 June 2009), № 17089/03, §35 і далі.

у кількох рекомендаціях ЮНЕСКО, зокрема у Рекомендації «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів»⁸⁶. У контексті нових ЗМІ свобода науки породжує нові проблеми. Хоча академічна діяльність і раніше мала глобальний вимір, Інтернет значно розширив доступ до наукової інформації та збільшив можливості поширення наукових поглядів і наукових результатів, що не завжди схвалюється державами або приватними інституціями. Таким чином, із новими комунікаційними інструментами і розмахом Інтернету академічна свобода в рамках свободи вираження поглядів набуває все більшої актуальності.

2.1.8. Нова свобода? Свобода та відкритість Інтернету

Інтернет створив нові можливості та породив проблеми для свободи вираження поглядів. Чи означає це, що свободу вираження поглядів у мережі Інтернет можна вважати новою свободою? Ні, тому що формулювання «чи іншими способами на свій вибір», яке чітко зазначене у статті 19 МПГПП 1966 року та впливає з положень статті 10 ЄКПЛ 1950 року й наступної практики Суду, свідчить про відкритість свободи вираження поглядів до технологічних та соціальних інновацій.

Інтернет характеризується свободою та відкритістю, які він пропонує своїм користувачам. Історія Інтернету – це історія оборони цієї свободи від замахів із боку різних сторін, державних і приватних, із метою його обмеження, і ця боротьба триває й нині. Ще у 1996 році Джон Перрі Барлоу, Інтернет-активіст, оприлюднив Декларацію незалежності кіберпростору, у якій він підкреслив такі властивості Інтернету, як його відкритість і свобода доступу⁸⁷. Багато неурядових громадських організацій, наприклад Фонд електронних кордонів (*Electronic Frontier Foundation*), що був заснований у Канаді та який очолює сам Барлоу⁸⁸, наслідують приклад Барлоу і зосереджують свою увагу на обороні свободи Інтернету. При здійсненні будь-яких спроб визначити основні засади управління Інтернетом, регулярно згадується принцип відкритості та свободи вираження поглядів⁸⁹.

У Женевській декларації принципів ВСІС умисно знову підтвердив положення статті 19 ЗДПЛ⁹⁰, хоча у Декларації також відтворюються положення статті 29 ЗДПЛ, у яких ідеться про існування обов'язків та обмежень, які згадуються у наступному пункті⁹¹. Туніське зобов'язання 2005 року – документ, який є

86 UNESCO (11 листопада 1997), Recommendation concerning the status of higher education teaching personnel.

87 Barlow J. P., *A declaration of the independence of cyberspace* (w2.eff.org/Censorship/Internet_censorship_bills/barlow_0296.declaration).

88 Див. Electronic Frontier Foundation (www.eff.org/about).

89 Council of Europe, Committee of Ministers (21 вересня 2011), Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles (wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835773).

90 WSIS (12 грудня 2003), Declaration Principles, UN Doc. WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, §4.

91 Там само, §55.

результатом роботи другого етапу ВСІС, – підтверджує важливість Загальної декларації прав людини для інформаційного суспільства без посилання на конкретні права⁹².

2.1.9. Право на анонімність

Анонімне (чи під псевдонімом) вираження поглядів має давні традиції у друкованій пресі, серед авторів книг та критичних доповідей, таких як повідомлення про незаконну діяльність. Таким чином, анонімність у мережі Інтернеті розглядається як частина свободи вираження поглядів. Це було також підтверджено у звіті Спеціального доповідача з питань сприяння і захисту права на свободу поглядів та їх вільне вираження за 2011 рік⁹³. З анонімністю пов'язані певні проблеми, такі як наклеп або онлайн-переслідування, а особливо – анонімна критика дій влади з боку інформаторів про незаконну діяльність, що можуть бути досить дратівливими для органів влади. Дехто намагається боротися з анонімністю шляхом накладення обов'язку реєстрації або використання спеціального програмного забезпечення. Наприклад, в Ірані особи, які користуються Інтернет-кафе, повинні пройти процедуру реєстрації, а приватні провайдери послуг, таких як сторінки коментарів до газет, також вимагають реєстрації. Соціальні мережі, такі як *Facebook*, також наполягають на ідентифікації своїх користувачів.

Facebook проводить політику реального імені, що привела до видалення облікового запису уславленого автора роману «Сатанинські вірші» письменника Салмана Рушді за використання літературного псевдоніма, в той час як його справжнє повне ім'я та прізвище – Ахмед Салман Рушді. Тоді *Facebook* змінив назву його профілю на «Ахмед Рушді». Така політика може мати «охолоджувальний вплив» на свободу вираження поглядів. Через *Twitter* Салман Рушді благав *Facebook* повернути йому його ім'я. Уже всього за півтори години він домігся, щоб його прохання задовольнили. Як влучно висловився з цього приводу один із коментаторів, «Щось підказує мені, що це було б неможливим, якби Рушді не мав понад 115 000 читачів»⁹⁴.

Існує небезпека, що боротьба з незаконним анонімним мовленням може скомпрометувати право на анонімність в Інтернеті як частину свободи вираження поглядів. Тому будь-які обмеження права повинні враховувати критерії, викладені у статті 10 ЄКПЛ та розкриті у практиці Європейського суду з прав людини.

92 WSIS (18 листопада 2005), Tunis Commitment, UN Doc. WSIS-05/TUNIS/DOC/7-E, §2 і 3.

93 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §84.

94 Protalinski E. (15 листопада 2011), *Facebook name battle: Ahmed Salman Rushdie claims victory* (www.zdnet.com/blog/facebook/facebook-name-battle-ahmed-salman-rushdieclaims-victory/5358).

2.1.10. Право на повідомлення про незаконну діяльність

Загалом практика повідомлення про незаконну діяльність підтримується не однією державою як спосіб виявлення вад у діяльності бізнесу чи органів державної влади і як наслідок є доволі корисною для функціонування демократії, наприклад, через викриття випадків корупції. У резолюції «Про захист інформаторів» 2010 року Парламентська асамблея визнала їхню роль у боротьбі з корупцією та неефективним управлінням⁹⁵.

Використання свободи вираження поглядів у такий спосіб також може бути спірним, наприклад, коли на кону стоять державні таємниці, як у випадку з *WikiLeaks*. Навряд чи існує спосіб повністю запобігти опублікуванню секретної інформації в Інтернеті, тож де саме треба провести межу – лишається питанням відповідальності. Наприклад, публікація в Інтернеті інформації, яка може загрожувати життю дисидентів або дипломатів, може бути визнана непропорційною щодо переслідуваної мети, пов'язаної з виявленням зловживань. Однак незалежна правозахисна організація «Артикль 19» та інші справедливо критикували заходи, вжиті такими компаніями, як *Paypal*, *Amazon* і *EveryDNS.net*, задля припинення діяльності *WikiLeaks*, оскільки це також є обмеженням свободи вираження поглядів⁹⁶.

Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із повідомленням про незаконну діяльність, таких як «*Хайніш проти Німеччини*»⁹⁷, може бути успішно використана з метою формування відповідних рекомендацій. У будь-якому разі пряма заборона повідомленням про незаконну діяльність стала б непотрібним обмеженням свободи вираження поглядів онлайн. У справі «*Гуя проти Молдови*» Суд дійшов висновку, що у зв'язку з наявністю гострого суспільного інтересу розкриття конфіденційної інформації державним службовцем, який оголошує про незаконну поведінку чи правопорушення на робочому місці, знаходиться під захистом статті 10⁹⁸.

2.2. Суміжні права: свобода зібрань та об'єднань, право на освіту та доступ до знань

Існує декілька прав, які тісно пов'язані зі свободою вираження поглядів, три з яких досліджені у цій книзі: свобода зібрань та об'єднань онлайн, право на (цифрову) освіту та доступ до цифрових знань.

95 Див. Council of Europe, Parliamentary Assembly (29 квітня 2010), Resolution 1729 (2010) on Protection of «whistle-blowers»; див. також Recommendation 1916 (2010) to the Committee of Ministers.

96 Поп.: Association of Progressive Communications (APC) (www.apc.org/en/pubs/briefs/wikleaks-human-rights-whistleblowers-under-attack). Див. також розділ 6.

97 *Heinisch v. Germany* (21 липня 2011), № 28274/08, §93.

98 *Guja v. Moldova (GC)* (12 лютого 2008), № 14277/04, §72.

Свобода зібрань та об'єднань онлайн гарантує право зустрічатися у мережі Інтернет як для обміну ідеями чи поглядами, так і для колективного протесту проти будь-чого, що вважається небажаним. Кожен може об'єднуватися з іншими в Інтернеті, тобто відвідувати сайти чи користуватися електронними мережами для зустрічей у законних цілях. Доступ до зібрань чи об'єднань через Інтернет не може бути об'єктом блокування чи фільтрування. Обмеження цього права подібні до тих, що застосовуються до права на свободу вираження поглядів (частина 2 статті 11 ЄКПЛ). Взаємозв'язок цього права зі свободою вираження поглядів полягає у забезпеченні кожного засобами, необхідними для вираження власних поглядів чи колективного пошуку інформації шляхом приєднання до інших в Інтернеті або здійснення спільних дій за допомогою засобів Інтернету.

«Арабська весна» стала найяскравішим свідченням важливості цього права. Введені Єгиптом заборони, які унеможливили користування цим правом, повинні розцінюватися як непропорційне втручання з боку держави та можуть вводитися лише на кілька днів⁹⁹. Водночас були й інші випадки тимчасових відключень та закриття доступу до Інтернету органами державної влади, які намагалися зупинити громадську активність. На практиці ми бачимо, що в більшості випадків при блокуванні певних сайтів або фільтрації певного контенту органи керуються тими самими намірами. Юридично виправданим це може бути лише тоді, коли такі обмеження права відповідають критеріям, визначеним у частині 2 статті 11 ЄКПЛ або у статті 21 МПГПП.

Вищевикладене порушує цікаве питання: чи підпадає розподілена відмова в обслуговуванні (DDoS) під захист права на свободу об'єднань. Ненасильницькі зібрання, які блокують вулиці чи вхід до певного магазину на короткий час, визнаються легітимними формами зібрань, так само як сидячі страйки. Застосування технології для ускладнення доступу до певного сайту також використовується як форма протесту¹⁰⁰. Так чи інакше, держави зобов'язані захистити своїх громадян від втручання у їхню свободу вираження поглядів із боку третіх осіб й притягати винних до відповідальності, що може викликати необхідність у складному процесі встановлення балансу між різними правами¹⁰¹. Гнучкість та еластичність Інтернету несе в собі проблемні питання, які треба вирішувати в ході багатостороннього співробітництва¹⁰².

Право на освіту теж тісно пов'язане зі свободою вираження поглядів. Цифровий вимір права охоплює право отримувати знання про Інтернет та право вико-

99 Kettemann M. C. (2012), «Das Internet als internationales Schutzgut: Entwicklungsperspektiven des Internetvölkerrechts anlässlich des Arabischen Frühlings» [Інтернет як об'єкт глобального захисту: перспективи міжнародного права Інтернету в контексті «Арабської весни»], *Heidelberg Journal of International Law* 72, pp. 469-482.

100 Scola N. (13 грудня 2010), *Ten ways to think about DDoS attacks and «legitimate civil disobedience»* (techpresident.com/blog-entry/ten-ways-think-about-ddos-attacks-and-legitimate-civil-disobedience).

101 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §51-52.

102 Див. Council of Europe, *International and multi-stakeholder co-operation on cross-border Internet*, Interim Report of the Ad-hoc Advisory Group on cross-border Internet, Doc. H/Inf (2010) 10.

ривувати його для освіти. Обізнаність щодо можливостей використання Інтернету («цифрова грамотність») – це передумова здатності здійснювати свободу вираження поглядів онлайн. Свобода інформації як частина свободи вираження поглядів реалізується через доступ до електронних видань, викладацьких та навчальних платформ. Академічні свободи, розглянуті вище, теж стосуються реалізації права на освіту, передбаченого статтею 2 Першого протоколу ЄКПЛ 1952 року і статтею 13 МПЕСКП¹⁰³.

Третім суміжним правом є право на доступ до знань (А2К), яке впливає зі змісту статті 27 ЗДПЛ, що проголошує право кожного «отримувати задоволення від мистецтва, брати участь у науковому прогресі й користуватися його благами». Це право також закріплене у статті 15 МПЕСКП та складає зміст права на користування Інтернетом заради культурного задоволення. Останнє містить у собі відкритий доступ до таких ініціатив, як цифрові бібліотеки, відкриті курси та журналізм у відкритому доступі. Суміжність цього права полягає у тому, що кожна людина має право на захист моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є (частина 2 статті 15 МПЕСКП), що може розглядатися як захист авторських прав чи прав інтелектуальної власності. Як і право на освіту, право на доступ до знань (А2К) може бути передумовою для здійснення свободи вираження поглядів. Встановлення справедливого балансу між правом на доступ до знань (А2К) та авторським правом – гостра проблема сьогодення. Порушуються конкретні питання щодо доступу до державної інформації, що регулюється у багатьох країнах законами про свободу інформації¹⁰⁴. У зв'язку з цим визначення поняття «суспільного інтересу» набуває вирішального значення. Це дуже емоційне питання, що спонукає деяких до найенергійнішої діяльності, пов'язаної зі свободою інформації.

Інститут авторського права зазнає значних утисків у цифровому середовищі, оскільки останнє дозволяє користувачам без дозволу завантажувати та скачувати контент, захищений авторським правом¹⁰⁵. Незалежна правозахисна організація «Артикль 19» у грудні 2012 року організувала зустріч експертів у Лондоні для обговорення зв'язку між свободою вираження поглядів і правом інтелектуальної власності. На думку цієї організації, ліцензування цифрової інформації як «інтелектуальної власності» є проблематичним для свободи вираження поглядів у цифровому світі. У зв'язку з цим «Артикль 19» наразі працює над «Принципами свободи вираження поглядів та авторського права у цифрову еру»¹⁰⁶.

103 Benedek W., «Right to education» (2012) // *Manual on human rights education*, 3rd edn, pp. 251-301.

104 Krikorian G. and Kapczynski A. (ред.) (2010), *Access to knowledge in the age of intellectual property*, MIT Press.

105 EDRI, *Copyright: challenges of the digital era* (www.edri.org/files/paper07_copyright.pdf).

106 Article 19, *Intellectual property* (www.article_19.org/pages/en/intellectual-property.html); див. також короткий огляд політики: *Balancing the right to freedom of expression and intellectual property protection in the digital age*.

Авторське право є винятком зі свободи вираження поглядів та інформації; йдеться про захист виключних прав авторів, робота яких повинна винагороджуватися. Заради підтримання цієї системи музична індустрія, зокрема, веде запеклий бій проти того, що вважається сучасними формами піратства. У справі «*Ней та Сунде Колмісоппі проти Швеції*» (Ней та Сунде Колмісоппі – співзасновники *Pirate Bay*, одного з найбільших сервісів Інтернету для обміну музикою, фільмами і комп'ютерними іграми) Суд постановив, що кримінальне засудження та ув'язнення заявника були законними. Можливо, вирок і суперечив статті 10 про свободу вираження поглядів, але грубе порушення шведських законів щодо авторського права також мало місце¹⁰⁷.

Однак правове регулювання залежить від держави. Наприклад, законодавство Нідерландів дозволяє винятки із авторського права за умови скачування контенту приватними особами¹⁰⁸, тоді як норми французького законодавства (*HADOPI*) та Закону про цифрову економіку Сполученого Королівства передбачають покарання у разі незаконного скачування у вигляді відключення користувача від мережі Інтернет. Це порушує питання пропорційності призначуваних покарань та веде до серйозної стурбованості щодо свободи вираження поглядів. Деякі країни інакше підійшли до розв'язання проблеми. Протягом певного часу діяв уведений австрійським урядом загальний податок на жорсткі диски, щоб компенсувати авторам втрати, завдані нелегальним скачуванням; подібну функцію виконують податки на копіювальні апарати, запроваджені ще до появи Інтернету. Європейська комісія також займається розробкою пропозицій щодо модернізації європейської системи захисту авторських прав, які разом із новою директивою допоможуть узгодити суперечливі національні закони і тим самим забезпечать більш ефективний захист як свободи вираження поглядів, так і прав авторів у творчій цифровій економіці¹⁰⁹.

2.3. Право на доступ до Інтернету

Право на доступ до Інтернету може бути виведене з прав, які обговорювалися вище, але його існування все ще ставиться під сумнів деякими державами та частиною зацікавленої спільноти. Як би там не було, доступ до онлайн-інформації та знань є вирішальним для особистого розвитку та розвитку суспільства¹¹⁰. Аргументом на користь існування права на доступ до Інтернету є те, що без нього люди не могли б здійснювати інші права повною мірою,

107 *Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden* (19 лютого 2012), №40397/12, р. 9 і далі; див. також підрозділ 3.2.2 нижче.

108 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §49.

109 European Commission, Press Release (5 грудня 2012), *Commission agrees way forward for modernising copyright in the digital economy* (europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-950_en.htm).

110 Див. Global Information Society Watch (2009), *Focus on access to online information and knowledge – advancing human rights and democracy*, Association of Progressive Communications (APC) and Humanist Institute for Cooperation with Developing Countries (Hivos) Publishers, and subsequent annual editions (www.apc.org/en/node/11030); щодо доступу див. також розділ 5.

зокрема, не лише свободу вираження поглядів, але й право на онлайн-зібрання чи освіту. Саме тому право на доступ до Інтернету є найпершим та найбільш фундаментальним правом у Хартії прав людини та принципів Інтернету¹¹¹.

У 2007 році Комітет міністрів Ради Європи у своїй «Рекомендації щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби» наголосив, що «доступ до Інтернету, здатність та можливість користуватися ним мають розглядатися як невід’ємні компоненти повноцінного здійснення прав людини та основоположних свобод в інформаційному суспільстві»¹¹². Незважаючи на це, висувуються також аргументи на користь того, що Інтернет є лише технологією, яка може бути змінена, а тому, як і у випадку з електроенергією, це швидше корисний інструмент здійснення прав, аніж власне об’єкт прав людини¹¹³. Деякі також остерігаються розширення обсягу прав людини: проголошення нових прав людини без відповідного ефективного захисту¹¹⁴.

У зв’язку з цим варто зазначити, що Парламентська асамблея Ради Європи стурбована тим, що «[п] осередники засобів масової інформації на основі ІКТ можуть надмірно обмежувати доступ і поширення інформації з комерційних та інших причин, не інформуючи своїх користувачів та порушуючи права останніх»¹¹⁵.

Часто держави побоюються накладення на них додаткових зобов’язань, і тому більшість із них протистоять визнанню доступу до Інтернету як права людини. Одночасно уряди багатьох країн закріплюють право на доступ до Інтернету в національному (а іноді навіть конституційному) праві¹¹⁶.

Європейський суд із прав людини також проаналізував питання доступу до Інтернету в справі «Йлдірим проти Туреччини», у якій Суд визнав обмеження доступу до Інтернету порушенням статті 10¹¹⁷. Кримінальний суд першої інстанції ухвалив рішення щодо блокування сайту у зв’язку з тим, що його власник був звинувачений у тому, що завдав образи пам’яті Ататюрка. Дирекція турецького телекому звернулася до суду з проханням поширити дію наказу на блокування доступу до *Google Sites*, де знаходився сайт заявника, з технічних міркувань. У результаті заявник не зміг отримати доступ до власного сайту навіть після того, як кримінальне провадження проти нього було припинено.

Суд визнав, що Інтернет став одним з основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації. Турецьке законодавство не мі-

111 Див. Charter of Human Rights and Principles for the Internet (internetrighsprinciples.org/site/charter).

112 Council of Europe, Committee of Ministers (7 листопада 2007), Recommendation on measures to promote the public service value of the Internet, CM/Rec (2007) 16.

113 Cerf V. (4 січня 2012), «Google’s chief internet evangelist, Internet access is not a human right», *New York Times* (www.nytimes.com/2012/01/05/opinion/internet-access-is-not-a-human-right.html).

114 de Hert P. and Kloza D. (2012), «Internet (access) as a new fundamental right. Inflating the current rights framework?», *European Journal of Law and Technology*, 3 (2012) 3 (ejlt.org/article/view/123/268).

115 Council of Europe, Parliamentary Assembly (2012), Resolution 1877 on the protection of freedom of expression and information on the Internet and online media.

116 Akdeniz Y. (2012), *Freedom of expression on the Internet*, OSCE, The Representative on Freedom of the Media. – Vienna.

117 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

стило ні положень щодо блокування доступу до Інтернету, як було вирішено турецьким судом, ані норм, які б дозволяли блокування цілого домену Інтернету на зразок *Google Sites*. Крім того, *Google Sites* не був проінформований про те, що конкретний сайт є об'єктом кримінального провадження, згідно з яким сайт необхідно заблокувати. Тим самим кримінальний суд Туреччини не виконав вимоги Конвенції щодо законодавчого закріплення відповідних обмежень та санкцій і не забезпечив заявника необхідним рівнем захисту, на який він мав право. Останнє означало, що вжиті заходи були свавільними, а отже зумовили порушення статті 10¹¹⁸. Зокрема, Суд постановив, що питання доступу до Інтернету гарантуються зобов'язаннями держави за статтею 10¹¹⁹.

Спеціальний доповідач ООН із питань сприяння та захисту свободи поглядів та їх вираження Франк Ла Рю у своєму новаторському звіті за 2011 рік дійшов висновку, що «зважаючи на те, що Інтернет став невід'ємним інструментом для реалізації низки прав людини... забезпечення загального доступу до Інтернету повинно бути пріоритетом для всіх країн», а також повинна бути розроблена ефективна політика на основі багатостороннього підходу до того, щоб «зробити Інтернет глобальним, доступним та прийнятним за ціною для всіх груп населення»¹²⁰. Хоча хтось і розцінив це як проголошення ООН нового права на доступ, однак, якщо читати уважно, це було радше визнанням важливості забезпечення доступу до Інтернету як пріоритету політики держав. Однак сам Ла Рю розглядає роль доступу до Інтернету радше як каталізатор для інших прав людини та сприяння змін. Саме Ла Рю запровадив підхід до розмежування доступу до Інтернет-контенту та фізичного доступу через наявну інфраструктуру¹²¹.

Того ж року із щорічної спільної заяви чотирьох міжнародних доповідачів із питань свободи вираження поглядів стало зрозуміло, що «здійснення права на свободу вираження поглядів накладає на держави зобов'язання щодо сприяння загальному доступу до Інтернету. Доступ до Інтернету також є необхідним для підтримання поваги до інших прав осіб, таких як право на освіту»¹²².

Коаліція прав та принципів Інтернету, яка функціонує в рамках Форуму з управління Інтернетом, розробила Хартію прав людини та принципів Інтернету, у якій свобода вираження поглядів визнається одним з основних прав. Хартія закріплює право на доступ до Інтернету, яке впливає зі свободи вираження поглядів та інших прав. Хартія також підтверджує свободу преси та ЗМІ, що є істотним чинником для інформаційного суспільства¹²³.

118 Press Release by the Registrar of the Court (18 грудня 2012), ECHR 458 (2012).

119 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10, §53 щодо *Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs et Gubi v. Austria* (19 грудня 1994), §27.

120 La Rue F. (26 квітня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §85.

121 Там само.

122 International mechanisms for promoting freedom of expression (1 червня 2011), *Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet* (www.osce.org/form/78309).

123 *Charter of Human Rights and Principles for the Internet* (internetrighsandprinciples.org/wpcharter); див. також 4.3.1 нижче.

У цьому розділі ми побачили, що всі без винятку права людини – доступ до Інтернету, формування, вираження, отримання та обмін поглядами та інформацією – користуються широкими гарантіями захисту. Однак право на свободу вираження поглядів онлайн обмежене відповідними рамками. У деяких випадках відбувається зловживання такими обмеженнями зі сторони держави задля здійснення контролю над свободою слова та притиснення прав своїх громадян. Проте деякі обмеження є законними. У наступному розділі ви ознайомитеся з критеріями, яким повинні відповідати обмеження, з урахуванням відповідної практики Суду.

3. Обмеження свободи вираження поглядів у Інтернеті

3.1. Принципи та проблеми

На практиці обмеження та втручання у свободу вираження поглядів пов'язані з цензурою шляхом фільтрації або блокування онлайн-контенту. Останнє детально проаналізоване у п'ятому розділі. Глобальність Інтернету, його універсальна доступність та ефект підсилення, який має опублікована онлайн інформація, повинні бути взятими до уваги так само, як його потенціал та технологічні властивості, що розширюють можливості користувачів, у тому числі його орієнтація на кінцевого споживача та децентралізована природа. Втім, правила щодо обмежень лишаються тими самими відповідно до принципу «те, що застосовується офлайн, має однаковою мірою застосовуватися онлайн». У липні 2012 року цей принцип було підтверджено Радою з прав людини у своїй інноваційній Резолюції «Про захист, сприяння та здійснення прав людини в Інтернеті»¹²⁴.

Керуючись зобов'язаннями, передбаченими статтею 19 МПГПП, Франк Ла Рю, спеціальний доповідач із питань сприяння та захисту права на свободу поглядів та їх вираження, стверджував у своєму вкрай важливому звіті за 2011 рік, що перед тим, як накласти на онлайн-контент будь-яке обмеження у якості виняткового заходу, таке обмеження за аналогією до офлайн-контенту повинно пройти триступеневий, кумулятивний тест:

- воно має бути передбачене законом, відповідати принципам передбачуваності та прозорості;
- воно має переслідувати одну із цілей, передбачених статтею 19 МПГПП, а саме: захист прав чи репутації інших осіб, захист інтересів національної безпеки чи громадського порядку, охорону здоров'я або моралі;
- воно має бути необхідним, а також найменш обмежуючим для досягнення відповідної цілі (принцип пропорційності).

Крім того, законодавство, яке закріплює відповідні обмеження, повинне застосовуватися незалежним органом обґрунтовано та у недискримінаційний спосіб, а також повинні існувати відповідні засоби захисту від зловживань при застосуванні такого законодавства¹²⁵. Більш докладно це питання висвітле-

124 UN Human Rights Council (5 липня 2012), Resolution A/HRC/20/8 on the promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet.

125 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on freedom of opinion and expression*, §69.

но у Загальному коментарі Комітету ООН із прав людини до статті 19 МПГПП, що ґрунтується на практиці Комітету¹²⁶. Здебільшого критерії відповідають стандартам, закріпленим частиною 2 статті 10 ЄКПЛ, за винятком того, що положення МПГПП передбачають менше правомірних підстав для обмежень та не містять посилання на демократичне суспільство.

Властивістю Інтернету є те, що завантажена інформація стає доступною у глобальних масштабах (а отже всюди) і тому є предметом регулювання різних міжнародних, національних або наднаціональних норм, що може призвести до відмінного, якщо не суперечливого трактування. Одним із таких прикладів є існування різних підходів до свободи вираження поглядів у Європі та Сполучених Штатах Америки. У зв'язку з закріпленням свободи слова у першій поправці до конституції США обсяг свободи вираження поглядів у США значно більший, ніж у Європі. Форми вираження, які відповідно до ЄКПЛ вважаються незаконними, захищені у США, наприклад, расистські висловлювання або такі, що розпалюють ворожнечу чи ненависть, у тому числі нацистська пропаганда та заперечення Голокосту¹²⁷. Саме з цієї причини США зробили застереження до статті 20 МПГПП щодо заборони висловлювань із метою пропаганди або закликів до розпалювання ненависті чи ворожнечі та не підписали Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації актів расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи¹²⁸.

Незважаючи на це, національні суди США захищають інтереси дітей від жорстокого поводження, що вчиняється шляхом зловживання свободою вираження поглядів, такого як поширення дитячої порнографії¹²⁹, але це загострює проблему боротьби із протиправним мовленням, тому що, використовуючи американські або австралійські сервери, де застосовуються інші стандарти, можна обійти європейські норми.

До того ж, як ілюструє трактування поняття «нацистської пропаганди», навіть у Європі стандарти можуть різко відрізнитися. Подібна ситуація зумовлює численні проблеми в сфері юрисдикції¹³⁰. Конфлікти юрисдикцій та визначення підсудності справ про порушення прав людини в Інтернеті виникають доволі часто¹³¹. Справа проти *Yahoo!*, що розглядалася французьким судом, очевидно

126 Human Rights Committee (12 вересня 2011), General Comment No. 34 on Article 19: Freedoms of opinion and expression, CCPR/C/GC/34; див. також зауваження доповідача Комітету ООН з прав людини з цього приводу; O'Flaherty M. (2012), «Freedom of Expression: Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights and the Human Rights Committee's General Comment No. 34» // *Human Rights Law Review* 12:4, pp. 627-654.

127 Internet & Jurisdiction Observatory (2013), 2012 in Retrospect (www.internetjurisdiction.net/wp-content/uploads/2013/03/2012-in-Retrospect.pdf).

128 Council of Europe (28 січня 2003), Additional Protocol to the Cybercrime Convention concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems, ETS No. 189.

129 Cuceranu D. (2008), *Aspects of regulating freedom of expression on the Internet*.

130 de la Chapelle B. and Fehlinger P. (2012), «Internet and jurisdiction, a global multi-stakeholder dialogue process», *Annual Report* (www.Internetjurisdiction.net/wp-content/uploads/2013/01/Internet-Jurisdiction-Annual-Report-2012.pdf).

131 Див. Heissl, Gregor (2011), «Jurisdiction for human rights violations on the Internet», *European Journal of Law and Technology*, Vol. 2, № 1, pp. 1-15; див. також розділ 5.

продемонструвала цю проблему. Французький портал *Yahoo!* повинен був дотримуватися норм французького законодавства, яке забороняє пам'ятки нацизму, в той час як головний офіс компанії у США не зв'язаний цими нормами¹³². Конфлікт юрисдикцій, що більш докладно розглядається у шостому розділі, засвідчив, що захист спільних цінностей шляхом обмеження свободи слова ускладнюється в умовах глобалізованих ЗМІ, що мають власні параметри комунікації.

Очевидно, глобальна природа Інтернету ускладнює і сам процес застосування обмежень. Завжди існують можливості обійти обмеження, що може призвести до надмірної реакції з боку органів державної влади, прикладом чого може слугувати відключення доступу до Інтернету в Єгипті та Сирії, а також зростання випадків здійснення цензури¹³³.

3.2. Критерії обмежень та практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних з Інтернетом

Свобода вираження поглядів не є абсолютним правом. Частина 2 статті 10 закріплює обов'язки та відповідальність, пов'язані зі здійсненням свободи вираження поглядів. Аналогічно стаття 19 МПГПП згадує про «особливі обов'язки та особливу відповідальність», які виникають у процесі здійснення свободи вираження поглядів. Усе це робить таке право предметом певних обмежень, які за статтею 10 Конвенції визначені в пункті 3.

3.2.1. Критерії обмежень

Будь-який захід, який *prima facie* обмежує свободу вираження поглядів, повинен бути обґрунтованим. Такий захід:

- повинен бути встановлений законом (законність),
- повинен переслідувати одну чи декілька правомірних цілей (правомірність),
- повинен бути необхідним у демократичному суспільстві; під необхідністю мається на увазі пропорційність переслідуваній правомірній меті (необхідність).

Частина 2 статті 10 ЄКПЛ містить достатньо довгий перелік можливих підстав для обмежень, у тому числі інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, захисту репутації чи прав інших

132 Greenberg M. H. (2004-5), «A return to Lilliput: the *Licra v. Yahoo!* Case and the regulation of online content in the world market», *1192 Berkeley Technology Law Journal* (18), pp. 1191-1258 (www.btlj.org/data/articles/18_04_05.pdf), на с. 1206.

133 Freedom House, *Freedom on the Net* (www.freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2012).

осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету і безсторонності суду. Перераховані підстави відображають інтереси епохи 1950-х років, коли була прийнята Конвенція. Але лише якщо обмеження насправді «встановлені законом» і є «необхідними у демократичному суспільстві» для досягнення цих цілей, Суд вважатиме їх такими, що не порушують гарантії Конвенції. Таким чином, у цій книзі ми можемо зосередитися переважно на триступеновому тесті, що передбачає відповідність обмежень критеріям законності, правомірності та необхідності, останній із яких містить у собі елемент пропорційності.

У принципі, Європейський суд із прав людини застосовує свою усталену практику і до справ, пов'язаних з Інтернетом. Тому величезний практичний доробок, накопичений Судом упродовж тривалого часу¹³⁴, застосовується також і до справ, пов'язаних з Інтернетом. Однак Суд все ж враховує природу Інтернету, що є найбільш очевидним, коли він має справу з державними заходами, які обмежують Інтернет.

3.2.2. Практика ЄСПЛ

У 2012 році у справі «Йлдірим проти Туреччини» Суд розглянув питання про те, чи переслідувало правомірну мету втручання у право заявника на свободу вираження поглядів, встановлене законом, та чи було воно необхідним у демократичному суспільстві, як цього вимагає частина 2 статті 10 ЄКПЛ¹³⁵. У цій справі Суд, оцінюючи неправомірність заходів, ужитих органами державної влади Туреччини, визнав обтяжуючою обставиною той факт, що наразі Інтернет став одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації. Суд не піддав сумніву наявність правомірної підстави для обмеження цього сайту, що було передбачено законодавством Туреччини, але визнав обмеження занадто непропорційним, оскільки в якості побічного ефекту воно впливало на свободу вираження поглядів третіх осіб і тому його не можна вважати необхідним для досягнення правомірної мети¹³⁶.

У зв'язку з важливою роллю свободи вираження поглядів у демократичному суспільстві можливі обмеження повинні тлумачитися суворо. Згідно з практикою Суду втручання є необхідним у демократичному суспільстві, тільки якщо воно відповідає «нагальній суспільній потребі». Суд вважає, що його роль полягає в аналізі вже вжитих заходів, розглядаючи справу в цілому, а також у «визначенні пропорційності втручання правомірним цілям, що переслідувалися», та встановленні факту того, чи були причини, наведені національними органами для виправдання такого втручання, «відповідними та достатніми»¹³⁷.

134 Verpeaux M. (2010), *Freedom of expression*, Council of Europe.

135 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

136 Там само, §66-68.

137 *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland*, Перша секція, §49, посилаючись на *Stoll v. Switzerland*, §101.

Межі розсуду держави

Держави наділені певними межами розсуду при визначенні факту наявності нагальної суспільної потреби, адже Суд вважає, що національні органи як ніхто інший можуть оцінити власні соціальні реалії. Однак межі розсуду обмежені, тому що їх застосування відбувається під наглядом Суду¹³⁸. У справі «Олексій Овчинников проти Росії» Суд дійшов висновку, що, незважаючи на те, що певна інформація вже була доступна у мережі Інтернет, обмежувальні заходи, накладені російським судом, повинні бути підтримані заради захисту приватного життя неповнолітнього. Захист неповнолітніх від потенційно шкідливої для них інформації також став визначальним аргументом для більшості суддів Великої палати, коли вони голосували за рішення у справі «Швейцарський рух релігій проти Швейцарії». Неурядова правозахисна організація «Артикль 19», виступаючи в якості третьої сторони, відзначила, що межі розсуду держави у справах, пов'язаних із поширенням інформації в Інтернеті, повинні бути вузькими. Видалення посилань, або «лінків», на веб-сторінку без застосування будь-яких заходів до самої сторінки може розглядатися як непропорційне втручання¹³⁹.

Така позиція була підтримана і в окремій думці кількох суддів у справі «Швейцарський рух релігій проти Швейцарії», у якій стверджувалося: «оскільки Інтернет є переважно публічним форумом, держава має вузькі межі розсуду щодо інформації, розповсюдженій за допомогою цього засобу комунікації», особливо коли йдеться про гіперпосилання на веб-сторінки, що не контролюються сайтом, на якому розміщені такі посилання¹⁴⁰.

У своїй окремій думці суддя Пінто де Альбукерке серед іншого вказав на принцип «мережевого нейтралітету» та цінності Інтернету як суспільної служби, керуючись якими він дійшов висновку, що користувачі повинні мати максимально можливий доступ до Інтернет-контенту без жодної дискримінації. Більшість суддів прийняли рішення на користь широких меж розсуду, подібно тим, що застосовуються до комерційного та рекламного мовлення¹⁴¹.

Суд також взяв до уваги те, що держави мають вельми широкі межі розсуду при ухваленні законів, які встановлюють покарання за порушення авторського права, оскільки не йшлося про політичні дебати чи висловлення. У справі «Ней та Сунде Колмісоппі проти Швеції» Суд дійшов висновку, що втручання у право на свободу вираження поглядів, засудження заявника та присудження компенсації за завдані збитки у зв'язку зі сприянням порушенню авторського права через підтримання сервера для обміну файлами («*The Pirate Bay*») було необхідним у демократичному суспільстві¹⁴².

138 *Aleksey Ovchinnikov v. Russia* (16 грудня 2010), № 24061/04, §46.

139 *Mouvement Raëlien v. Switzerland (GC)*, §47. Рішення було ухвалене з найменшою можливою різницею голосів 9:8. Було висловлено також кілька (спільних) окремих думок.

140 *Mouvement Raëlien v. Switzerland (GC)*. Окрема думка судді Пінто де Альбукерке – на с. 56.

У ще двох (спільних) окремих думках кілька суддів дійшли до такого самого висновку, але з інших причин.

141 Окрема думка судді Пінто де Альбукерке – там само, с. 46-68, на с. 54 і далі; і там само, §61-62.

142 *Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden* (19 лютого 2013) рішення про прийнятність, № 40397/12, на 11.

Варто зазначити, що у справі «Олексій Овчинников проти Росії» одночасна поява в Інтернеті інформації, за розміщення якої звинувачували особу, не відіграла істотної ролі, оскільки у цій справі недоторканність приватного життя і репутації неповнолітнього перебували під захистом, тоді як громадський інтерес був повністю відсутній. Однак допитливість не виправдовує публікацію таких подробиць, як прізвище та ім'я неповнолітнього, які з'явилися у журналістській статті¹⁴³. У цілому Суд дотримується позиції, згідно з якою у політичних дискусіях чи з питань, що становлять суспільний інтерес, обмеження свободи вираження поглядів повинні бути швидше винятком, аніж правилом¹⁴⁴.

Значення контексту

Залежно від контексту може відрізнятись й підхід Суду: у справі «Штоль проти Швейцарії» було чітко зазначено: «коли існує загроза свободі преси, органи державної влади мають лише вузькі межі розсуду при встановленні факту існування нагальної суспільної потреби». У справі «Видавництво «Плон» проти Франції» Суд виходив зі своєї стандартної практики: коли справа стосується суспільного інтересу (у наведеному випадку – серйозної хвороби глави держави), французькі органи державної влади мають вузькі межі розсуду, вирішуючи питання «нагальної суспільної потреби». Виходячи з цього, Суд погодився з початковою реакцією органів державної влади – заборонаю публікації книги під назвою «Великий секрет». Але коли заборона була продовжена, судді у Страсбурзі більше не побачили в цьому нагальної суспільної потреби і тому розцінили продовження заборони як непропорційне втручання. Той факт, що електронна версія книги була доступна в Інтернеті та стала предметом серйозних обговорень у ЗМІ, щодо чого французькі органи державної влади були вже не в змозі вжити юридичних заходів, означав, що збереження лікарської таємниці більше не могло бути превалюючим аргументом¹⁴⁵.

Межі розсуду держави зазвичай залежать від контексту, який може бути по-різному оцінений, що можна прослідкувати у справі «Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії». Оскільки користування Інтернетом може спричинити появу нових факторів, Суд повинен брати до уваги контекст та такі, зокрема, фактори, як автори, аудиторія та постраждалі, а також контент і контекст висловленого¹⁴⁶. Таким чином, саме від контексту залежить, чи публікація в Інтернеті (на відміну від публікації того самого змісту офлайн) вплине на рішення Суду. Оцінюючи наявність нагальної суспільної потреби, що робить необхідним обмеження певних висловлювань, судді в Страсбурзі продовжують застосовувати різні стандарти «необхідності» для онлайн- і офлайн-справ. Захист прав неповнолітніх чи молоді як вразливих категорій аудиторії набуває особливої актуальності. Тому в цифрову еру свобода

143 *Aleksey Ovchinnikov v. Russia* (16 грудня 2010), № 24061/04, §50.

144 European Court of Human Rights (2011), Research Division, *Internet: case law of the European Court of Human Rights*, на 12.

145 *Stoll v. Switzerland* (10 грудня 2007), № 69698/01, §105, посилаючись також на *Editions Plon v. France* (18 травня 2004, final 18 серпня 2004), № 48148/00, §44 і 51.

146 Cuceranu D. (2008), *Aspects of regulating freedom of expression on the Internet*, p. 179 і далі.

вираження поглядів потребує врахування поряд із контентом також нового контексту Інтернет-публікацій¹⁴⁷.

Захист прав інших осіб

Суд уже встиг розглянути декілька справ, у яких йому довелося шукати баланс між свободою вираження поглядів у Інтернеті та іншими правами. Справи здебільшого стосуються права на повагу до приватного життя. Дійсно, питання приватності в Інтернеті та свободи вираження поглядів є нагальним предметом обговорення на міжнародному рівні¹⁴⁸. У справі «К. У. проти Фінляндії» Суд встановив принцип, згідно з яким, хоча

користувачі телекомунікацій та Інтернет-послуг повинні мати гарантії поваги до свого приватного життя та свободи вираження поглядів, такі гарантії не можуть бути абсолютними та повинні інколи поступатися іншим правомірним імперативам, таким як запобігання заворушенням чи злочинам, чи для захисту прав та свобод інших осіб.

У цій справі під формулюванням «прав інших осіб» мається на увазі повага до приватного життя, гарантованого статтею 8 ЄКПЛ. Невідомий розмістив оголошення сексуального характеру з ім'ям заявника, якому було 12 років, на сайті знайомств у Інтернеті без його відома. Оголошення містило інформацію про нього, а також зазначалося, що він шукає інтимних стосунків із чоловіком. Оголошення також містило посилання на веб-сторінку заявника з його зображенням і номером телефону.

Дізнавшись про оголошення, заявник звернувся в поліцію, яка намагалася виявити особу, яку провайдер послуг відмовився назвати, вважаючи себе зв'язаним умовами конфіденційності; а суди через відсутність чітких положень закону відмовилися зобов'язати провайдера послуг розкрити інформацію про цю особу. Суд констатував порушення права на повагу до приватного життя, зокрема через потенційну загрозу фізичному і психічному благополуччю молодій людині у такому вразливому віці. Держава мала налагодити систему захисту дітей від педофілів, оскільки загальновідомо, яку небезпеку становить Інтернет як потенційний майданчик для злочинних дій: «тим не менше, завдання законодавця полягає у створенні законодавчої бази для узгодження різних претензій, що вимагають захисту в цьому контексті»¹⁴⁹. Суд приділяє особливу увагу захисту приватного життя та репутації неповнолітніх та молоді, наприклад, коли їхні прізвища та особисті дані публікуються в Інтернеті¹⁵⁰, тому що існує небезпека, що вони можуть стати мішенню онлайн-грабіжників чи жертвою інших форм жорстокого поводження з дітьми.

147 Karanasiou A. P. (2012), «Respecting context: a new deal for free speech in the digital era» // *European Journal of Law and Technology*, Vol. 3 (2012) 3.

148 Див. Mendel T., Puddephatt A., Wagner B., Hawkin D. and Torres N. (2012), *Global survey on Internet privacy and freedom of expression*, UNESCO Publishing, p. 50 і далі.

149 K. U. v. Finland (2 грудня 2008), № 2872/02, §41-50.

150 *Aleksey Ovchinnikov v. Russia* (16 грудня 2010), № 24061/04, §49-50.

Таким чином, це завдання залишається за державами: вони зобов'язані поважати, захищати та забезпечувати всі права людини в Інтернеті. Захист прав неповнолітніх може вимагати примушування Інтернет-посередників до розкриття інформації про своїх клієнтів із метою забезпечення ефективного судового переслідування. Звичайно, останнє може обмежити свободу вираження поглядів зацікавлених сторін, але стаття 10 містить виняток щодо втручання в свободу вираження поглядів, що переслідує правомірну мету для забезпечення прав інших осіб.

У справі «Пєррін проти Сполученого Королівства» заявник вимагав забезпечення його свободи вираження поглядів через опублікування непристойних матеріалів на сайті. Однак Суд дійшов висновку, що потреба в охороні моралі та прав інших осіб, особливо дітей, виправдовує кримінальне покарання у вигляді засудження за публікацію у вільному доступі попереднього огляду веб-сторінки, що не мала вікових обмежень і містила відверто непристойні зображення, які, ймовірно, могли бути знайдені молодими людьми без будь-яких перешкод¹⁵¹.

У справі «Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії» заборону було накладено на демонстрацію плакату на автомагістралі загального користування, що містив адресу сайту асоціації, яка пропонувала повідомлення від інопланетян та вела пропаганду клонування; деяких із членів цієї асоціації було звинувачено у сексуальних стосунках з неповнолітніми. З невеликою перевагою голосів Суд прийняв рішення, що заборона є пропорційною та необхідною для захисту здоров'я, моралі та запобігання злочинам¹⁵². У цій справі голоси суддів Великої палати розділилися майже порівну; меншість висловила свої погляди у декількох окремих думках щодо цього рішення, які заслуговують на аналіз, оскільки також стосуються природи та ролі Інтернету.

У справі «Ней та Сунде Колмісоппі проти Швеції» Суд дійшов висновку, що «захист авторських прав позивача на матеріали, щодо яких виник спір», був правомірною ціллю, яку переслідувало обмеження. З огляду на це засудження та виплата компенсації переслідували правомірну ціль «захисту прав інших осіб» (та «запобігання злочинам») ¹⁵³.

Інформація, яка вже є доступною в Інтернеті

У справі «Олексій Овчинников проти Росії» Суд встановив той факт, що певна інформація, яка вже доступна в Інтернеті, не звільняє журналістів від обов'язку поважати приватне та сімейне життя осіб у певних ситуаціях. У цій справі журналіст назвав особу неповнолітнього, причетного до випадку насильства у літньому таборі, тоді як інформація про інцидент вже була оприлюднена в Інтернеті¹⁵⁴.

151 *Perrin v. the United Kingdom* (18 жовтня 2005), № 5446/03; рішення про прийнятність.

152 *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland* (13 липня 2012), № 16354/06, §72, що підтверджує постанову Палати від 13 січня 2011.

153 *Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden* (19 лютого 2013), № 40397/12, на 10.

154 *Aleksey Ovchinnikov v. Russia* (16 грудня 2010), № 24061/04, §50-52.

У інших справах, таких як «Видавництво «Плон» проти Франції», Суд постановив, що той факт, що конфіденційна інформація вже була оприлюднена, у тому числі в Інтернеті, суттєво зменшує потребу в її захисті та не може більше розглядатися як переважна вимога¹⁵⁵, тоді як у справі «Олексій Овчинников проти Росії» Суд дотримувався позиції, що обмеження інформації, навіть якщо вона вже оприлюднена, може бути виправдане, оскільки деталі справи не були предметом політичних чи публічних дебатів щодо питання загальної важливості. Суд підтвердив свій хід думок у справі «Фон Ганновер проти Німеччини»¹⁵⁶, зазначивши, що у разі публікації деталей приватного життя особи з єдиною метою задовольнити цікавість читачів захист прав на повагу до приватного життя особи переважає над свободою вираження поглядів журналістів¹⁵⁷.

Особливі зобов'язання ЗМІ

У справі «Фатуллаєв проти Азербайджану» Суд дійшов висновку, що особливі обов'язки журналістів щодо здійснення їх свободи вираження поглядів також застосовні до інформації, що публікується ними в Інтернеті, наприклад, на публічних Інтернет-форумах¹⁵⁸. Заявник був засновником та головним редактором двох газетних видань, які часто критикували владу, що спричинило декілька судових позовів за наклеп та засудження. Наприклад, заявник висунув серйозні звинувачення на адресу азербайджанських військ на загальнодоступному Інтернет-форумі, що був непрямым шляхом пов'язаним з однією з його газет. Судове провадження завершилося винесенням обвинувального вироку та ув'язненням заявника. Після ретельного зважування аргументів Суд дійшов висновку, що автор, роблячи «перебільшені та провокаційні твердження», не перетнув меж журналістської свободи, виконуючи свій обов'язок повідомляти інформацію, яка становить публічний інтерес. Засудження заявника за наклеп в Інтернет-постах не мало «нагальної суспільної потреби» та не відповідало вимозі пропорційності¹⁵⁹. Суд підтвердив, що застосування покарання до журналіста у вигляді ув'язнення за наклеп у пресі сумісне із положеннями статті 10 лише за виняткових обставин, а саме: коли серйозно порушуються інші основні права, як у справах щодо висловлювань, що розпалюють ворожнечу чи ненависть, або закликають до насильства. Констатуємо порушення в обох призначених кримінальних покараннях, Суд наказав негайно звільнити заявника¹⁶⁰.

У справі «Газета «Таймс Ньюспейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства», у якій йшлося про обов'язки Інтернет-архівів, Суд не визнав вимогу опублікування відповідного застереження до статті, яка міститься в Інтернет-архіві, як непропорційне втручання у свободу вираження поглядів, незважаючи на те, що Суду було відомо про судовий позов, поданий щодо цієї

155 *Editions Plon v. France* (18 травня 2004), № 58148/00, §53.

156 *Von Hannover v. Germany* (24 червня 2004), № 59320/00, §65.

157 *Aleksey Ovchinnikov v. Russia* (16 грудня 2010), № 24061/04, §50.

158 *Fatullayev v. Azerbaijan* (22 квітня 2010), № 40984/07, §94 і 95; див. також розділ 2.

159 Щодо наклепу та Інтернету див. також підрозділ 5.7.

160 *Fatullayev v. Azerbaijan*, §100, 101, 103 і 177.

самої статті, яка була опублікована у друкованому виданні газети¹⁶¹. Загалом підтримка Інтернет-архівів розглядається як важлива другорядна роль преси, що полягає у наданні громадськості доступу до важливого джерела для освіти та історичного дослідження¹⁶².

Обов'язки політичних діячів

У справі «Фере проти Бельгії», де йшлося про висловлювання ксенофобського характеру, зроблені політичним діячем на його сайті, Суд побачив у нагальній суспільній потребі захисту прав громади іммігрантів підставу для засудження. Суд визнав ці висловлювання такими, що закликали до дискримінації та расової ненависті, що не може бути виправдане виборчим процесом¹⁶³. Однак засудження веб-адміністратора за публічну образу міського голови, якого він, зокрема, назвав міським диктатором Чаушеску, критикуючи певні міські проекти на сайті асоціації, головою якої був веб-адміністратор, були розцінені як надмірне втручання, тому що зауваження в основному містили оцінні судження, пов'язані з критикою муніципальної політики, а тому стосувалися політичних дебатів, захищених положеннями Конвенції, що призвело до непропорційності засудження заявника¹⁶⁴.

А у справі «Віллем проти Франції» Суд дійшов висновку, що заклики міського голови як обраної посадової особи до дискримінаційних дій щодо продуктів з Ізраїлю на знак протесту проти політики Ізраїлю щодо Палестини, які були повторені у формі відкритого листа на муніципальному сайті, не є частиною вільного обговорення теми, що становить суспільний інтерес. Дискримінаційна, а отже така, що заслуговує на осуд, природа політичного послання була підсилена його опублікуванням в Інтернеті. У своєму висновку Суд наголосив, що роль міського голови була такою самою важливою, як і захист політичних дебатів. Як міський голова заявник був зобов'язаний виявляти певну нейтральність та стриманість, оскільки він представляв територіальну громаду. Крім того, залучаючи муніципальні служби до дискримінаційних дій без обговорення цього питання чи голосування за нього в міській раді, заявник не сприяв своїми діями вільному обговоренню питання, що становило суспільний інтерес¹⁶⁵.

3.3. Висновки

На підставі вищевикладеного стає зрозумілим, що Інтернет не змінив фундаментально природу свободи вираження поглядів чи меж її захисту. Свобода вираження поглядів є невід'ємним каталізатором для здійснення низки інших прав людини. Втім, оскільки Інтернет посилює порушення прав людини та

161 *Times Newspapers Ltd. v. The United Kingdom* (10 березня 2009) (№ 1 і 2) № 3002/03 і 23676/03, §47.

162 Там само, §45.

163 *Féret v. Belgique* (16 липня 2009), № 15615/07.

164 *Renaud v. France* (25 лютого 2010), № 13290/07, §36-43.

165 *Willem v. France* (16 липня 2009), № 10883/05, §36-38.

збільшує їхню потенційну шкоду, законодавство та практика обмежень повинні розвиватися відповідно. Замість того, щоб заново винаходити правомірні обмеження свободи вираження поглядів, достатньо застосувати звичний триступеневий тест до справ, пов'язаних з онлайн. Звичайно, продовжуватимуть існувати окремі нюанси, але ключовий принцип свідчить: те, що є правомірним офлайн, є правомірним й онлайн, а те, що заборонено офлайн, не підлягає захисту онлайн, при цьому властивості Інтернету з його здатністю до підсилення та глобалізації повинні бути взяті до уваги.

Для цього Європейський суд із прав людини у своїй практиці, яка перебуває у прогресивній динаміці, повинен розв'язати два питання: дотримуватися своїх стандартів щодо свободи вираження поглядів, вироблених у ході судової практики, та застосувати їх до Інтернету, беручи до уваги особливі властивості Інтернету, такі як його всеосяжність, асинхронність та підсилювальна природа, особливо враховуючи при цьому його потенціал щодо створення нових можливостей. Досі Суду не трапилася нагода відповісти на всі виклики, пов'язані зі свободою вираження поглядів онлайн, про що ми більш детально поговоримо у розділах 5 та 6. Наприклад, Суд розглянув питання доступу до Інтернету у справі «Янковскіс проти Литви»¹⁶⁶, ще кілька подібних справ наразі перебувають на розгляді Суду¹⁶⁷. Таким чином, у наступні роки Суду вдасться більш чітко визначити межі здійснення свободи вираження поглядів у Інтернеті.

166 Див. *Jankovskis v. Lithuania*, № 21575/08.

167 Див., наприклад, *Akdeniz v. Turkey*, № 20877/10.

4. Встановлення стандартів Радою Європи та недержавними суб'єктами

Захист свободи вираження поглядів має багато аспектів (як описано у розділі 2) і зазнає певних обмежень (які проаналізовані у розділі 3). Водночас роль свободи вираження поглядів онлайн не зводиться виключно до визначення обов'язків держави поважати, захищати та виконувати норми у сфері прав людини, що знаходять своє відображення у практиці Європейського суду з прав людини. У цьому розділі ми розповімо про те, як Рада Європи та недержавні суб'єкти встановлюють стандарти для реалізації свободи вираження поглядів шляхом прийняття керівних принципів, рекомендацій, кодексів поведінки та позитивної практики. Спочатку поговоримо про зобов'язання щодо важливості прав людини в управлінні Інтернетом. Далі розглянемо діяльність Ради Європи, її рекомендації й декларації, а також її керівні принципи для транснаціональних корпорацій. Важливо зазначити, що недержавні суб'єкти також зробили важливий внесок у свободу вираження поглядів онлайн. Особливу увагу ми приділимо суттєвій ролі, що її відіграє прозорість у справі захисту свободи вираження поглядів.

4.1. Контекст: роль прав людини в управлінні Інтернетом

Права людини й управління Інтернетом тісно пов'язані між собою. Однак шлях до ухвалення резолюції Ради з прав людини від 2012 року, яка підтверджує, що права людини в Інтернеті мають такий самий захист, як і в офлайн, був довгим та непростим. У рамках обговорення питань регулювання Інтернету на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства, який проходив у два етапи (Женева – 2003 р. і Туніс – 2005 р.), одразу було порушено питання належної ролі прав людини у сфері управління Інтернетом, зокрема, цю проблему було розглянуто на Нараді громадянського суспільства з прав людини (*Human Rights Caucus of civil society*)¹⁶⁸. У 2003 році на Міжнародному симпозиумі з питань інформаційного суспільства, прав людини та людської гідності було розглянуто проблеми прав людини з точки зору управління Інтернетом¹⁶⁹.

168 Див. Jørgensen R. F. (ред.) (2006), *Human rights in the global information society*, and Jørgensen R. F. (2013), *Framing the Net: The Internet and human rights*; також Benedek W. (2008), «Internet governance and human rights» // Benedek, Bauer and Kettemann (ред.), *Internet governance and the information society*, pp. 31-49.

169 Statement on human rights, human dignity and the information society (www.pdhre.org/wsis/statement.doc). The symposium was organised by the NGO PDHRE in co-operation with the European Commission and the OHCHR with the support of the Swiss Government.

Як женеvські, так і туніські документи містять чіткі посилання на Загальну декларацію прав людини та, зокрема, на свободу вираження поглядів. Женеvська декларація принципів 2003 року ще раз підтверджує положення статті 19 ЗДПЛ щодо свободи поглядів і їх вираження та, зокрема, про свободу преси та інформації, а також незалежності, плюралізму та розмаїття ЗМІ як основи інформаційного суспільства¹⁷⁰. Туніське зобов'язання 2005 року ще раз підтверджує значення пунктів 4 та 55 Женеvської декларації принципів та, крім того, закріплює таку вимогу: «свобода слова і вільний потік інформації, ідей і знань мають істотне значення для інформаційного суспільства і сприяють розвитку»¹⁷¹.

4.2. Діяльність Ради Європи: підвищення обізнаності та встановлення стандартів

Рада Європи зарекомендувала себе як провідна міжнародна організація, що утверджує роль прав людини в інформаційному суспільстві шляхом підвищення обізнаності та застосування тристороннього підходу: через конвенції, стандарти та нарощування потенціалу¹⁷². У цьому розділі проаналізовано нормотворчу роль Ради Європи щодо свободи вираження поглядів у Інтернеті. Упродовж багатьох років Комітетом міністрів були ухвалені різноманітні рекомендації, які, як правило, адресовані державам-членам. Рекомендації Ради Європи також використовуються у практиці Європейського суду з прав людини, який регулярно звертається до них, аби прояснити зміст статті 10 в контексті Інтернету¹⁷³. Крім того, вони є цінним внеском у розвиток міжнародного діалогу щодо управління Інтернетом та прав людини.

Ще у травні 2003 року Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті, у якій ще раз підтвердила право на свободу вираження поглядів та вільний потік інформації в Інтернеті. У резолютивній частині Декларації було визначено сім принципів для держав-членів, що стосуються свободи вираження поглядів, зокрема: обмеження щодо контенту в Інтернеті мережі не повинні перевищувати аналогічні обмеження контенту, що міститься в інших засобах; держави не повинні запроваджувати попередній контроль інформації в Інтернеті шляхом блокування чи фільтрування; повинна існувати тільки обмежена відповідальність провайдерів послуг щодо Інтернет-контенту, а рішення користувачів не розкривати свою особистість та користуватися анонімністю повинні поважатися¹⁷⁴ тощо.

170 WSIS (12 грудня 2003), Doc. WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, §4 і 55.

171 WSIS (18 листопада 2005), Doc. WSIS-04/TUNIS/DOC/7-E, §4.

172 Benedek W. and Kettemann M. C. (2010), «The Council of Europe and the information society» // Kicker R. (ред.), *The Council of Europe, Pioneer and guarantor for human rights and democracy*, pp. 109-115.

173 Див., наприклад, *Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekl v. Ukraine*, §30 і *Yildirim v. Turkey*, §26.

174 Committee of Ministers (28 травня 2003), Declaration on Freedom of Communication on the Internet.

Пізніше Рада Європи сформувала групу спеціалістів із прав людини та інформаційного суспільства, яка впродовж десяти сесій (2005-2011 рр.) через Керівний комітет із питань ЗМІ та нових комунікаційних послуг займалася розробкою важливих ініціатив та порад для Комітету міністрів¹⁷⁵.

4.2.1. Рекомендації та декларації

У 2005 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Декларацію про права людини та верховенство права в інформаційному суспільстві, яка підтвердила принцип, згідно з яким «свободу вираження поглядів, інформації та спілкування варто однаковою мірою поважати у цифровому та нецифровому середовищах, і вона не повинна бути предметом інших обмежень, аніж ті, що передбачені статтею 10 ЄКПЛ»¹⁷⁶.

У 2005 році учасники третього Саміту глав держав та урядів Ради Європи у Варшаві закликали організацію розробити принципи та посібники для забезпечення поваги до прав людини і верховенства права в інформаційному суспільстві та розв'язання проблем, викликаних використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для захисту прав людини від порушень, зумовлених зловживаннями, пов'язаними з використанням таких технологій¹⁷⁷.

У 2007 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію про сприяння свободі вираження поглядів та інформації у новому інформаційно-комунікаційному середовищі, у якій було підкреслено необхідність наділення індивідуальних користувачів правами та доступом до нового інформаційно-комунікаційного середовища. Водночас було констатовано, «що повинен бути встановлений справедливий баланс між правом на вільне вираження поглядів і обмін інформацією у новому середовищі та повагою до людської гідності та прав інших осіб»¹⁷⁸.

Рекомендація Комітету міністрів щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби, що була ухвалена того самого року, має фундаментальне значення. Під суспільною цінністю Інтернету розуміється «вагома роль Інтернету для багатьох людей у якості життєво необхідного інструменту для їхньої повсякденної діяльності (спілкування, пошуку інформації, знань, комерційних операцій) та відповідне правомірне очікування користувачів, що Інтернет-послуги будуть доступними і недорогими, безпечними, надійними і безперервними»¹⁷⁹. Останнє вимагає від «держав-членів ухвалити або розро-

175 Див. для огляду всієї діяльності www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MC-S-IS/default_en.asp.

176 Committee of Ministers (13 травня 2005), Declaration on human rights and the rule of law in the information society, CM/Rec (2005) 56 final.

177 Див. Action Plan attached to the Warsaw Declaration (17 травня 2005), Doc CM (2005) 80, §5.

178 Див. Committee of Ministers (26 вересня 2007), Recommendation CM/Rec (2007) 11 on promoting freedom of expression and information in the new information and communication environment.

179 Див. Committee of Ministers (7 листопада 2007), Recommendation CM/Rec (2007) 16 on measures to promote the public service value of the Internet.

бити політичні програми для збереження і, за можливості, посилення захисту прав людини та поваги до верховенства права в інформаційному суспільстві». Особливу увагу повинно бути приділено праву на свободу вираження поглядів, інформації та спілкування в Інтернеті. Країни-члени повинні забезпечити відповідність обмежень вимогам статті 10 ЄКПЛ у їх тлумаченні Судом¹⁸⁰.

Застосування цих рекомендацій можна знайти у Рекомендації Комітету міністрів від 2008 року «Про заходи з розвитку поваги до свободи вираження поглядів та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами». Згідно з цією рекомендацією обізнаність користувачів, розуміння і їхня здатність ефективно користуватися Інтернет-фільтрами вважаються ключовими вміннями для повноцінного здійснення прав людини, зокрема, права на свободу вираження поглядів та інформації. З цією метою було розроблено низку рекомендацій для держав-членів, які мають реалізувати їх у співпраці з приватним сектором і громадянським суспільством¹⁸¹.

Обмеження принципу мережевого нейтралітету також може впливати на свободу вираження поглядів, оскільки, керуючись цим принципом, «користувачі повинні мати максимально можливий доступ до Інтернет-контенту, програм та послуг за їхнім вибором, незалежно від того, чи пропонуються вони безкоштовно чи за плату, використовуючи відповідні пристрої за своїм вибором»¹⁸². Згідно з Декларацією Комітету міністрів про мережеву нейтральність винятки з цього принципу можуть допускатися виключно за наявності переважаючого суспільного інтересу, з урахуванням положень статті 10 ЄКПЛ та практики Суду¹⁸³.

У широкому розумінні право на свободу вираження поглядів та відповідна суспільна цінність Інтернету залежать від збереження універсальності, цілісності та відкритості Інтернету. Керуючись цим, Комітет міністрів у своїй Рекомендації про захист і заохочення універсальності, цілісності та відкритості Інтернету висловив стурбованість щодо ризиків підриву стабільного функціонування Інтернету через технічні перебої або втручання у його інфраструктуру.

Із метою сприяння цілісності, стабільності та стійкості Інтернету державам-членам було запропоновано поважати конкретні принципи, такі як не завдання шкоди, співпраця, перевірка надійності, обмін інформацією, консультації та взаємодопомога, а також було запропоновано впровадити захист прав людини та основоположних свобод у процес управління критичними ресурсами Інтернету¹⁸⁴. Ця Рекомендація стала підсумком роботи, виконаної у відповідь на Резолюцію про управління Інтернетом та критичними ресурсами Інтернету, ухвалено на зустрічі міністрів закордонних справ у Рейк'явіку в 2009 році¹⁸⁵.

180 Там само.

181 Committee of Ministers (26 березня 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6 on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters.

182 Committee of Ministers (29 вересня 2010), Declaration on network neutrality, §4.

183 Там само, §6.

184 Council of Europe, Committee of Ministers (21 вересня 2011), Recommendation CM/Rec (2011) 8 on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet.

185 1st Council of Europe Conference of Ministers responsible for Media and New Communication

Оскільки рекомендація стосувалася основних питань управління Інтернетом, Рада Європи за сприяння експертної групи розробила 10 ключових принципів управління Інтернетом¹⁸⁶, які були закріплені у Декларації Комітету міністрів про принципи управління Інтернетом¹⁸⁷. Перший принцип – «права людини, демократія та верховенство права», другий – «повноваження Інтернет-користувачів» здійснювати свої права та свободи. Ця робота доводить, що були підтверджені тісні зв'язки між правами людей та управлінням Інтернетом, принаймні у рамках Ради Європи. Цією декларацією Рада Європи сприяла світовій дискусії щодо принципів управління Інтернетом, яка ще більше інтенсифікувалася у 2011 році. *Десять прав та принципів Інтернету*, ухвалені Коаліцією прав та принципів Інтернету¹⁸⁸, ще більше підкреслили роль прав людини.

Перша Конференція Ради Європи на рівні міністрів, відповідальних за ЗМІ та нові комунікаційні послуги, була проведена у Рейк'явіку в 2009 році й присвячена «новому поняттю ЗМІ». У відповідній резолюції міністри взяли на себе зобов'язання щодо подальшої нормотворчої діяльності у сфері свободи вираження поглядів та інформації, свободи ЗМІ з необхідною політичною підтримкою та визнали позитивний вплив таких зусиль у новому інформаційно-комунікативному середовищі. У резолюції було запропоновано план дій щодо дослідження нового поняття ЗМІ та створення програмного документу щодо перегляду концепції ЗМІ, яка б охоплювала відповідні нові форми ЗМІ та послуги¹⁸⁹.

У 2011 році цей процес завершився ухваленням Рекомендації Комітету міністрів про нове поняття ЗМІ, яка виходила з актуальності ЗМІ як найважливішого інструменту свободи вираження поглядів та у якій зайвий раз було підкреслено важливість свободи вираження поглядів для справжньої демократії й демократичних процесів. Ситуація в медіа-екосистемі з огляду на появу цифрових ЗМІ та нових учасників потребує формування нового поняття ЗМІ із застосуванням прогресивного та диференційного підходу, для чого у додатку до рекомендації наведено критерії та показники¹⁹⁰. Йдеться про виявлення обставин, за яких комунікація у новому цифровому контексті може бути визначена як новий вид ЗМІ, що б зробило можливим відповідне ставлення до неї з боку держав-членів. Наприклад, сьогодні публічні блоги можуть приваблювати широку аудиторію, а блогери можуть відігравати роль журналістів.

Services (29 травня 2009), Resolution on Internet Governance and critical Internet resources, Doc. MCM (2009) 011.

186 The Ad hoc Advisory Group on cross-border Internet was established in 2009 and completed its mandate after four meetings in 2011 (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MC-S-CI/default_en.asp).

187 Council of Europe, Committee of Ministers (21 вересня 2011), Declaration on Internet Governance Principles; див. також Kleinwächter W. (2011), *Internet principle hype: how soft law is used to regulate the Internet* (www.news.dot-nxt.com/2011/07/27/internetprinciple-hype-anon).

188 Див. *10 Internet Rights and Principles* (www.internetrightsandprinciples.org).

189 Див. the Resolution of the 1st Council of Europe Conference of Ministers responsible for Media and New Communication Services, Towards a new notion of media, Doc. MCM (2009) 011.

190 Council of Europe, Committee of Ministers (21 вересня 2011), Recommendation CM/Rec (2011) 7 on a new notion of media.

Звичайні громадяни, обмінюючись фотографіями в Інтернеті, можуть стати цивільними журналістами, але, як правило, вони позбавлені захисту, яким користуються журналісти. Цікаво, чому студенти, знімаючи на свої смартфони розгін зібрання поліцейськими, заслуговують на менший рівень захисту, ніж група журналістів *BBC*, що знімають аналогічний репортаж?¹⁹¹

Тому в додатку до Рекомендації було визначено кілька критеріїв: намір діяти в якості ЗМІ, з метою ЗМІ, редакційний контроль або професійні стандарти, розмір аудиторії і громадські очікування. Ці критерії забезпечені низкою показників. Далі в Рекомендації розроблено стандарти, які повинні застосовуватися до ЗМІ у новій екосистемі, а саме: свобода ЗМІ, свобода від цензури та захист від зловживання законами про наклеп, захист журналістів та їхніх джерел інформації, плюралізм ЗМІ та такі обов'язки ЗМІ, як повага гідності й приватного життя чи забезпечення третіх осіб засобами відшкодування. Отже, нове поняття ЗМІ істотно розширює концепцію, зокрема й щодо цифрових медіа, які також користуються перевагами права на свободу вираження поглядів та інформації за умови, якщо вони відповідають наведеним вище критеріям. Нове поняття ЗМІ також враховує негативні аспекти свободи вираження поглядів у Інтернеті, такі як розпалювання ненависті чи ворожнечі й необхідність захисту дітей від онлайн-домагань та залицянь.

Свобода вираження поглядів у Інтернеті також може зазнавати тиску, що чиниться на Інтернет-платформи та провайдерів послуг Інтернету. У 2011 році Комітет міністрів у своїй Декларації про захист свободи вираження поглядів та свободи зібрань і об'єднань щодо приватних Інтернет-платформ та провайдерів онлайн-послуг підкреслив важливість існування сайтів, на яких розміщуються блоги, та інших засобів масової комунікації, за допомогою яких громадянське суспільство, особи, що інформують про правопорушення, та правозахисники можуть обмінюватися інформацією, публікувати контент, взаємодіяти і об'єднуватися між собою. Такі платформи розглядаються як невід'ємна частина нової екосистеми ЗМІ. Незважаючи на те, що останні є приватною власністю, вони – суттєва частина публічної сфери, яка сприяє дискусіям із питань, що становлять суспільний інтерес. Як і традиційні ЗМІ, вони можуть взяти на себе роль суспільних «варткових».

Комітет міністрів висловлює свою занепокоєність з приводу прямого чи непрямого політичного впливу і тиску на нові ЗМІ, що може призвести до втручання у свободу вираження поглядів на національному або міжнародному рівнях. Серед нових викликів свободі вираження поглядів онлайн були згадані такі конкретні форми, як *DDoS*-атаки на незалежні медійні сайти, у зв'язку з чим постала необхідність зміцнення політики, спрямованої на підтримку свободи вираження поглядів та інформації¹⁹².

191 Щодо цивільних журналістів див. також розділ 2.

192 Committee of Ministers (7 грудня 2011), Declaration on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers.

Нарешті у березні 2012 року Комітет міністрів ухвалив комплексну Стратегію управління Інтернетом на 2012-2015 роки¹⁹³. Стратегію відкривають положення про права людини, демократію та верховенство права як пріоритети діяльності Ради Європи, далі наголошується на значенні свободи вираження поглядів та інформації, незалежно від державних кордонів, та її ролі в якості катализатора для здійснення інших прав. «Максимізація прав і свобод для Інтернет-користувачів» була визначена як один із основних напрямів діяльності, для чого Стратегія передбачала «формування повного переліку чинних прав людини для Інтернет-користувачів». Останнє спрямоване на допомогу користувачам у пошуку ефективних механізмів звернення за допомогою до ключових суб'єктів Інтернету та органів державної влади у тих випадках, коли, на їхню думку, їхні права та свободи серйозно постраждали. Для підготовки такого переліку у вересні 2012 року було створено Комітет експертів із питань прав Інтернет-користувачів¹⁹⁴, який протягом року повинен був виконати поставлене перед ним завдання.

Серед інших рекомендацій, що опосередковано стосуються свободи вираження поглядів у Інтернеті, варто згадати ухвалену Комітетом міністрів у 2005 році Декларацію про свободу вираження поглядів та інформації у ЗМІ в контексті боротьби з тероризмом, яку було доповнено відповідною резолюцією Конференції Ради Європи на рівні міністрів, відповідальних за ЗМІ та нові комунікаційні послуги, що відбулася у Рейк'явіку в 2009 році¹⁹⁵.

Згідно з Декларацією Ради Європи 2005 року про права людини та верховенство права в інформаційному суспільстві ставлення до свободи вираження поглядів, інформації та спілкування в офлайн та онлайн, у цифровому та нецифровому середовищі, повинне бути однаковим¹⁹⁶. У зв'язку з цим варто також згадати Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо захисту свободи вираження поглядів та інформації у часи криз від 2007 року. У них також ідеться про безпеку працівників ЗМІ, доступ до інформації та надмірні обмеження свободи вираження поглядів¹⁹⁷.

Опосередковане відношення до досліджуваного питання має також Декларація Комітету міністрів про розширення участі держав-членів у питаннях управління Інтернетом – через Урядовий дорадчий комітет Інтернет-корпорації з присвоєння імен та номерів 2010 року. Саме ICANN закликала до більш активної участі

193 Committee of Ministers (14 березня 2012), Council of Europe Strategy 2012-2015 on Internet Governance.

194 Див. Committee of experts on rights of Internet users (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MSI-DUI/default_en.asp).

195 Див. Declaration on freedom of expression and information in the media in the context of the fight against terrorism (2 березня 2005) і Committee of Ministers (28-29 травня 2009), Resolution on Developments in anti-terrorist legislation in Council of Europe member states and their impact on freedom of expression and information, MCM (2009) 11.

196 Committee of Ministers (13 травня 2005), Declaration on human rights and the rule of law in the information society, CM/Rec (2005) 56 final, §2.

197 Див. Council of Europe, Committee of Ministers (26 вересня 2007), Guidelines on protecting freedom of expression and information in times of crises.

держав-членів Ради Європи в Урядовому дорадчому комітеті з метою пропагування стандартів та цінностей Ради Європи в процесі управління Інтернетом та отримання статусу спостерігача для Ради Європи. У цьому контексті Рада Європи значною мірою сприяла управлінню Інтернетом, організувавши дослідження свободи вираження поглядів і свободи об'єднань щодо нових родових доменів верхнього рівня¹⁹⁸, яке повинно скерувати ГАСу напрямку прав людини при консультуванні ICANN щодо нових родових доменів верхнього рівня.

Ще у 2011 році Комітет міністрів ухвалив Декларацію про захист свободи вираження поглядів та інформації, свободи зібрань та об'єднань на основі доменних імен та послідовності імен в Інтернеті¹⁹⁹. У цій декларації Комітет міністрів заявив, що вислови, які містяться у назвах Інтернет-сайтів, тобто доменні імена та послідовності імен, з самого початку не повинні виключатися зі сфери застосування юридичних норм щодо свободи вираження поглядів та права на інформацію. З цього приводу у Декларації було висловлено занепокоєність щодо дій певних держав-членів Ради Європи, які забороняють використання певних слів чи символів у доменних іменах та послідовностях імен у контексті свободи вираження поглядів та свободи зібрань і об'єднань. Надмірне регулювання у цій сфері може стати формою втручання і повинно буде відповідати вимогам статті 10 та 11 ЄКПЛ та відповідній практиці Суду²⁰⁰.

4.2.2. Керівні принципи та рекомендації для бізнесу

Переймаючись питанням вироблення правил управління Інтернетом, Рада Європи до цього часу ухвалила чотири документи з керівними принципами чи рекомендаціями про те, як вирішувати питання прав людини в процесі управління Інтернетом у окремих галузях бізнесу. Першими двома документами стали Керівні принципи для провайдерів онлайн-ігор та Керівні принципи для провайдерів Інтернет-послуг, ухвалені у 2008 році²⁰¹. У цих незобов'язуючих Керівних принципах Рада Європи застосувала багатосторонній підхід, працюючи у тісному зв'язку з представниками тих сфер, які повинні виконувати ці вказівки. Спільне регулювання має підвищити рівень їх дотримання у відповідній сфері.

198 Council of Europe, Directorate General on Human Rights and the Rule of Law, Comments relating to freedom of expression and freedom of association with regard to new generic top level domains, by Benedek W. (with Gragl P. and Kettemann M. C.), Liddicoat J. and van Eijk N., DG-I (2012) 4 of 12 October 2012.

199 Committee of Ministers (21 вересня 2011), Declaration on the protection of freedom of expression and information and freedom of assembly and association with regard to Internet domain names and name strings.

200 Там само.

201 Council of Europe, *Human rights guidelines for online game providers*, developed by the Council of Europe in co-operation with the Interactive Software Federation of Europe, Doc. H/Inf (2008) 8; i *Human rights guidelines for Internet service providers*, developed by the Council of Europe in co-operation with the European Internet Service Providers Association (Euro.ISPA), Doc. H/Inf (2008) 9.

Керівні принципи у сфері прав людини для провайдерів онлайн-ігор (яких не треба плутати з провайдерами азартних онлайн-послуг, яких цей документ не стосується) містять власне керівні принципи та витяги з відповідних рекомендацій та декларацій Комітету міністрів Ради Європи. Щодо актуальності цих Керівних принципів для права на свободу вираження поглядів, то варто зауважити, що вони переважно стосуються уникнення незаконного і шкідливого контенту чи маркування делікатного контенту, зокрема, з метою захисту дітей.

Із цього приводу в Керівних принципах містяться посилання на Рекомендацію Комітету міністрів «Про заходи з розвитку поваги до свободи вираження поглядів та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами» від 2008 року; такі заходи містять у собі певні вказівки, але вони не були розроблені для конкретної сфери бізнесу²⁰². Після керівних принципів у документі можна знайти витяги з відповідних стандартів Ради Європи, зокрема Рекомендації про відеоігри з расистським змістом 1992 року та Рекомендації про зображення насильства в електронних ЗМІ 1997 року. Остання містить вказівки для недержавних суб'єктів та обов'язки держав-членів²⁰³. Також додано відповідні Декларацію Комітету міністрів про захист гідності, безпеки та приватного життя дітей в мережі Інтернет 2008 року²⁰⁴, Рекомендацію СМ/Rec (2008) 6 «Про заходи з розвитку поваги до свободи вираження поглядів та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами»²⁰⁵.

Керівні принципи для провайдерів Інтернет-послуг, також опубліковані у 2008 році, надають відправні показники, пов'язані з дотриманням прав людини, для провайдерів Інтернет-послуг, які виконують декілька функцій: як провайдери доступу («вартові Інтернету»), провайдери контенту та/або хостинг-провайдери. Таким чином, залежно від типу послуг, які надають провайдери, можуть відрізнятись і їхні обов'язки. Особливо актуальними в контексті свободи вираження поглядів є спроби накладення на провайдерів Інтернет-послуг зобов'язань контролювати контент і трафік даних. Останнє повинно мати місце лише у конкретних випадках, визначених законом, та згідно з певним порядком, встановленим законними органами державної влади. Згідно з Керівними принципами провайдери Інтернет-послуг повинні надавати інформацію про ризики натрапити на незаконний чи шкідливий контент, зокрема, для дітей, що стосується онлайн-порнографії, розпалювання насильства, дискримінаційних та расистських висловлювань, різних форм переслідування. Користувачі також повинні бути поінформовані про гарячі

202 Див. Council of Europe, Committee of Ministers (26 березня 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6 on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters.

203 Див. Recommendation No. R (92) 19 on video games with racist content and Recommendation No. R (97) 19 on the portrayal of violence in the electronic media.

204 Council of Europe, Committee of Ministers (20 лютого 2008), Declaration on protecting the dignity, security and privacy of children on the Internet.

205 Див. Council of Europe, Committee of Ministers (26 березня 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6.

лінії, якими вони можуть скористатися для повідомлення про незаконний контент та дізнатися, як вони можуть захистити себе, наприклад, за допомогою доступних інструментів програмного забезпечення.

Будь-яке фільтрування чи блокування послуг Інтернет-провайдерів повинно бути правомірним, пропорційним та прозорим і відбуватися лише після підтвердження незаконності контенту. Повинна застосовуватися Рекомендація «Про заходи з розвитку поваги до свободи вираження поглядів та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами», яку також потрібно перевидати. Користувачам повинно бути запропоноване право на відповідь. Витяги з відповідних рекомендацій та декларацій Ради Європи передруковують разом із Керівними принципами, такими як Декларація про свободу спілкування в Інтернеті, поряд із принципами обмеженої відповідальності провайдерів послуг за Інтернет-контент та відсутності загального обов'язку провайдерів відстежувати інформацію в Інтернеті, до якої вони надають доступ, що випливає із положень статті 15 Директиви ЄС «Про електронну комерцію» 2000 року²⁰⁶. Інтернет-провайдери також не зобов'язані активно шукати факти чи обставини, які вказують на незаконну діяльність, оскільки це може призвести до стримування свободи вираження поглядів. Рекомендація Комітету міністрів CM Rec (2007) 16 про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби наведено в додатку.

Очевидно, що згадані Керівні принципи та інші відповідні стандарти Ради Європи мають виняткове практичне значення. Здається, більшість Інтернет-провайдерів погодилися з цими керівними принципами, які все ж не передбачають використання інструментів контролю та примусового виконання через свою незобов'язальну природу.

Минуло кілька років, перш ніж Рада Європи видала ще одне зведення керівних принципів, цього разу у вигляді рекомендацій Комітету міністрів, тим самим наділивши цей документ більшою юридичною силою. Згадані керівні принципи було розроблено за сприяння Комітету експертів із питань нових ЗМІ, який функціонував у період з 2009 по 2011 роки²⁰⁷. Дві рекомендації про захист прав людини щодо пошукових систем та про захист прав людини у зв'язку з послугами соціальних мереж²⁰⁸ від 2012 року насамперед стосувалися всіх держав-членів, які зобов'язувалися розробити та реалізувати (за умови одночасних консультацій із приватним сектором та громадянським суспільством) послідовну стратегію з захисту свободи вираження поглядів, доступу до інформації та інших прав людини щодо пошукових систем. Держави-члени повинні зробити це із залученням провайдерів послуг пошукових систем, щоб досягти декількох цілей, необхідних для забезпечення свободи

206 Див. Directive 2000/31/EC (8 червня 2000).

207 Committee of Experts on New Media (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MC-NM/default_en.asp).

208 Council of Europe, Committee of Ministers (4 квітня 2012), Recommendation CM/Rec (2012) 3 on the protection of human rights with regard to search engines and Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services.

вираження поглядів, таких як збільшення прозорості шляхів надання доступу до інформації, гарантуючи плюралізм та розмаїття інформації, переглядаючи пошукові рейтинги та індексуєчи не призначений для масової комунікації контент, при цьому враховуючи наміри виробників.

Згодом Європейська комісія розглянула, зокрема, практику *Google* і висловила стурбованість тим, що він ранжував результати пошуку, надаючи власній продукції пріоритетність, що впливало на баланс чесної конкуренції²⁰⁹. Після того, як Федеральна торговельна комісія США прийняла рішення не вживати офіційних заходів у результаті аналогічних розслідувань випадків недобросовісної ділової конкуренції, Європейська комісія оголосила, що рішення США не буде впливати на її власні розслідування. Наразі це питання лишається нерозв'язаним та вкрай спірним. Крім того, *Google* критикують європейські органи влади з захисту персональних даних за те, що компанія зв'язує персональні дані користувачів різних послуг *Google* без згоди останніх, які не мають можливості заперечити. Наразі французький орган із захисту даних, діючи від імені європейських органів захисту персональних даних, розглядає можливість вжити «репресивних заходів»²¹⁰. І навіть більше: держави-члени повинні заохочувати провайдерів послуг пошукових систем відкидати результати пошуку винятково відповідно до частини 2 статті 10 ЄКПЛ та повідомляти користувача про походження запиту²¹¹. Рекомендація вказала на те, що у багатьох державах пошукові системи забезпечують деіндексацію та фільтрування певних сайтів на вимогу органів державної влади чи приватних осіб. У цьому контексті держави-члени повинні гарантувати повагу до права на свободу вираження поглядів та інформації повною мірою. Фільтрування та блокування повинні бути прозорими для користувача та мають відповідати принципам належної правової процедури й наявності незалежних та відповідних механізмів компенсації. Очікується, що взаємодія між різними учасниками, такими як держави та приватні суб'єкти чи громадянське суспільство, сприятиме формуванню стандартів захисту прав людини. Режими саморегулювання та спільного регулювання не повинні перешкоджати здійсненню свободи вираження поглядів та інформації, захист яких заохочується саморегулювальними кодексами поведінки. Користувачі повинні бути поінформовані та обізнані щодо функціонування різних пошукових систем²¹².

Особливо актуальною для свободи вираження поглядів є Рекомендація Комітету міністрів про захист прав людини у зв'язку з послугами соціальних мереж²¹³. Рекомендація підкреслює потенціал соціальних мереж у підтри-

209 European Commission (30 листопада 2010), *Antitrust: commission probes allegations of antitrust violations by Google*, Press Release, IP/10/1624.

210 EU-Info Deutschland (18 лютого 2013), *Europäische Datenschutzbehörden wollen Sanktionen gegen Google* (www.eu-info.de/dpa-europaticker/226952.html).

211 Committee of Ministers (4 квітня 2012), Recommendation CM/Rec (2012) 3 on the protection of human rights with regard to search engines, §8.

212 Див. там само, додаток, §12 і далі та 17-20.

213 Council of Europe, Committee of Ministers (4 квітня 2012), Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services.

манні свободи вираження поглядів та їхньої суспільної цінності у процесі сприяння демократії та соціальній єдності. Серед загроз свободі вираження поглядів, на які вказано в Рекомендації, – створення сприятливих можливостей для дискримінаційних практик, відсутність законних та процесуальних гарантій, недосконалість захисту дітей від шкідливого контенту. Механізми саморегуляції та спільної регуляції, які існують у деяких державах, повинні поважати такі процесуальні гарантії, як право на справедливий судовий розгляд. У ході консультацій із приватним сектором і громадянським суспільством державам-членам рекомендовано розробити послідовну стратегію захисту та сприяння правам людини у зв'язку з послугами соціальних мереж, наприклад, шляхом підвищення обізнаності користувачів про можливі виклики правам людини та захисту користувачів від шкідливої інформації, не обмежуючи при цьому свободу вираження поглядів та доступу до інформації.

Додаток до Рекомендації, у якому містяться конкретні напрямки дій, зосереджує увагу на можливостях користувачів контролювати доступ до своїх персональних даних. Однак спільний доступ до даних також може бути частиною свободи вираження поглядів. Окремі питання свободи вираження поглядів виникають у зв'язку із захистом дітей та молоді від шкідливого контенту, заради чого було розроблено декілька рекомендацій. З метою дотримання загального принципу держави-члени повинні утримуватися від загального блокування і фільтрування образливого або шкідливого контенту для дотримання своїх зобов'язань відповідно до частини 2 статті 10 ЄКПЛ²¹⁴. Вкотре посилення було зроблено на Рекомендацію про заходи з розвитку поваги до свободи слова та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами²¹⁵.

Врешті, Рада Європи розробила комплексний документ у вигляді Керівних принципів для державних та недержавних суб'єктів щодо реагування на різноманітні виклики свободі вираження поглядів у Інтернеті. Ці керівні принципи не мають юридично обов'язкового характеру, але представляють авторитетні тлумачення зобов'язань цих суб'єктів, що випливають із застосування принципів свободи вираження поглядів до Інтернету. Різних зацікавлених суб'єктів заохочено до пошуку рішень, які ґрунтувалися б на визначених принципах, досягнення яких можливе шляхом саморегулювання або спільного регулювання. Таким чином, підхід Ради Європи можна охарактеризувати як кероване саморегулювання. Безумовна перевага надається багатостороннім підходам. Особливу увагу приділено розширенню можливостей користувачів здійснювати своє право на свободу вираження поглядів та інформацію. Створення повного переліку прав користувачів, які випливають із наявних прав людини, є наступним логічним кроком.

Загалом, внаслідок поглиблення концепції ЗМІ та їхньої суспільної цінності ми можемо спостерігати значне розширення сфери дії відповідних прав лю-

214 Див. Appendix to Recommendation CM/Rec (2012) 4.

215 Committee of Ministers (26 березня 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6 on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters.

дини, таких як свобода вираження поглядів. Це потребує додаткових зусиль для розширення сфери застосування прав людини, таких як свобода вираження поглядів, щоб долучити до неї приватних суб'єктів, забезпечуючи при цьому їхню відповідальність щодо надання публічного простору для пошуку інформації чи для соціальних мереж, таким чином набуваючи публічних функцій, у тому числі зобов'язання поважати та сприяти здійсненню прав людини.

4.3. Діяльність недержавних суб'єктів

4.3.1. Хартія прав людини та принципів Інтернету

Питання прав людини в управлінні Інтернетом завжди ставилося недержавними суб'єктами, такими як Коаліція прав та принципів Інтернету, Динамічна коаліція свободи вираження поглядів та Глобальна мережева ініціатива. Їхні зусилля повинні бути наведені як приклад хорошої практики.

Коаліція прав та принципів Інтернету є наслідком спроб приділити правам людини більше уваги у роботі Форуму з управління Інтернетом. Насправді Коаліція виникла в результаті злиття двох динамічних коаліцій – Динамічної коаліції щодо Білу про права в Інтернеті та Динамічної коаліції щодо основних принципів Інтернету, які об'єдналися у 2008 році на Форумі з управління Інтернетом у Хайдарабаді (Індія). Коаліція – це багатостороння група, рушійною силою якої є громадянське суспільство та яка використовує простір, створений *IGF* для динамічних коаліцій із метою просування своїх цілей – підкреслення ролі прав людини в ході усіх заходів *IGF*, під час форумів та між ними.

У 2009 році на Форумі з управління Інтернетом в Шарм-ель-Шейху (Єгипет) Коаліція прав та принципів Інтернету вирішила розробити Хартію прав людини та принципів Інтернету, яка згодом була представлена на *IGF* у Вільнюсі у 2010 році, а її доповнена версія – у Найробі у 2011 році²¹⁶.

Структура Хартії наслідує Загальну декларацію з прав людини, на яку посилаються Женевські та туніські документи ВСІС, і таким чином становить узгоджений рамковий документ. Однак із самого початку Хартія визначає право на доступ до Інтернету, оскільки відсутність такого права (котре, на думку авторів, може впливати зі змісту інших прав людини, таких як свобода вираження поглядів чи право на освіту) унеможливорює користування правами людини онлайн²¹⁷.

Застосовуючи цілісний підхід до ЗДПЛ, Хартія також охоплює економічні, соціальні та політичні права, не передбачені ЄКПЛ. В її основу покладено різ-

216 *Charter on Human Rights and Principles for the Internet* (www.internetrightsandprinciples.org/wpcharter).

217 *Internet Rights & Principles Coalition* (жовтень 2011), *Commentary to the Charter on Human Rights and Principles for the Internet* (www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2011/10/Charter-Commentary.pdf).

номанітні документи: Хартію Інтернет-прав 2006 року, розроблену Асоціацією підтримки прогресивних комунікацій, провідною неурядовою громадською організацією у сфері управління Інтернетом та прав людини, а також роботу, здійснену в рамках Ради Європи та інших форумів²¹⁸. Хартія Інтернет-прав тлумачить свободу вираження поглядів та інформації у мережі Інтернет відповідно до положень статті 19 ЗДПЛ та МПГПП і визначає декілька пов'язаних із Інтернетом складників права: «свобода протесту онлайн», «свобода від (онлайн) цензури», «право на інформацію», «свобода ЗМІ» та «свобода від висловлювань, які розпалюють ворожнечу чи ненависть».

Очевидну актуальність для цієї книги має діяльність Динамічної коаліції зі свободи вираження поглядів, яка була заснована після першого Форуму з управління Інтернетом в Афінах у 2006 році. Динамічна коаліція зі свободи вираження поглядів регулярно організовує семінари у рамках Форумів, але загалом є менш активною, ніж Коаліція прав та принципів Інтернету. Динамічна коаліція зі свободи вираження поглядів особливо переймається обмеженнями свободи вираження поглядів в усьому світі через державну цензуру, фільтрування та блокування, а також роллю приватного сектора в обмеженні свободи вираження поглядів²¹⁹.

4.3.2. Встановлення стандартів у приватному секторі

Парламентська асамблея Ради Європи у своїй Резолюції про захист свободи вираження поглядів та інформації в Інтернеті та онлайн-ЗМІ підкреслила роль приватного сектора в підтримці та сприянні здійсненню свободи вираження поглядів²²⁰.

Відповідно до Резолюції «Асамблея стурбована тим, що ЗМІ на основі ІКТ можуть неналежним чином обмежити доступ та поширення інформації в комерційних та інших цілях, не інформуючи про це своїх користувачів», що є порушенням їхніх прав. Із цієї причини Асамблея закликає ЗМІ розробляти саморегульовальні кодекси поведінки з метою утвердження поваги до права їхніх користувачів на свободу вираження поглядів та інформації та забезпечення прозорості корпоративної політики²²¹. У своїй Рекомендації 1998 (2012) про захист свободи вираження поглядів та інформації в Інтернеті й онлайн-ЗМІ Асамблея рекомендує Комітету міністрів розробити керівні принципи щодо національної юрисдикції над приватними посередниками у сфері ЗМІ на базі ІКТ та їхньої правової і корпоративної відповідальності для забезпечення функціонування Інтернету та поваги до свободи вираження поглядів та інформації. У співпраці з органами ЄС повинно бути гарантоване

218 Див. Преамбула до Хартії, п. 216 вище.

219 Див. the Activities of the Dynamic Coalition on Freedom of Expression (www.dcxpression.wordpress.com).

220 Див. Parliamentary Assembly (25 квітня 2012), Resolution 1877 (2012) on the protection of freedom of expression and information on the Internet and online media.

221 Там само, §10 та 11.

спільне застосування положень статті 10 ЄКПЛ та статті 11 Хартії основних прав ЄС щодо свободи вираження поглядів та інформації у ЗМІ на базі ІКТ²²².

Питання зобов'язань бізнесу щодо захисту і поваги прав людини та забезпечення засобів правового захисту від їх порушень було досліджене та представлене Спеціальним представником Генерального секретаря ООН Джоном Раггі у його звітах за 2008 та 2011 роки, у яких він запропонував систему та принципи корпоративної соціальної відповідальності²²³. Правова основа «зобов'язань захищати, поважати та надавати засоби правового захисту» та 31 керівний принцип щодо бізнесу та прав людини також придатні для застосування у приватному секторі у сфері ІКТ. Наприклад, для виявлення та запобігання негативному впливу на права людини підприємства мають здійснювати оцінку своєї діяльності з точки зору прав людини. Це передбачає змістовні консультації з потенційно вразливими групами та іншими зацікавленими сторонами, проведення необхідних заходів, контроль їхньої ефективності та інформування про свої дії як частину політики відповідальності²²⁴.

Глобальна мережева ініціатива була заснована у 2008 році в рамках спільного проекту провідних Інтернет-компаній, серед яких *Microsoft*, *Google* та *Yahoo!* Діяльність Глобальної мережевої ініціативи, що здійснюється у співпраці з деякими неурядовими організаціями та представниками академічних кіл, спрямована на зміцнення поваги до прав людини у діяльності відповідних підприємницьких компаній, яких таким чином запрошують до співпраці. Глобальна мережева ініціатива зосереджується на питаннях свободи вираження поглядів та недоторканості приватного життя, що пояснює її важливість в контексті цієї книги²²⁵. Наразі до сфери діяльності *GNI* входить розробка принципів та практичних рекомендацій²²⁶, правової бази з питань відповідальності та навчання.

Глобальна мережева ініціатива визнає, що на її діяльність здебільшого вплинули сформульовані Джоном Раггі принципи²²⁷. Крім ведення діалогу з компаніями щодо ризиків для свободи вираження поглядів та недоторканості приватного життя, Глобальна мережева ініціатива докладает зусиль до збільшення свого

222 Parliamentary Assembly (25 квітня 2012), Recommendation 1998 (2012) on the protection of freedom of expression and information on the Internet online media.

223 Див. Ruggie J. (7 квітня 2008), Human Rights Council, Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, *Protect, respect and remedy: a framework for business and human rights*, UN Doc. A/HRC/8/5 і *Guiding principles on business and human rights, implementing the United Nations «Protect, respect and remedy» framework*, Annex to the Final Report of the Special Representative to the Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/17/31; прийнята Радою з прав людини (16 червня 2011), Resolution 17/4.

224 Там само, Директива 17-21; див. також Mares R. (ред.) (2012), *The UN Guiding principles on business and human rights, foundation and implementation*, Martinus Nijhoff.

225 Див. Global Network Initiative, *Protecting and advancing freedom of expression and privacy in information and communications* (www.globalnetworkinitiative.org).

226 Див. Global Network Initiative (www.globalnetworkinitiative.org/principles/index.php).

227 Див. Global Network Initiative, *Inaugural Report 2010, Our Work. Our vision. Our progress*, p. 7 (www.globalnetworkinitiative.org/files/GNI_Annual_Report_2010.pdf).

складу та розширення діяльності зі спільного навчання, контролює процес оцінки у три етапи: самозвітність, незалежна оцінка реалізації принципів GNI, що базується на критеріях та шаблонах оцінки, та дослідження окремих випадків. GNI також впроваджує інші ініціативи, наприклад дослідження, спрямовані на привернення більшої уваги до свободи вираження поглядів та недоторканності приватного життя²²⁸.

4.3.3. Прозорість захисту свободи вираження поглядів

Google, будучи одним із учасників GNI, двічі на рік публікує «звіти прозорості», які інформують читачів про запити від державних установ та судів до Google з вимогами видалити контент, здебільшого прибрати посилання на певні сайти з результатів пошуків чи передати їм персональні дані користувачів.

Однак найбільша кількість запитів містять вимоги видалити контент через порушення авторського права, що склало 14 мільйонів запитів на місяць у 2012 р. Оскільки такі запити становлять втручання у свободу вираження поглядів, вони повинні здійснюватися з дотриманням вимог, визначених частиною 2 статті 10 ЄКПЛ або статтею 19 МПГПП, що складно встановити, оскільки «звіти прозорості» висвітлюють лише тенденції у запитах, а не деталі самих запитів. І все ж звіти надають інформацію про реакцію Google на запити, які надходять не лише з судів, але й від міністерств і приватних об'єднань, що буває частіше. У будь-якому разі можна зробити висновок, що кількість запитів зростає²²⁹.

Упродовж останніх 6 місяців 2012 року Google отримав близько 22 000 запитів про надання персональних даних користувачів, що на 17% більше, ніж у 2011 році. Компанія задовольнила 90% запитів, які надходили з США, але жодного з низки інших країн, таких як Туреччина²³⁰.

Серед запитів, які надійшли до Google зі США, 70% були від державних установ та зазвичай не були пов'язані з суддями. Лише 20% підпадали під дію Акту про конфіденційність електронних комунікацій (*Electronic Communications Privacy Act*), який вимагає встановлення «достатньої підстави» суддею²³¹. Google пояснив, що застосовує дуже ретельний підхід, аби бути певним, що запити задовольняють вимоги «закону та нашої політики». Запит мусить бути поданим «у письмовій формі, підписаним уповноваженою посадовою особою установи, яка його надсилає, виданим згідно з відповідним законом» та не може бути розмитим. Коли це доречно, після отримання запиту Google повідомляє

228 Hope D. A. (2011), *Protecting human rights in the digital age: understanding evolving freedom of expression and privacy risks in the ICT industry* (https://globalnetworkinitiative.org/sites/default/files/files/BSR_ICT_Human_Rights_Report.pdf).

229 Див. Google, Transparency Report (www.google.com/transparencyreport/removals).

230 Google, Transparency Report (www.google.com/transparencyreport).

231 Google, Salgado R. (23 січня 2013), «Transparency Report: What it takes for governments to access personal information», *Google public policy blog* (www.googlepublicpolicy.blogspot.co.at/2013/01/transparency-report-what-it-takes-for.html).

користувачів про юридичні вимоги такого запиту, щоб користувач зміг звернутися до установи, яка запитує інформацію, чи по правову допомогу. *Google* також підкреслив, що при розслідуванні кримінальної справи є необхідним ордер на обшук, щоб змусити компанію надати запитувану інформацію про користувача чи його приватний контент, який зберігається в облікових записих *Google*. Компанія стверджує, що «ордер вимагають відповідно до положень четвертої поправки до Конституції США, які забороняють безпідставний обшук та вилучення й мають вищу силу за відповідні положення *ЕСРА*, що вступають із ними в колізію»²³². Хоча такий підхід вартий схвалення з точки зору свободи вираження поглядів, він піднімає цікаве питання щодо ролі компаній у тлумаченні правових положень.

Twitter також почав публікувати «звіти прозорості» на своєму сайті²³³. Починаючи з 1 січня 2012 року, компанія отримала 1 858 запитів щодо надання інформації, 48 вимог прибрати контент та 6 646 сповіщень про порушення авторського права. Компанія задовольнила 57% із 1 009 інформаційних запитів, отриманих у другій половині 2012 року. Із 815 запитів, які надійшли від суб'єктів у США, *Twitter* виконав 69%. Компанія не виконувала запити з певних країн, таких як Індія, Швейцарія чи Туреччина, та задовольнила лише 4% та 5% запитів, що надійшли відповідно зі Сполученого Королівства та Японії²³⁴.

У другій половині 2012 року спостерігалось очевидне зростання кількості вимог прибрати контент (коли органи державної влади чи «уповноважені представники» просили *Twitter* видалити чи приховати контент). У період із січня до липня 2012 року *Twitter* отримав лише шість запитів, тоді як у другій половині того самого року надійшло 42 запити. У другій половині 2012 року відбувся невеликий спад сповіщень про порушення авторських прав, відповідний показник знизився із 3378 запитів у першій половині до 3268 у другій половині року²³⁵. *Twitter* у 50% випадків прибирав відповідний контент після сповіщення про те, що було порушено авторські права. Про всі виконані запити про видалення контенту та відмови ставиться до відома сайт *Chilling Effects*, який відстежує обмеження свободи вираження поглядів онлайн²³⁶.

Хоча для Інтернет-компаній важливо захищати приватне життя своїх користувачів та їхнє право здійснювати свободу вираження поглядів, певні обмеження не лише можливі, але й вимагаються міжнародним правом прав людини. Наприклад, 24 січня 2013 року французький суд постановив, що *Twitter* повинен ідентифікувати авторів антисемітських повідомлень «у рамках своєї діяльності на французькій території». Рішення було прийняте судом

232 Drummond D. (28 січня 2013), «Google's approach to government requests for user data», Google blog (www.googleblog.blogspot.com/2013/01/googles-approach-to-governmentrequests.html).

233 Twitter, Transparency Report (www.transparency.twitter.com).

234 Twitter (1 липня – 2 грудня 2012), Transparency Report, Information requests (www.transparency.twitter.com/information-requests-ttr).

235 Там само, Copyright Notices (www.transparency.twitter.com/copyright-notices and www.transparency.twitter.com/copyright-notices-ttr).

236 Chilling Effects (www.chillingeffects.org).

після позову Союзу єврейських студентів Франції проти компанії *Twitter* щодо відсутності з боку останньої ефективного контролю за використанням свого сайту як форуму для антисемітських образ під хештегом *#unbonjuif* (*#agoodyjew*)²³⁷. *Twitter* виконав рішення суду.

Стандарти, висвітлені у цьому розділі, свідчать про те, що держави, міжнародні організації, громадянське суспільство і приватні компанії часто співпрацюють для забезпечення більш високого рівня захисту свободи вираження поглядів у Інтернеті. У світлі сьгоднішніх проблем жодна організація чи зацікавлена сторона не в змозі захистити свободу вираження поглядів у Інтернеті. Проблемні питання торкаються багатьох аспектів суспільного життя, тож лише завдяки багатосторонній моделі співпраці всіх учасників ми можемо сподіватися на забезпечення належного рівня захисту свободи вираження поглядів, враховуючи при цьому законні підстави для її обмеження. У наступному розділі будуть проаналізовані деякі з найбільш гострих соціальних проблем, які виникають, коли свобода вираження поглядів та інші права вступають у колізію.

237 AFP (24 січня 2013), *French court says Twitter must identify racist tweeters*.

5. Окремі питання

Інтернет суттєво впливає на всі сфери людської діяльності та примножує можливості для спілкування: наразі більше учасників можуть користуватися більшою кількістю засобів масової комунікації для відправлення більшої кількості повідомлень із більшою швидкістю та все більшої кількості людей. Інтернет для сучасної спільноти громадян, що взаємодіють у комунікативній площині, відіграє ту саму роль, що й агора (ринкова площа чи місце народних зборів) для жителів грецьких міст-держав чи форум для римлян. Тобто він є місцем для взаємодії з іншими людьми, для обговорення поточних подій та визначення своєї індивідуальної та групової ідентичності.

Інтернет однаковою мірою вплинув на еко-політичні та соціально-культурні обставини життя, в умовах яких створюються смисли онлайн та купуються товари, а також здійснюються та порушуються права людини. Розширення сфери дії свободи вираження поглядів на Інтернет-простір має соціологічні, економічні та культурні наслідки, які впливають на нашу громадянську та політичну самовизначеність. Захист свободи вираження поглядів було проаналізовано у другому розділі, обмеження цього права – у третьому, шляхи встановлення стандартів Радою Європи та недержавними організаціями – у четвертому розділі.

Тепер, ґрунтуючись на інформації, яку вже було розкрито у попередніх розділах, можна розглянути деякі конкретні аспекти свободи вираження поглядів у Інтернеті, які є лише гранями комунікаційної революції, проте в комплексі створюють повну картину проблем, пов'язаних із забезпеченням свободи вираження поглядів при її зіткненні із соціально руйнівними тенденціями. Справді, тлумачення захисту свободи вираження поглядів та ролі окремих учасників цього процесу (а також їхньої взаємодії) формують основу для подальшого захисту прав людини в Інтернеті.

Насамперед треба поставити фундаментальне питання: чи насправді потрібно регулювати контент? Що саме законодавцям варто враховувати при перегляді законодавства, яке могло б гальмувати свободу вираження поглядів? Надалі звернемо увагу на основоположне право в еру Інтернету: право на доступ до Інтернету як передумову здійснення свободи вираження поглядів онлайн. Утім, як покажуть наступні розділи, одного доступу недостатньо: технологічна нейтральність норм із прав людини і принцип мережевого нейтралітету, взяті разом, посилять захист свободи вираження поглядів онлайн. Далі увагу буде приділено деяким елементарним властивостям захищених і незахищених висловлювань в Інтернеті, після чого поговоримо про найбільш ефективні методи боротьби із висловлюваннями, які розпалюють ворожнечу чи ненависть.

Європейському суду з прав людини знадобився певний час для виокремлення права на захист репутації зі змісту права на недоторканість приватного життя. Відтоді з огляду на колізію права на захист репутації та свободи вираження

поглядів стало необхідним постійне ретельне їх збалансування. Ми також вважаємо, що особливого захисту в Інтернеті потребують діти.

Не лише блоги та соціальні мережі сприяють здійсненню свободи вираження поглядів у Інтернеті, адже навіть доменні імена можуть бути використані для вираження поглядів, підтримки і чіткого висловлення ідей, особливо критичних. Але яким чином обмежується свобода вираження поглядів у Інтернеті в контексті доменних імен, які регулюються більш детально, ніж більшість інших Інтернет-ресурсів?

Ми також хочемо звернути увагу на зростаючу роль Інтернет-посередників як «вартових» потоків інформації в Інтернеті та комунікаційних зв'язків і гарантів (чи обмежувачів) свободи вираження поглядів у соціальних мережах. Цей розділ закінчується обговоренням ключової проблеми для майбутнього розвитку інформаційного суспільства: якщо приватні Інтернет-посередники візьмуть на себе функцію з проведення публічних обговорень, чи змінить це саму природу комунікаційного простору, що знаходиться у приватній власності та був із самого початку створений відповідно до приватно-правових умов надання послуг? Які обов'язки повинні виконувати соціальні мережі як публічний простір майбутнього?

5.1. Регулювання контенту в Інтернеті та свобода вираження поглядів

Однією з характерних особливостей епохи Інтернету вважають існування онлайн-світу поза межами правового регулювання та нездатність уряду контролювати онлайн-активність і відсутність ефективних засобів впливу на неї. Оскільки соціальні відносини в Інтернеті з часом стали більш комплексними, держави розширили свою присутність в онлайн-середовищі. Держави поширюють свій суверенітет на суспільні відносини, пов'язані з Інтернетом, які виникають у межах їхньої юрисдикції. Врешті, держави й повинні регулювати такі відносини. Як свідчить справа «К. У. проти Фінляндії»²³⁸, ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини накладає на держави зобов'язання гарантувати, що права осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, будуть захищені як офлайн, так і онлайн. Такий захист є вкрай важливим для свободи вираження поглядів онлайн, а тому повинен бути ефективним. Вирішуючи, яким чином найкраще гарантувати захист, законодавець має взяти до уваги три рівні цього питання²³⁹.

По-перше, він повинен розглянути питання: чи доцільне взагалі регулювання

238 *K. U. v. Finland* (2 грудня 2008), № 2872/02.

239 Kettmann M. C. (2011), «Building the legal framework of the information society: lessons from combating hate speech» // Schweighofer E. and Kummer F. (ред.), *Europäische Projektkultur als Beitrag zur Rationalisierung des Rechts. Tagungsband des 14. Internationalen Rechtsinformatik Symposiums IRIS 2011* [Європейська проектна культура як внесок до раціоналізації права: внесок у роботу 14-го Міжнародного симпозиуму правової інформатики]. – Vienna: ÖCG, pp. 179-182.

як таке. Завжди складно чітко вказати, коли саме певний соціальний інститут починає потребувати врегулювання правових норм та в якій мірі. Якщо держава запровадить занадто жорсткі правила регулювання або зробить це занадто рано, це може затримати технологічний розвиток суспільного інституту. Водночас абсолютна відсутність регулювання може призвести до анархії та порушень прав людини. По-друге, законодавцю необхідно визначитися щодо того, якому органу варто взяти на себе роль регулятора. Часто достатньо саморегульовальної діяльності зацікавлених сторін, але інколи органи державної влади, яким традиційно належать нормотворчі повноваження, виявляють власний інтерес до регулювання відповідної сфери. По-третє, належить розв'язати технічні питання щодо способів регулювання. Залежно від цілей нормотворчої діяльності її нормативні та технічні методи будуть різнитися.

Спробуємо проілюструвати цей підхід на прикладі висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу. На першому рівні органам державної влади варто чітко вирішити, чи потрібно взагалі боротися з (певними) висловлюваннями онлайн, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, або ж дозволити їх. Міжнародне право допомагає відповісти на це питання, встановлюючи певні стандарти, яких зобов'язані дотримуватися всі держави, зокрема, заборону підбурювання до геноциду. Але в контексті інших висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, таких як негационізм (заперечення Голокосту), країна з іншим історичним досвідом, скажімо, Німеччина, може вирішити не запроваджувати покарання за таке заперечення. Деякі країни, такі як Франція чи Швейцарія, також можуть вирішити встановити покарання за заперечення інших геноцидів, в той час як інші держави вважатимуть, що свобода вираження поглядів поширюється й на такі заперечення. На другому рівні державам належить визначитися з суб'єктами, які найбільше підходять для реалізації заборони висловлювань, що розпалюють ненависть чи ворожнечу. Держави можуть вважати, що найбільш ефективним буде здійснення цензури самими провайдером Інтернету, з урахуванням неофіційних «чорних списків», які ведуть неурядові організації, або ж можуть вирішити застосовувати норми власного кримінального права чи поєднати і те й інше. На третьому рівні держави також можуть задуматися над тим, що є більш ефективним: введення «чорних списків» сайтів чи фізичне видалення останніх (блокування доступу до них).

Оцінюючи різні підходи, державам варто пам'ятати, що вони завжди мають обирати той, який передбачає найменше втручання, що відповідає нормам міжнародного права щодо прав людини та принципам необхідності й пропорційності.

5.2. Доступ до Інтернету як передумова здійснення свободи вираження поглядів онлайн

Доступ – ключова умова для здійснення в онлайні права на свободу вираження поглядів. У цьому сенсі Інтернет уможлиблює здійснення прав людини²⁴⁰. Але доступ часто розуміється насамперед у його фізичному чи інфраструктурному сенсі. Відмінним від доступу до Інтернету є доступ до Інтернет-контенту. Забезпечення такого доступу має свої спільні та відмінні проблеми, пов'язані із забезпеченням прав людини. Використання Інтернету для сприяння здійсненню інших прав людини насамперед передбачає наявність доступу до Інтернету (з'єднання) та вільного доступу до будь-якого контенту²⁴¹.

Доступ до онлайнної інформації набув вагомого значення у низці рішень Європейського суду з прав людини. Якщо інформація може бути знайдена онлайн, вона може мати більш відчутний вплив, ніж інформація офлайн. Виходячи з цього, стандарт, який застосовується до опублікованої офлайн інформації, повинен бути скоригований у світлі такого підсилювального ефекту Інтернету. Крім того, інформація, яка перебуває у вільному доступі онлайн, також може потрапити на очі неповнолітнім. Узяті разом ці два аспекти можуть посилити можливості держави, спрямовані на обмеження доступу до певної інформації згідно з частиною 2 статті 10 ЄКПЛ, як постановив Суд у справі «Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії»²⁴².

Питання доступу до Інтернету, власне фізичного доступу та доступу до контенту, більш детально проаналізовано у справі, що саме знаходиться на розгляді Суду. У справі «Янковскіс проти Литви»²⁴³ Суд повинен вирішити питання про те, чи можуть тюремні органи відмовляти засудженим у доступі до Інтернету. У цій справі ув'язнений Янковскіс бажав записатися на онлайн-курси університету, але Вищий адміністративний суд постановив, що закон не дозволяє ув'язненим користування Інтернетом, оскільки це ускладнило б роботу тюремних органів, спрямовану на боротьбу зі злочинами, скоєними ув'язненими. Пан Янковскіс стверджує, що відмова ув'язненим у доступі до Інтернету порушує їхнє право на отримання і поширення інформації та ідей.

Суд уже висловився щодо деяких важливих аспектів захисту права на доступ до Інтернету та інформації в онлайні. Суд Європейського Союзу у своїх рішеннях у справах «Scarlet Extended»²⁴⁴ та «SABAM»²⁴⁵ також зробив два важливі

240 Див. вище 2.3.

241 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27.

242 *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland* (13 липня 2012), № 16354/06, §54-58.

243 *Jankovskis v. Lithuania*, № 21575/08, повідомлено 27 вересня 2010.

244 *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)* (24 листопада 2011), ECJ C-70/10.

245 *SABAM v. Netlog NV* (16 лютого 2012), ECJ C-360/10.

висновки щодо права на доступ у його обох вимірах. У справі «*Scarlet Extended*» Суд ЄС дійшов висновку, що вимога до провайдера послуг Інтернету встановити фільтрувальне програмне забезпечення для всеохоплюючого пошуку незаконного контенту є порушенням правил захисту персональних даних та становитиме втручання у свободу вираження поглядів онлайн, оскільки при цьому також може бути заблоковане законне спілкування.

У справі «*SABAM*» Суд ЄС підтвердив, що власники сайтів соціальних мереж не можуть бути зобов'язані встановлювати загальні фільтрувальні системи, які охоплювали б усіх користувачів, навіть якби такі системи ефективно запобігали незаконному використанню захищених авторським правом матеріалів²⁴⁶. Знову Суд ЄС мотивував своє рішення тим, що порушення правил захисту персональних даних, свободи ведення підприємницької діяльності та свободи отримувати та передавати інформацію має більшу вагу, ніж право власності, яке тлумачиться у вузькому розумінні²⁴⁷.

У контексті прав людини ще більш чітку позицію щодо захисту свободи вираження поглядів зайняв Європейський суд із прав людини у справі «*Йлдірим проти Туреччини*»²⁴⁸, що стала першою вирішеною у Страсбурзі справою, у якій було оцінено формальні та матеріальні критерії цензури в Інтернеті. Заявник скаржився на те, що наказ на блокування (який його не стосувався), виданий кримінальним судом Туреччини, унеможливив для нього доступ до *Google Sites*. Після виконання Турецькою дирекцією телекомунікацій рішення суду щодо блокування заявник більше не мав доступу до своїх академічних праць, опублікованих ним на сайті цього сервера. Суд зазначив, що судові рішення щодо блокування мало всі ознаки обмеження права на доступ до Інтернету. Таке обмеження було визнане серйозним, оскільки Інтернет став «одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації»²⁴⁹.

Згодом Суд проаналізував, наскільки виправданим було таке рішення щодо блокування в контексті винятків, передбачених частиною 2 статті 10 ЄКПЛ. Насамперед Суд постановив, що судові рішення щодо блокування не було передбачене, оскільки кримінальне провадження стосувалося третьої сторони, а загальна заборона доступу до *Google Sites* хоч і була законною відповідно до турецького законодавства, втім, становила непередбачуване обмеження права. Суд також піддав критиці той факт, що перед тим, як заборонити доступ до *Google Sites*, національний суд повинен був зважити інтереси сторін. Суд вирішив, що таке втручання не відповідає вимогам частини 2 статті 10 щодо передбачуваності закону та не забезпечує заявника необхідним рівнем захисту відповідно до принципу верховенства права у демократичному суспільстві. Крім того, турецьке законодавство, відповідно до якого таке

246 Див. також Kettemann M. C. (2013), *The future of individuals in international law: lessons from international Internet law*. – Utrecht: Eleven International, p. 155.

247 Див. також 1.5-1.7.

248 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

249 Там само, §54: «[L]’Internet est aujourd’hui devenu l’un des principaux moyens d’exercice par les individus de leur droit à la liberté d’expression et d’information» [авторський переклад].

блокування дозволялося, прямо порушує зобов'язання держав гарантувати право на свободу вираження поглядів «незалежно від державних кордонів», як встановлено у частині 1 статті 10.

Перед тим як зробити такий висновок, Суд здійснив огляд міжнародних зобов'язань із доступу до Інтернету²⁵⁰. Серед них Суд, зокрема, вказав на: Декларацію Комітету міністрів про права людини та верховенство права в інформаційному суспільстві²⁵¹ (визнаючи, «що обмежений доступ чи відсутність доступу до ІКТ може позбавити людей здатності повною мірою здійснювати свої права»), Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті 2003 року²⁵², Рекомендацію Комітету міністрів про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби²⁵³, Рекомендацію СМ/Rec (2007) 11 про сприяння свободі вираження поглядів та інформації у новому інформаційно-комунікаційному середовищі від 26 вересня 2007 року, Рекомендацію про заходи з розвитку поваги до свободи слова та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами²⁵⁴ та Рекомендацію про захист прав людини щодо пошуківих систем²⁵⁵.

Наведений перелік документів свідчить про те, наскільки вагоме значення мають рекомендації Комітету міністрів Ради Європи у своїй сукупності, що детально проаналізовано у сьомому розділі²⁵⁶. Рекомендації містять керівні принципи, які Суд може взяти до уваги при прийнятті рішення. Суд також врахував положення Рекомендації Європейського парламенту про зміцнення безпеки та основних свобод в Інтернеті та позицію Суду ЄС у справі «Scarlet Extended» на знак поваги до суду в Люксембурзі²⁵⁷. Крім того, для обґрунтування своєї позиції Суд посилався на Зауваження загального порядку № 34 Комітету з прав людини, квазісудового органу, що здійснює нагляд за дотриманням МПГПП, у якому Комітет сформулював проблеми захисту прав людини онлайн таким чином, що варто навести повну цитату:

«15. Держави-учасниці повинні враховувати масштаби змін в інформаційно-комунікаційних технологіях, таких як електронні системи

250 Там само, §19 і далі.

251 Council of Europe, Committee of Ministers (13 травня 2005), Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the Information Society, CM (2005) 56 final.

252 Council of Europe, Committee of Ministers (28 травня 2003), Declaration on freedom of communication on the Internet.

253 Council of Europe, Committee of Ministers (7 листопада 2007), Recommendation CM/Rec (2007) 16 to member states on measures to promote the public service value of the Internet.

254 Council of Europe, Committee of Ministers (26 березня 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6 to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters.

255 Council of Europe, Committee of Ministers (4 квітня 2012), Recommendation CM/Rec (2012) 3 to member States on the protection of human rights with regard to search engines.

256 Щоб ознайомитися з усіма відповідними документами, див. List of Committee of Ministers' Recommendations, Resolutions and Declarations adopted in the media field (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM_en.asp).

257 European Parliament (26 березня 2009), Recommendation A6-0103/2009 to the Council on strengthening security and fundamental freedoms on the Internet (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A6-2009-0103&language=EN).

поширення інформації на базі Інтернету та мобільного зв'язку, які істотно змінили методи спілкування у всьому світі. Наразі створено нову глобальну мережу для обміну ідеями та поглядами, яка не обов'язково спирається на традиційні ЗМІ. Держави-учасниці повинні вжити всіх необхідних заходів для зміцнення незалежності таких нових ЗМІ та забезпечити до них доступ населення²⁵⁸».

Одним із важливих факторів гарантування доступу кожному до контенту є недискримінаційне ставлення провайдерів послуг Інтернету до будь-якого контенту. Принцип недискримінації на основі контенту – «мережевий нейтралітет» – тісно пов'язаний зі свободою вираження поглядів як фактор, який уможлиблює її здійснення.

5.3. Технологічний нейтралітет та свобода вираження поглядів

5 липня 2012 року Рада ООН з прав людини шляхом консенсусу ухвалила важливу Резолюцію про сприяння, захист та користування правами людини в Інтернеті²⁵⁹. У пункті 1 Резолюції зазначено: «права, якими люди користуються офлайн, повинні також бути захищені онлайн». Ключова ідея цієї книги зводиться до того, що права людини онлайн є такими самими, що й офлайн, новими є лише проблеми. Як було показано у другому розділі, для людей в усьому світі Інтернет став каталізатором здійснення багатьох прав людини. Це основний засіб, за допомогою якого може реалізовуватися право на свободу вираження поглядів²⁶⁰, яке у свою чергу виступає не лише правом людини, але й робить можливим користування іншими правами, зокрема й економічними, соціальними та культурними, а також громадянськими та політичними правами, такими як свобода зібрань та об'єднань²⁶¹.

Рада ООН з прав людини у своїй Резолюції про онлайн-права людини, зокрема, посилається на свободу вираження поглядів та відтворює положення статті 19 Загальної декларації прав людини, яка гарантує кожному право на свободу переконань і на вільне їх вираження; до переліку цих прав входять свобода безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свобода шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

258 Human Rights Committee (12 вересня 2011), General Comment № 34 on Article 19: Freedoms of opinion and expression, CCPR/C/GC/34.

259 UN Human Rights Council (5 липня 2012), Resolution A/HRC/20/8 on the promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet. Див. для порівняння: Kettemann M. C. (1/2012), «The UN Human Rights Council Resolution on Human Rights on the Internet: Boost or Bust for Online Human Rights Protection», *Human Security Perspectives*, pp. 145-169.

260 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §20.

261 Основні складові права викладено у підрозділі 2.1.

У статті 19 використано термінологічний апарат, в основу якого покладено принцип технологічної нейтральності («будь-якими засобами») та визнає важливість участі в універсальному процесі пошуку та поширення інформації та ідей («незалежно від державних кордонів»). Тому здається, що у статтю з самого початку було закладено ідею розвитку ІКТ та зростання інтернаціоналізації контентних потоків. Аналогічно стаття 19 МПГПП захищає свободу вираження поглядів незалежно від державних кордонів. Частина 2 цієї статті закріплює право на свободу вираження поглядів, зокрема й «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на власний вибір». Тут знову-таки міститься подвійна передумова технологічного нейтралітету – «іншими [ЗМІ] способами на [власний] вибір» – та універсальність інформаційних процесів «незалежно від державних кордонів».

Таке чітке зобов'язання на підтримку технічного нейтралітету прав людини, яке ґрунтується на нормах Загальної декларації прав людини та відображене у положеннях МПГПП, знайшло відображення у нормах звичаєвого міжнародного права та було підтверджене у резолюціях Ради ООН з прав людини. Очевидно, що воно стало частиною міжнародного права прав людини. Тепер варто розглянути, яке місце посідає технологічний нейтралітет у сфері захисту прав людини в практиці Європейського суду з прав людини²⁶².

5.4. Мережевий нейтралітет та свобода вираження поглядів

Мережевий нейтралітет (*network neutrality*, або *net neutrality*) – це парадигма, відповідно до якої мережа не може надавати перевагу одній інформації перед іншою, наприклад встановлюючи різні ставки оплати чи надаючи різну широту смуги передачі даних²⁶³. Мережевий нейтралітет тісно пов'язаний із вимогою відкритості Інтернету²⁶⁴ та може бути порушений у зв'язку з блокуванням, монополізацією ціни, привілейованим ставленням до певних провайдерів (чи певного контенту) та недостатньою прозорістю²⁶⁵. Головною проблемою є те, що певному комерційному користуванню може бути надано перевагу перед іншими різновидами користування, наприклад, освітнім користуванням; або ж певні провайдери послуг Інтернету можуть застосовувати санкції до користувачів файлообмінними послугами шляхом сповільнення швидкості Інтернету. Але перевірка контенту, що знаходиться в обігу в мережі, можлива

262 Kettemann M. C. (1/2012), «The UN Human Rights Council Resolution on Human Rights on the Internet: boost or bust for online human rights protection», *Human Security Perspectives*, pp. 145-169.

263 Wu T. (2003), «Network neutrality, broadband discrimination», *Journal of Telecommunications and High Technology Law*, Vol. 2, p. 141; Yoo C. (осінь 2005), «Beyond network neutrality», *Harvard Journal of Law and Technology*, Vol. 19.

264 Див. підрозділ 2.1.8 вище.

265 Wu T. (timwu.org/network_neutrality.html).

виключно шляхом глибокої перевірки пакетів, яка кидає серйозні виклики правам людини²⁶⁶, особливо в контексті застосування закритого процесу встановлення стандартів, в ході якого Всесвітня асамблея стандартизації електров'язку Міжнародного союзу електров'язку прийняла нові вимоги до глибокої перевірки пакетів у мережах наступного покоління²⁶⁷.

У 2010 році Комітет міністрів Ради Європи заявив про своє зобов'язання дотримуватися принципу мережевого нейтралітету і підкреслив, що будь-які винятки з принципу мережевого нейтралітету повинні відповідати правовим принципам захисту прав людини²⁶⁸. Доречно знову нагадати як державам, так і приватним Інтернет-компаніям про їхні зобов'язання з прав людини у сфері свободи вираження поглядів у Інтернеті. Це не означає, що мережевим операторам не дозволено управляти Інтернет-трафіком. Дійсно, певні адміністративні дії необхідні для гарантування якості послуг та стабільності мережі. Однак, так само, як поліція повинна регулювати дорожній рух для гарантування безпеки поїздок та не може дискримінувати окремих водіїв, мережеві адміністратори не можуть відступати від принципу мережевого нейтралітету.

Винятки можливі лише тоді, коли існує «переважаючий суспільний інтерес». Але навіть (чи особливо) у таких ситуаціях державам варто враховувати сферу дії статті 10 та практику Європейського суду з прав людини²⁶⁹: таким чином, обмежувальні заходи повинні відповідати вимогам триступеневого тесту, який передбачає, що такі заходи повинні бути передбачені законом, бути необхідними у демократичному суспільстві для переслідування правомірної мети та відповідати критерію пропорційності (тобто бути доцільними та спрямованими на уникнення невинуватної дискримінації)²⁷⁰. Крім того, Рада Європи рекомендувала, щоб будь-які заходи, що порушують принцип мережевого нейтралітету, піддавалися періодичним переглядам та застосовувалися не довше, ніж це необхідно. Мережеві оператори зобов'язані інформувати користувачів про те, коли, за яких умов і з яких причин вони порушують мережевий нейтралітет, а держави мають гарантувати відповідні способи оскарження рішень, прийнятих у зв'язку з управлінням мережею²⁷¹.

Проблеми, пов'язані з правами людини, які виникають, коли компанії порушують принцип мережевого нейтралітету, стали очевидними після того, як компанія *Deutsche Telekom*, найбільший німецький провайдер доступу до Інтернету, оголосила, що для майбутніх клієнтів вона буде зменшувати швидкість передачі даних до 384 Кбіт/с після того, як обсяг передачі даних становитиме

266 Поп.: Center for Democracy and Technology (28 листопада 2012), *Adoption of traffic sniffing standard fans WCIT flames* (www.cdt.org/blogs/cdt/2811adoption-traffic-sniffingstandard-fans-wcit-flames).

267 ITU-T (листопад 2012), Recommendation Y.2770 on Requirements for deep packet inspection in next generation networks (www.itu.int/rec/T-REC-Y.2770-201211-P).

268 Council of Europe, Committee of Ministers (29 вересня 2010), Declaration of the Committee of Ministers on network neutrality (wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1678287), §9.

269 Див. там само, §6.

270 Більш детально щодо обмежень взагалі див. розділ 3.

271 Council of Europe, Committee of Ministers (29 вересня 2010), Declaration of the Committee of Ministers on network neutrality, §8.

від 74 до 400 Гбайт (залежно від контракту). Це було доволі проблематичним, оскільки у такий спосіб *Telekom* ефективно обмежував доступ користувачів до сервісів *YouTube*, *Lovefilm* та *Maxdome*, що належать компаніям *Google*, *Amazon* та *ProSiebenSat1* відповідно²⁷². Оголошення про такі зміни натрапило на різку критику, але стало наявною ілюстрацією того, наскільки проблемною є відсутність узгодженої міжнародно-правової політики, спрямованої на забезпечення мережевого нейтралітету.

5.5. Характерні особливості захищених та незахищених висловлювань онлайн

Обговорення цього питання на національному рівні відбувається в рамках національного законодавства. Інтернаціоналізація подібних обговорень та оцінювання висловлювань у межах різних юрисдикцій ускладнює пошук чітких відповідей на питання про те, який контент є (або повинен бути) заборонений. Культурні, історичні та релігійні підстави можуть бути використані (та використовуються) для виправдання винятків з універсального права на свободу вираження поглядів. Для здійснення ефективного оцінювання висловлювань слід чітко розрізняти три типи висловлювань, оскільки кожен тип потребує відповідної реакції держав:

- (a) висловлювання, які є неправомірними відповідно до міжнародного права та можуть потягнути за собою кримінальну відповідальність;
- (b) висловлювання, які не тягнуть за собою кримінальну відповідальність, але можуть викликати обмеження права та стати підставою для притягнення до цивільної відповідальності;
- (c) висловлювання, які не приводять до кримінальної чи цивільної відповідальності, але викликають стурбованість з точки зору норм толерантності, ввічливості та поваги до інших²⁷³.

Держави зобов'язані заборонити контент, який підпадає під категорію (a). До цієї категорії належать заборонені міжнародним правом висловлювання:

- зображення сексуальної експлуатації дітей (для захисту прав дітей);
- пропаганда національної, расової чи релігійної ненависті, яка рівнозначна підбурюванню до дискримінації, ворожнечі чи насильства (для захисту прав інших осіб, таких як право на життя);
- пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду (для захисту прав потерпілих громад);

272 Heise.de, Telekom kappt Festnetz-Flatrates [Телеком вбиває фіксовані ставки для фіксованих ліній] 22 April 2013 (www.heise.de/newsticker/meldung/Bandbreiten-Drossel-Telekom-kappt-Festnetz-Flatrates-1847224.html).

273 UNGA (10 серпня 2011), Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, A/66/290, §18.

– підбурювання до тероризму²⁷⁴.

Раніше Спеціальний доповідач із питань свободи вираження поглядів ввів до цієї категорії ще й наклеп²⁷⁵, але згодом заявив, що наклеп не може тягнути за собою кримінальну відповідальність через потенційний ефект охолодження, тобто звуження свободи вираження поглядів²⁷⁶. Звичайно, державам варто створити таку систему законодавства та судів, яка дозволяла б жертвам висловлювань, передбачених пунктом (b), звернутися з цивільними позовами по захист своїх прав. Державам належить відігравати важливу роль у підвищенні рівня обізнаності й тим самим мінімізувати кількість порушень, передбачених пунктом (c), та замість того, щоб криміналізувати такі висловлювання, спрямувати свої зусилля на викорінення першопричин існування дискримінації у суспільстві²⁷⁷. Державам при пошуку правових та неправових способів боротьби з висловлюваннями, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, потрібно ретельно продумувати власні механізми реагування. Закони, які потребують від посередників вишукувати та видаляти контент, розміщений користувачами, вимагати від користувачів проходження реєстрації чи свавільно блокувати сайти, є такими ж поганими, як і закони, що використовують розпливчасті формулювання та передбачають застосування непропорційних санкцій²⁷⁸.

Натомість державам належить дуже ретельно розробляти законопроекти, спрямовані на охорону правомірної свободи вираження поглядів та одночасну боротьбу з висловлюваннями, які дійсно розпалюють ненависть чи ворожнечу. Контент, який не є незаконним, хоча і потенційно шкідливим, образливим або таким, що викликає заперечення чи просто небажаний, не повинен бути мішенню для цензури у державі. Як визначив Суд у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства», саме скандальні, образливі та такі, що викликають занепокоєння, ідеї потребують захисту²⁷⁹. Але як бути, якщо висловлювання не лише шокують, ображають та викликають занепокоєння, але й створюють небезпеку, призводять до дискримінації чи паплюжать інших? Як бути з висловлюваннями, що розпалюють ненависть та ворожнечу, та де, якщо це взагалі можливо, проводити межу між ними та закликами до дискримінації, насильства чи расизму в Інтернеті?

274 Див. там само, §20-36.

275 La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §25.

276 Там само, §40.

277 Там само.

278 *Report of the Special Rapporteur on Freedom of Expression* (2012), §32.

279 *Handyside v. the United Kingdom* (7 грудня 1976), № 5493/72, §49.

5.6. Боротьба з висловлюваннями, які розпалюють ненависть чи ворожнечу онлайн

Висловлювання, які розпалюють ненависть чи ворожнечу – феномен, що з'явився задовго до появи Інтернету²⁸⁰. Расизм, ксенофобія, антисемітизм, агресивний націоналізм і дискримінація меншин та іммігрантів²⁸¹ також мають місце і в онлайн-середовищі. Насправді сама природа Інтернету спрощує для авторів висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, процес поширення своїх ідей, натомість ускладнюючи для органів державної влади процес боротьби з ними²⁸².

Найбільшою складністю в контексті боротьби з висловлюваннями, що розпалюють ненависть чи ворожнечу, є вміння віднайти справедливий баланс між правом висловлювати свої думки, які «шокують, ображають чи викликають занепокоєння», як це було зазначено Судом ще у 1976 році у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства»²⁸³, та правом інших осіб не бути об'єктами таких висловлювань²⁸⁴. У справі «Ербакан проти Туреччини» Суд наголосив на тому, що «[Т] олерантність та повага до гідності кожного є фундаментом демократичного, плюралістичного суспільства»²⁸⁵. Звичайно, не всі думки ґрунтуються на толерантності та повазі до гідності кожного. Але лише ті погляди, які виходять за межі «шокуючих, образливих та тих, що викликають занепокоєння», та, як зазначив Суд у справі «Ербакан проти Туреччини», ті, що «поширюють, підбурюють, сприяють чи виправдовують ненависть, яка спричинена нетолерантністю», можуть (та повинні) бути покарані у демократичному суспільстві. Важливо розуміти як зміст висловлювань, що розпалюють ненависть чи ворожнечу, так і їх контекст. Висловлювання, що розпалює ненависть у певному контексті, може не бути людиноненависницьким у іншому контексті; а зміст таких висловлювань не може бути проаналізований абстрактно, оскільки те, що є просто жартом для одних людей, вважається «мовою ненависті» для інших²⁸⁶.

Із появою Інтернету мова ненависті стала більш помітною. Це питання ще більше загострилося з огляду на сучасні міграційні процеси, соціальні та економічні кризи і появу тероризму. Інколи національне законодавство замість розв'язання цих проблем ще більше їх ускладнює. У своєму звіті за 2012 рік

280 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R 97 (20) on «hate speech» and Recommendation 1805 (2007) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion.

281 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R 97 (20) on «hate speech».

282 Див. Akdeniz Y. (2010), *Racism on the Internet*, Council of Europe.

283 *Handyside v. the United Kingdom* (7 грудня 1976), № 5493/72, §49.

284 Див. також роль концепції меж розсуду держави, пояснену в підрозділі 3.2.2.

285 *Erbakan v. Turkey* (6 липня 2006), № 59405/00, §56.

286 Herz M. and Molnar P. (ред.) (2012), *The content and context of hate speech. rethinking regulation and responses*. – Cambridge: Cambridge University Press.

Спеціальний доповідач ООН Франк Ла Рю особливо критикував «некоректне національне законодавство та політику захисту національної безпеки та боротьби з тероризмом, зокрема, підкреслення факту приналежності до певної раси, демагогічні заяви політиків-популістів та безвідповідальне висвітлення подій у ЗМІ»²⁸⁷.

За допомогою Інтернету стало простіше використовувати «мову ненависті». Спеціальний доповідач Ла Рю нагадує нам, що в офлайн-житті насамперед політичні діячі та ЗМІ відіграють провідну роль у розпалюванні ненависті, але Інтернет надав можливість кожному стати автором відвертих висловлювань, які розпалюють ненависть та ворожнечу, навіть анонімно²⁸⁸.

Ще у 2000 році Європейська комісія проти расизму та нетерпимості опублікувала свою Загальнополітичну рекомендацію № 6 щодо боротьби з поширенням расистських, ксенофобських та антисемітських матеріалів через Інтернет. ЄКРН висловила свою «глибоку стурбованість тим фактом, що Інтернет використовується окремими особами і групами для поширення антисемітських, расистських та ксенофобських матеріалів із метою розпалювання нетерпимості чи расової та етнічної ненависті»²⁸⁹.

У своїй практиці Суд виробив критерії розрізнення просто образливої мови, яку він захищає, та «мови ненависті», яка не підлягає захисту. Згадані критерії сформульовані без посилань на Інтернет, але, незважаючи на це, вони можуть повноцінно застосовуватися до онлайн-середовища. Онлайн (та офлайн) «мова ненависті» виходить з-під захисту ЄКПЛ згідно зі статтею 17 (яка забороняє зловживання правами) або шляхом застосування обмежень, які містяться у статтях 10 і 11, а саме: обмеження вважаються необхідними в інтересах національної безпеки, суспільної безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту прав і свобод інших осіб.

У рішеннях Європейського суду з прав людини міститься важливе розмежування між тими висловлюваннями, які вважаються захищеними, та тими, що перебувають поза сферою захисту Конвенції. У справі «Фере проти Бельгії»²⁹⁰ Суд постановив, що агресивні політичні гасла, які містилися у розповсюджених листівках, можуть призвести до розпалювання расової дискримінації. Гасла набули сильного резонансу під час виборів, і органи державної влади Бельгії мали достатньо причин для обмеження свободи вираження поглядів заради запобігання заворушенням та захисту прав інших осіб. Посилання Суду на сильний резонанс політичних гасел у передвиборчому контексті може мати вплив на оцінку обмежень за статтею 10 в Інтернеті, тому що онлайн-видання можуть набути набагато сильнішого резонансу, ніж звичайні друківані публікації.

287 La Rue F., *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/67/357 of 7 September 2012, на 24.

288 Там само, на 30.

289 Council of Europe, ECRI (15 грудня 2000), General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the internet.

290 *Féret v. Belgium* (16 липня 2009), № 15615/07.

Так само у справі «Лерой проти Франції»²⁹¹ Суд дійшов висновку, що прославлення тероризму за допомогою карикатури, опублікованої у місцевій газеті, вийшло за межі захищених висловлювань. Цікавим видається те, що Суд стверджував, що обмежений обіг примірників газети не применшує важкості порушення прав інших. Враховуючи притаманну Інтернету необмежену доступність, цей підхід може бути використано для обґрунтування необхідності більш високого рівня захисту від висловлювань, які розпалюють ненависть та ворожнечу. Починаючи зі справи «Йерсілд проти Данії»²⁹², у практиці Суду можна знайти різне ставлення до авторів расистських висловлювань та до тих, хто займається лише їх висвітленням. У цій справі дії датського журналіста, який зробив документальний фільм, де містилися кадри, що демонстрували групу людей, які виступали з расистськими промовами, були розцінені як такі, що не перейшли межу свободи вираження поглядів. Така різниця між расистськими коментарями (які можуть бути заборонені чи тягнути за собою покарання) та висвітленням расистських коментарів є важливою, особливо у часи поширення цивільної журналістики та блогерів. Покарання, накладене національним судом Данії, було визнане порушенням свободи вираження поглядів журналіста, який критично представив групу осіб, що висловлювала расистські зауваження.

Суд також ухвалив, що упереджені твердження щодо сексуальної орієнтації чи з інших підстав можуть розглядатися як серйозна дискримінація. Тому у справі «Вейделанд та інші проти Швеції»²⁹³ Суд дійшов висновку, що органи державної влади Швеції не помилися, призначивши покарання автору та поширювачеві (у школі) антигомосексуальних листівок.

Наступна категорія висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, що є забороненою в офлайн- та онлайн-середовищах, є «мова ненависті», пов'язана з віросповіданням. У двох схожих між собою справах Суд дійшов висновку, що держави мають усі правомірні підстави для того, щоб криміналізувати висловлювання, які проводять паралель між релігійною групою (ісламською) та тероризмом (справа «Норвуд проти Сполученого Королівства»)²⁹⁴ чи розпалюють ненависть до єврейського народу («Павло Іванов проти Росії»)²⁹⁵. У справі «Норвуд проти Сполученого Королівства» заявник розмістив плакат на своєму вікні, який зображав вежі-близнюки у полум'ї, із заголовком «Геть іслам із Британії – захистимо британський народ». Суд дійшов висновку, що заявник не може вимагати захисту за статтею 10 від засудження органами державної влади Британії за надзвичайно вороже ставлення до релігійної групи. Принципи, що застосовуються до вивішеного на вікні плакату, варто також застосовувати *a minori ad maius* до посту, розміщеного на особистій сторінці в соціальній мережі. Якщо мережа закрита та лише обмежена кількість людей

291 *Leroy v. France* (2 жовтня 2008), № 36109/03.

292 *Jersild v. Denmark* (23 вересня 1994), № 15890/89.

293 *Vejdeland and Others v. Sweden* (9 лютого 2012), № 1813/07.

294 *Norwood v. the United Kingdom* (16 листопада 2004), № 23131/03, рішення про прийнятність.

295 *Pavel Ivanov v. Russia* (20 лютого 2007), № 35222/04, рішення про прийнятність.

може побачити такий пост, результат може бути іншим, але відкритий характер більшості соціальних мереж свідчить на користь широкого тлумачення рішення у справі «Норвуд проти Сполученого Королівства».

Інтернет є також інформаційним архівом для висловлювань, які заперечують Голокост. Громадяни держав, де заперечення Голокосту становить склад злочину (Австралія та Німеччина), можуть простіше отримати доступ до інформації, яка поширюється тими, хто активно заперечує Голокост. Така інформація може й не бути доступною у друкованому вигляді для громадян цих держав на їх батьківщині. Деякі сайти використовують фільтрування за географічним місцезнаходженням (як було запропоновано в справі компанії *Yahoo!*), але здебільшого пошукові системи самостійно змінюють свої алгоритми відповідно до законодавства різних держав із метою дотримання норм законів, якими заборонено заперечення тих чи інших явищ чи подій. Ще у справі «Гонсік проти Австрії»²⁹⁶ та згодом у справі «Гароді проти Франції»²⁹⁷ Суд чітко постановив, що заперечення Голокосту є «однією з найсерйозніших форм расистської образи та розпалювання ненависті до інших». Аргументи тих, хто прагне переглянути це питання, не підлягають виправданню ні з точки зору науки, ні в інтересах захисту свободи вираження поглядів, а є просто спробами поширення ненависті шляхом фальсифікації історії.

Соціальні медіа надали політичним активістам більш широке поле для діяльності, ніж вони мали до появи Інтернету. Це варто враховувати для розуміння того, чи може вираження поглядів становити небезпеку громадському порядку. У справі «Каратас проти Туреччини»²⁹⁸ Суд дійшов висновку: що більший вплив промови, то вища імовірність порушення громадського порядку.

Активісти також інтенсифікували та інтернаціоналізували обговорення, уособивши в собі феномен, який Касс Р. Санстейн охарактеризував фразою «впадати в крайнощі»²⁹⁹. У межах груп екстремісти зазвичай впевнені у своїх знаннях, якими б малими вони не були; а через таку самовпевненість вони не можуть висловлюватися помірковано та досягають максимальної поляризації з іншими. Не всі полярно протилежні твердження підлягають забороні. Насправді, як було зазначено у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства», твердження, що шокують та викликають занепокоєння, є захищеними. Суд не бере до розгляду заяви з проханням захистити вислови, які ґрунтуються на доктрині тоталітаризму або закликають до відновлення тоталітарного режиму чи сповненні ідей, що загрожують демократії³⁰⁰.

Суд заклав основи такого підходу у справах «Комуністична партія Німеччини проти Федеративної Республіки Німеччини»³⁰¹ та «В. Н; М. W; Н. Р; G. К.

296 *Honsik v. Austria* (18 жовтня 1995), № 25062/94.

297 *Garaudy v. France* (24 червня 2003), № 65831/01, рішення про прийнятність.

298 *Karatas v. Turkey* (8 липня 1999), № 23168/94, §52.

299 Sunstein C. R. (2009), *Going to extremes: how like minds unite and divide*, Oxford: OUP, p. 41.

300 Поп. European Court of Human Rights (June 2012), Press Unit, Hate Speech Factsheet.

301 *Communist Party of Germany v. the Federal Republic of Germany* (20 липня 1957), № 250/57.

проти Австрії»³⁰² та підтвердив його у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини»³⁰³. Висловлювання у політичній сфері, що становлять у своїй сукупності справжню загрозу демократії, не підпадають під гарантії захисту статті 10. Однак критичні висловлювання на адресу органів державної влади, у тому числі критика їхньої антитерористичної політики чи поведінки з засудженими терористами, підлягають захисту³⁰⁴, особливо якщо критичні твердження (навіть спірні) опубліковано у зв'язку зі здійсненням громадського обговорення чи якщо вони становлять суспільний інтерес³⁰⁵. Оскільки Інтернет розширює можливості для громадських обговорень, зростає також і кількість висловлювань, що підпадають під захист. У той час, як негаціонізм або заперечення Голокосту, що мали місце в ході історичної дискусії, не користуються захистом Конвенції, журналісти та блогери, що ставлять під сумнів національні трактування історії, як це зробив Фірат (Хранк) Дінк, підпадають під сферу дії права на свободу вираження поглядів³⁰⁶.

Рада Європи також виробила конвенційний підхід до боротьби з кіберзлочинністю та расистськими чи ксенофобськими діями в онлайн середовищі. У 2003 році Рада Європи ухвалила Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи³⁰⁷.

Частина 1 статті 2 Протоколу визначає расистський та ксенофобський матеріал як:

«будь-який письмовий матеріал, будь-яке зображення чи будь-яке інше представлення ідей або теорій, які захищають, сприяють або підбурюють до ненависті, дискримінації чи насильства проти будь-якої особи або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, а також віросповідання, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій».

Держави, які приєдналися до Протоколу, взяли на себе зобов'язання вжити законодавчих й інших заходів, необхідних для визнання злочинами у національному законодавстві умисного поширення або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобського матеріалу (частина 1 статті 3). Положення статті 4 та 5 передбачають зобов'язання держав криміналізувати погрози та образи з расистських та ксенофобських мотивів. Згідно зі статтею 6 держави погоджуються розробити законодавство, необхідне для криміналізації заперечення чи значного применшення, схвалення або виправдання дій, які є геноцидом або злочинами

302 *B. H; M. W; H. P; G. K. v. Austria* (12 жовтня 1989), № 12774/87.

303 *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey* (13 лютого 2003), № 41340/98, 41342/98, 41343/98 і 41344/98.

304 *Faruk Temel v. Turkey* (1 лютого 2011), № 16853/05.

305 *Otegi Mondragon v. Spain* (15 березня 2011), № 2034/07.

306 *Dink v. Turkey* (14 вересня 2010), № 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 і 7124/09.

307 Council of Europe, Additional Protocol to the Convention on Cybercrime (28 січня 2003), concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems, CETS No. 189 (www.conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/189.htm).

проти людства, як це визначено в міжнародному праві й визнано остаточними та обов'язковими рішеннями міжнародного суду, заснованого відповідними міжнародними документами, юрисдикція якого визнана державою. Станом на 1 січня 2013 року 20 країн ратифікували Протокол, а ще 15 підписали його.

Виконуючи свої зобов'язання у рамках Протоколу, держави можуть керуватися 2013 року Рабатським планом дій УВКПЛ щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, яка є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи насильства³⁰⁸. План дій був результатом загального експертного обговорення, за підсумками якого державам рекомендувалося швидко прийняти комплексне законодавство проти дискримінації, поєднуючи превентивні та каральні дії. Тільки у такий спосіб держави можуть розраховувати на ефективну боротьбу з розпалюванням ненависті та досягти посилення правової позиції меншин та вразливих груп³⁰⁹.

Рабатський план дій визнає, що нові технології, зокрема й Інтернет, «значною мірою... посилили поширення інформації та відкрили нові форми дискримінації»³¹⁰. План дій також містить розробки британської неурядової організації «Артикль 19» щодо обставин, за яких людиноненависницькі висловлювання становлять пропаганду дискримінації, ворожнечі та насильства відповідно до положень частини 2 статті 20 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права³¹¹.

Щодо Інтернету так само має застосовуватися триступеневий тест законності, необхідності та пропорційності. Незалежна правозахисна організація «Артикль 19» запропонувала оцінити всі справи, пов'язані з підбурюванням, застосовуючи шестиступеневий тест³¹². Такий тест розглядає:

- 1) контекст висловлювання (існування конфліктів у суспільстві, історію інституціоналізованої дискримінації, історії зіткнень між аудиторією та цільовими групами, нормативне врегулювання та ЗМІ);
- 2) особу, яка виголошує відповідне висловлювання (її/його офіційну посаду, рівень органу державної влади, компетенцію, у рамках якої зроблено заяву);
- 3) намір особи, яка виголошує відповідне висловлювання (особливо намір залучити інших до розпалювання ненависті чи ворожнечі проти захищених груп із заборонених підстав, зокрема й розуміння певних наслідків);

308 Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence (2013), Conclusions and recommendations emanating from the four regional expert workshops organised by OHCHR in 2011 and adopted by experts in Rabat, Morocco on 5 October 2012 (www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf).

309 OHCHR, *Between free speech and hate speech: the Rabat plan of action, a practical tool to combat incitement to hatred* (www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/TheRabatPlanofAction.aspx).

310 Rabat Plan of Action (2013), p. 28.

311 Article 19, Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence, Policy Brief, 2012 (www.article19.org/data/files/medialibrary/3572/12-12-01-PO-incitement-WEB.pdf), p. 2.

312 Там само, с. 29 і далі.

- 4) мову, використану особою, яка виголошує відповідне висловлювання (його/її цілі, масштаби, повторюваність повідомлення);
- 5) зміст висловлювання (особливо стиль та форму: художні форми вираження, публічний, релігійний чи науковий дискурс, твердження про факт чи оцінне судження);
- 6) імовірність того, що дії, до яких людей підбурюють, насправді відбудуться, їхня невідворотність.

Застосування цього тесту підбурювань до висловлювань, які розпалюють ворожнечу в Інтернеті, дозволить враховувати специфіку таких висловлювань та зробити можливою заборону та кримінальне переслідування лише тих випадків, які насправді містять усі необхідні ознаки для того, щоб вважатися підбурюванням чи «мовою ненависті», та відмежувати їх від захищеної групи поглядів, які просто «шокують, ображають та викликають занепокоєння».

5.7. Наклеп, репутація та свобода вираження поглядів онлайн

Так само як *fama* (наклеп – італ.) у «Енеїді» Вергілія (етимологічне коріння *дифамації*), шкідливі для репутації людей плітки процвітають в Інтернеті.

*[Фама] в русі жива, вона сил набуває й росте по дорозі:
Спершу від страху мала, вона згодом сягає неба,
Ходить сама по землі, а голову в хмарах ховає.
...у бігу швидка
й бистрокрила...
– скільки в неї пір'їн є на тілі,
то стільки є й бистрих очей попід ними –
Дивно сказать – стільки ж уст і у них язиків стільки ж само,
Стільки ж і вух насторожених³¹³*

Провайдером Інтернет-платформ, модераторам сайтів та блогерам варто остерігатися брати участь у поширенні наклепницьких висловлювань, а журналістам треба бути обережними при висвітленні подій та новин, щоб не опублікувати контент, який об'єктивно є наклепницьким. Хоча правда і є абсолютним захистом від наклепницького твердження, дуже часто встановити її складно чи занадто дорого³¹⁴. Наприклад, клієнт на форумі подорожей може написати, що певний готель був поганим через маленькі кімнати та поламані прилади. Тут містяться й оцінні погляди («поганий»), але також і факти («поламані прилади»). Якщо цей готель звернеться до власника сайту з вимогою прибрати пост (стверджуючи, що це наклеп), власник у свою чергу має чіткий вибір: або видалити пост і таким чином втрутитися у свободу вираження поглядів

313 Virgil, *Aeneid: Book IV*, переклад А. S. Kline (2002) (www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/VirgilAeneidIV.htm), ряд. 173-197.

314 Dario M. (2008), *Defamation and freedom of speech*. – Oxford: Oxford University Press.

користувачів, або залишити пост, а отже, будучи власником цього посту, наразитися на ризик позову про захист гідності, честі та ділової репутації. Складність такого позову полягає у тому, яким чином можна довести достовірність такого твердження.

Тягар доведення у цьому випадку лягає саме на власника туристичного сайту. Незважаючи на те, що особа, яка написала пост, може допомогти засвідчити достовірність, але він чи вона не зобов'язані цього робити. А самому власнику сайту буде складно довести, що на певну дату прилади у конкретному номері й справді були зламані.

Висловлення поглядів (оцінних суджень) в Інтернеті не може вважатися наклепом; лише ствердження певного факту може мати наклепницький характер. Як постановив Європейський суд з прав людини у справі «Лінгенс проти Австрії», «[i] снування фактів можна довести, тоді як правдивість оцінних суджень не підлягає доведенню»³¹⁵. Однак Суд звертає увагу на контекст такого твердження для визначення того, чи насправді воно є висловленим переконанням чи швидше констатацією факту, замаскованою під оцінне судження.

Свобода вираження поглядів і право на захист репутації в якості інструменту захисту проти наклепу часто перебувають у колізії між собою. Європейська конвенція про захист прав людини згадує про репутацію у пункті 2 статті 10 лише у якості законної мети, яка дозволяє обмежити свободу вираження поглядів: «для захисту репутації або прав інших осіб». Незважаючи на це, у низці справ, передусім у справі «Пфайфер проти Австрії»³¹⁶ (щодо статті 8) Суд розтлумачив право на захист репутації як частину права людини на повагу до приватного життя³¹⁷. У нещодавній справі «Карако проти Угорщини»³¹⁸ Суд підтвердив свою позицію у справі «Пфайфер проти Австрії», зазначивши, що лише «фактичні твердження справді образливого характеру [з] неминучим безпосереднім впливом на приватне життя заявника» гарантують захист; така позиція була чітко висловлена Судом і в подальшому у справі «Поланко Торрес і Мовілла Поланко проти Іспанії»³¹⁹.

У справі «Поланко Торрес і Мовілла Поланко проти Іспанії» (щодо статті, у якій ішлося про незаконні операції та брудні гроші, опублікованої спочатку у газеті «*El Mundo*») Суд постановив, що журналіст приділив достатню увагу перевірці достовірності тверджень, розміщених у статті. Праву на поширення інформації, що становить суспільний інтерес, надається більша вага, ніж праву на захист репутації. Особливо цікавим у цій справі в контексті свободи вираження поглядів онлайн є те, що ця стаття була передрукована іншою газетою – «*Alerta*», яку також було звинувачено у поширенні неправдивих

315 *Lingens v. Austria* (8 липня 1986), № 9815/82, §46.

316 *Pfeifer v. Austria* (15 листопада 2007), № 12556/03.

317 Smet S. (2011/1), «Freedom of expression and the right to reputation: human rights in conflict», *American University International Law Review* 26, pp. 183-236.

318 *Karakó v. Hungary* (28 квітня 2009), № 39311/05.

319 *Polanco Torres and Movilla Polanco v. Spain* (21 вересня 2010), № 34147/06.

відомостей та наклепі; але на відміну від газети «*El Mundo*» цю газету було притягнуто до відповідальності за дифамацію, оскільки вона обмежилася лише копіюванням статті без належної перевірки достовірності тверджень, наведених у ній. Суд визнав рішення національного суду щодо видання «*Alerta*» таким, що відповідає Конвенції. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що захист свободи вираження поглядів онлайн шляхом передруку наклепницьких тверджень без перевірки їхньої достовірності є доволі проблематичним.

Залишається незрозумілим, чи буде до осіб, які не є журналістами, виказане таке саме ставлення, як і до газети «*Alerta*» у справі «Поланко Торрес і Мовілла Поланко проти Іспанії», при копіюванні ними потенційно наклепницьких тверджень із гідних довіри сайтів новин та розміщенні їх на своїх блогах без перевірки їхньої достовірності. Чи такий стандарт варто застосовувати виключно до журналістів?

У 2011 році у справі «Редакція газети «*Правое дело*» та Штекель проти України»³²⁰ Суду випала ще одна нагода визначити межі наклепу. Суд постановив, що із статті 10 випливає обов'язок держави створити належне нормативне регулювання для забезпечення ефективного захисту свободи вираження поглядів журналістів у Інтернеті. Таким чином, справа «Редакція газети «*Правое дело*» та Штекель проти України» є такою самою важливою для свободи журналістів онлайн, як і справа «К. У. проти Фінляндії» для захисту інтересів неповнолітніх в Інтернеті. Редакцію української газети було оштрафовано за публікацію наклепницьких тверджень, які було взято з Інтернету та які супроводжувалися коментарями редакції, якими вона формально дистанціювалася від змісту матеріалу. Суд засудив небажання національних судів застосувати гарантії захисту офлайн-ЗМІ до онлайн-середовища. Суд погодився, що:

*«ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод, зокрема, права на повагу до приватного життя, який несе інформація з Інтернету, є безумовно вищим, ніж ризик, який походить від преси. Таким чином, підходи, які регулюють відтворення матеріалу з друкованих засобах масової інформації та Інтернеті, можуть відрізнятися. Останній, безперечно, має коригуватися з урахуванням притаманних цій технології рис для того, щоб забезпечити захист зазначених прав і свобод та сприяння їм»*³²¹.

Лише тому, що правовий режим офлайн- та онлайн-публікацій може відрізнятися, незастосування гарантій взагалі становитиме порушення статті 10. Однак це не означає, що газети змушені інформувати осіб про потенційно наклепницьку інформацію. У справі «Мослі проти Сполученого Королівства»³²² Суд постановив, що Сполучене Королівство не слід звинувачувати у ненаданні публічній особі, сексуальна активність якої була зафіксована та опублікована

320 *Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine* (5 травня 2011), № 33014/05.

321 Там само, с. 6.

322 *Mosley v. the United Kingdom* (10 травня 2011), № 48009/08.

у вигляді фотографій та відеоматеріалів на сайті газети, можливості запобігти публікації шляхом попередньої заборони, навіть якщо така публікація і порушує право на повагу до приватного життя.

Правила журналістської етики також повинні періодично переглядатися для того, щоб відповідати новим викликам, пов'язаним із появою електронних ЗМІ та зростаючій кількості учасників медіаринку³²³. Оскільки журналісти почали використовувати нові ЗМІ, а відомі журналісти регулярно користуються *Twitter* та іншими соціальними ЗМІ, Суд був змушений відповісти на питання, чи є висловлювання журналіста в *Twitter*-акаунті під його справжнім ім'ям фактичним твердженням, яке належить оцінювати з точки зору норм журналістської етики. У справі «Фатуллаєв проти Азербайджану» Суд відмовився застосовувати різний правовий режим до статей журналістів у газетах та їхніх дописів на публічних Інтернет-форумах. Незалежно від того, який носій використовується, «звинувачення певних людей у певній формі неналежної поведінки тягне за собою обов'язок забезпечити достатню фактичну основу для таких стверджень»³²⁴.

У цілому практика Європейського суду з прав людини містить важливі вказівки для балансування між правом на свободу вираження поглядів та правом на повагу до приватного життя, між законною публікацією в інтересах суспільства і наклепницькими коментарями. Проте головним висновком є те, що держави зобов'язанні застосовувати гарантії захисту вільного вираження поглядів у офлайн до онлайн-середовища, навіть якщо вони повинні застосовуватися з урахуванням особливостей впливу, який часто мають Інтернет-публікації.

Здатність Інтернету підсилювати наслідки порушення права на захист репутації, а також роль Інтернету як катализатора для здійснення свободи вираження поглядів є очевидними, вони навіть згадуються у назві Декларації Комітету міністрів 2012 року про бажаність міжнародних стандартів щодо *forum shopping* у справах, пов'язаних з дифамацією, «наклепницьким туризмом», з метою забезпечення свободи вираження поглядів³²⁵. Визнаючи особливу роль, яку свобода вираження поглядів у Інтернеті відіграє у створенні необхідної для демократії громадської сфери, Декларація нагадує, що стаття 10 посилається на «обов'язки та відповідальність» при здійсненні свободи вираження поглядів. При цьому допустимі лише обмеження, необхідні для захисту репутації чи прав інших осіб. Обмеження повинні «бути передбачені законом та ... необхідними у демократичному суспільстві». Посилаючись на Рекомендацію Парламентської асамблеї 1814 (2007) про декриміналізацію наклепу³²⁶, Декла-

323 *Stoll v. Switzerland* (10 грудня 2012), № 69698/01, §149.

324 *Fatullayev v. Azerbaijan* (22 квітня 2010), № 40984/07, §95.

325 Council of Europe, Committee of Ministers (4 липня 2012), Declaration on the desirability of international standards dealing with forum shopping in respect of defamation, «libel tourism» to ensure freedom of expression.

326 Council of Europe, Parliamentary Assembly Recommendation 1814 (2007), Towards decriminalisation of defamation.

рація рекомендує державам регулярно переглядати закони про дифамацію, враховуючи практику Суду.

Інтернет є універсальною мережею, яка не знає кордонів. Тому автори наклепницьких тверджень можуть опинитися у сфері дії більш суворої юрисдикції. Тоді як Суд із прав людини зазвичай залишає на розсуд національних судових органів встановлення «справедливого балансу між гарантованим основоположним правом на свободу поглядів та захистом честі й репутації людини», держави-члени Ради Європи дотримуються різних позицій щодо пропорційності та балансу інтересів.

Такі відмінності призвели до виникнення явища, яке називають «наклепницьким туризмом», або *«forum shopping»*, коли заявник подає скаргу до того суду, у якому виграти позов найбільш вірогідно... та у якому простіше розпочати судове провадження»³²⁷.

Ризик «наклепницького туризму» зростає у зв'язку зі зменшенням вартості зберігання інформації й універсальної доступності до значних обсягів (наклепницької) інформації онлайн. «Наклепницький туризм» може мати згубний вплив на доступність інформації, оскільки провайдери контенту схильні задалегідь прибирати контент (навіть законний) заради уникнення ризику дорогих судових позовів про наклеп у невідомому суді. Інколи це можна розцінювати як «спробу залякати чи змусити мовчати ЗМІ, яке критикує чи веде журналістські розслідування, за допомогою фінансової сили заявника». Така нерівність сторін викликає особливу тривогу, коли невеликі провайдери ЗМІ стають мішенями потужних компаній (та їх великих юридичних відділів)³²⁸. Суд надав певний рівень захисту, постановивши, що непропорційно великі компенсаційні виплати позивачам можуть, як у справі «Толстой Милославський проти Сполученого Королівства»³²⁹, становити порушення статті 10. Але як можна запобігти «наклепницькому туризму»?

Одним із можливих варіантів може стати обмеження підсудності справ про наклеп тим країнам, з якими існує «реальний та суттєвий зв'язок»³³⁰. При використанні такого підходу датський журналіст, який пише потенційно наклепницький блог про датську компанію, не зможе бути притягнений до відповідальності материнською компанією, скажімо, в Німеччині. Інші заходи протидії можуть передбачати внесення суттєвих змін до національної законодавчої бази з урахуванням практики Суду, а також спроби забезпечити правову визначеність із питань підсудності та обсягів компенсаційних виплат³³¹.

327 Council of Europe, Committee of Ministers (4 липня 2012), Declaration on the desirability of international standards dealing with forum shopping in respect of defamation, «libel tourism», to ensure freedom of expression, p. 5.

328 Див. там само, с. 6.

329 *Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom* (13 липня 1995), № 18139/91, §51.

330 International Mechanisms for Promoting Freedom of Expression, Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet, 1 June 2011 (www.osce.org/fom/78309).

331 Council of Europe, Committee of Ministers (4 липня 2012), Declaration of the committee of ministers on the desirability of international standards dealing with forum shopping in respect of defamation,

5.8. Захист інтересів дітей у контексті свободи вираження поглядів

Свобода вираження поглядів також передбачає право поширювати ідеї, які можуть бути неналежними для певних вікових груп. Тому свобода вираження поглядів може стати об'єктом більш жорстких обмежень, коли висловлювання доступні для дітей. Оскільки діти вразливі через свій вік, закон має захищати їхні інтереси.

Дві важливі справи, розглянуті Європейським судом із прав людини, заклали основи пошуку справедливого балансу між свободою вираження поглядів та необхідністю захисту інтересів дітей. У справі «Пєррін проти Сполученого Королівства»³³² Суд відмовив у задоволенні скарги власника сайту, який був засуджений за обвинуваченням у непристойній поведінці, аргументуючи своє рішення тим, що власник міг уникнути перегляду неповнолітніми непристойних фотографій, якби розмістив на веб-сторінці попереднього перегляду інформацію про вікові обмеження.

Але державам необхідно докладати більше зусиль для захисту дітей. У справі «К. У. проти Фінляндії»³³³ невідомий опублікував персональні данні 12-річного хлопчика на сайті знайомств. Безумовно, це створило для дитини ризик стати об'єктом сексуальних домагань. Оскільки у той час фінське законодавство не дозволяло поліції вимагати від провайдера Інтернет-послуг розкрити особу людини, яка опублікувала ці дані, це призвело до констатації порушення права на повагу до приватного життя К. У. У зв'язку з тим, що анонімність, характерна для спілкування в Інтернеті, ускладнює поліції процес забезпечення прав людини для тих осіб, які постраждали від неповаги до свого приватного життя, держави зобов'язані забезпечити достатню законодавчу базу для зняття завіси анонімності у серйозних справах.

Діти особливо вразливі у соціальних мережах, де вони можуть, не усвідомлюючи цього, спілкуватися з сексуальними маніяками, ділитися персональною інформацією з серйозними негативними наслідками, брати участь у шкідливих формах поведінки чи контактувати з шкідливим контентом. Кіберзалякування (*cyber-bullying*) та кіберзалицяння (*cyber-grooming*) – реальні небезпеки сьогодення. Хоча дітям, особливо старшим за віком, та юнацтву, треба користуватися соціальними мережами у процесі самореалізації та розвитку самосвідомості, провайдери послуг соціальних мереж зобов'язанні запровадити гарантії надавати принаймні ті гарантії захисту, що були встановлені у справі «К. У. проти Фінляндії»).

У своїй Рекомендації про захист прав людини у зв'язку з послугами соціальних мереж Рада Європи використовує спеціальні лінгвістичні прийоми для захисту інтересів дітей. Гарантіями можуть бути запобіжні заходи в соціальних мережах,

«libel tourism», to ensure freedom of expression, pp. 11-12.

332 *Perrin v. the United Kingdom* (18 жовтня 2005), № 5446/03.

333 *K. U. v. Finland* (2 грудня 2008), № 2872/02, §41-50.

у тому числі фільтрування ключових слів, при цьому гарантії зобов'язані передбачати принаймні ретроспективне регулювання контенту, позначеного як неналежний для юних користувачів. Деякі соціальні мережі покладаються на системи перевірки віку чи заяви самих користувачів щодо їхнього віку, але такі системи (та заяви) є ненадійними³³⁴. У всіх спробах уникнути неналежного контенту для дітей провайдерам соціальних мереж необхідно остерігатися обмеження свободи вираження поглядів інших осіб, які можуть бути зацікавлені у скандальній інформації.

5.9. Свобода вираження поглядів та доменні імена

Доменні імена – це ідентифікаційні послідовності, які полегшують роботу в Інтернеті людям, які не в змозі запам'ятати, наприклад, 193.164.229.51 – адресу Інтернет-протоколу (IP-адресу), але легко можуть згадати <http://hub.coe.int>, якщо вони бажають відвідати сайт Ради Європи. У цій адресі зазначено «.int» – домен верхнього рівня (TLD), найвищий рівень ідентифікаторів у системі доменних імен Інтернету (DNS); «hub» і «coe» – це відповідно доменне та субдоменне (піддоменне) ім'я. Серед доменів верхнього рівня ми надалі можемо розрізняти коди країн доменів верхнього рівня (ccTLD), такі як «.at» для Австрії та «.de» для Німеччини, та родові домени верхнього рівня (gTLD) такі як «.com», «.biz» і «.edu».

Як було визнано Радою Європи, вибір доменного імені або послідовності імен може бути використано «для ідентифікації та опису розміщеного на їхніх сайтах контенту, для розповсюдження певної точки зору чи створення просторів для спілкування, взаємодії, зібрань та об'єднань для різноманітних соціальних груп та громад»³³⁵.

У 2011 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Декларацію про захист свободи вираження поглядів та інформації, свободи зібрань та об'єднань на основі доменних імен та послідовності імен в Інтернеті³³⁶. Використовуючи доволі обережні формулювання, Декларація підтверджує, що:

«Вирази, які містяться в назвах Інтернет-сайтів, а саме в доменних іменах та послідовностях імен, не повинні априорі бути виведеними зі сфери застосування правових стандартів щодо свободи вираження поглядів та права на отримання й поширення інформації і тому повинні користуватися перевагами презумпції на власну користь»³³⁷.

Як буде показано нижче, чітка практика Суду щодо свободи вираження по-

334 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services, Appendix, pp. 5-10.

335 Council of Europe, Committee of Ministers (21 вересня 2011), Declaration on the protection of freedom of expression and information and freedom of assembly and association with regard to Internet domain names and name strings (www.wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835805&Site=CM).

336 Там само.

337 Там само, §7.

глядів, її обмеження, а також торгових марок може бути розтлумачена таким чином, щоб забезпечити захист доменних імен, визнаючи як їхню адресну, так і зображальну функції. На кшталт того, як свобода вираження поглядів поширюється на назви компаній у рамках звичайних обмежень, описаних у третьому розділі, відповідний захист поширюється також на доменні імена. Рада Європи розкритикувала заборону певних слів чи символів у доменних іменах і в послідовностях імен, особливо з огляду на те, які негативні наслідки ці заборони можуть мати у транскордонному контексті³³⁸.

Виклики свободі вираження поглядів містяться у спробах держав регулювати і доменні імена, і домени верхнього рівня. Управління доменами верхнього рівня історично належало до сфери відання Інтернет-корпорації з присвоєння імен та номерів, але нещодавно започатковані лібералізація та інтернаціоналізація доменних імен та доменів верхнього рівня викликають занепокоєння з точки зору публічної політики та захисту прав людини. Рада Європи зауважила, що в процесі лібералізації доменів верхнього рівня – представлення нових доменів верхнього рівня на зразок «.nike» чи «.berlin» – свобода вираження поглядів є важливим чинником процесу розвитку³³⁹.

У контексті взятого на себе Радою Європи зобов'язання «підтримувати... визнання державами-членами потреби застосування гарантій захисту фундаментальних прав до управління доменними іменами»³⁴⁰ такі стандарти, розроблені на основі рішень Європейського суду з прав людини у сфері свободи вираження поглядів³⁴¹, можуть бути застосовані як до доменних імен, так і до вже існуючих та нових послідовностей родових доменів верхнього рівня³⁴².

Доменні імена та нові *gTLD*-послідовності не можуть нехтувати основними цінностями Конвенції та можуть бути обмежені відповідно до частини 2 статті 10 і, ймовірно, статті 11, якщо це обмеження переслідує правомірну мету та є пропорційним. Доменні імена та нові *gTLD*-послідовності, які сприяють розпалюванню расової ненависті, підтримують тероризм, жорстко критикують певні віросповідання, підбурюють до насильства, заперечують Голокост або закликають до встановлення тоталітарного режиму, є недопустимими. У зв'язку зі значною популярністю окремих родових доменів верхнього рівня останні можуть розглядатися як такі, що мають значний вплив на громадський порядок.

Суд швидше за все визнає за національними органами влади широкі межі розсуду при визначенні того, чи відповідає заборона конкретного родового домена верхнього рівня нагальним потребам суспільства. Межі розсуду можуть бути вужчими, якщо є зв'язок із медіа чи політичним дискурсом. Очевидно, Суд буде розглядати доменні імена та послідовності родових доменів верхнього

338 Там само, §9.

339 Там само, §10.

340 Там само, §11.

341 Практику Суду щодо висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, див. також у 3.2.

342 Benedek W., Gragl P., Kettemann M. C., Liddicoat J., van Eijk N. (жовтень 2012), «Comments relating to freedom of expression and freedom of association with regard to new generic top level domains», *DG-I*, 2012/4.

рівня у контексті сайтів, оскільки це відповідає комплексному підходу до оцінки обмежень відповідно до статті 10. У справі «Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії»³⁴³ Суд оцінював контент сайту, вирішуючи питання про те, чи зняття постера з рекламою сайту було порушенням статті 10. Аналогічно доменне ім'я, послідовність та контент варто розглядати в комплексі.

Доменні імена і послідовності доменів верхнього рівня, спрямовані на продаж продукції, вважаються комерційними висловлюваннями, а ті, що переслідують інші цілі, наприклад, підтримку громадського обговорення на соціально значущу тему, не будуть вважатись такими³⁴⁴. Розрізнення Судом комерційних і некомерційних висловлювань є категоричним³⁴⁵. У справі «Х та Церква саєнтології проти Швеції»³⁴⁶ нині вже не існуюча комісія запровадила розмежування між рекламою, спрямованою на сприяння поширенню віросповідання, та рекламою, спрямованою на продаж продукції. Відмінність між ними полягає у меті, що переслідується висловлюваннями. Якщо доменне ім'я і послідовність родових доменів верхнього рівня є комерційною за своєю природою, наприклад, www.BuyJohnsBread.now (Купуйте Джонів Хліб зараз. – Прим. ред.), вони будуть менш захищеними, ніж вираження політичних ідей чи згадування соціально значущих тем, наприклад, www.IsBreadGoodForYouOrShouldWeAllEatMore.Fruit?³⁴⁷ (Чи Хліб Корисний Для Вас Чи Варто Їсти Більше Фруктів. – Прим. ред.).

Якщо доменне ім'я чи послідовність родових доменів верхнього рівня вважається комерційним висловлюванням, тоді Суд (як видно з його попередньої практики щодо справ, не пов'язаних з Інтернетом) перевірятиме лише обґрунтованість та адекватність рішення національного суду³⁴⁸, надаючи державам широкі межі розсуду. Як згадувалося раніше, межі розсуду можуть бути вужчими, коли доменне ім'я і послідовність родових доменів верхнього рівня є частиною загального обговорення питань, що становлять суспільний інтерес³⁴⁹. Наразі ще відсутня достатня судова практика, щоб упевнено сказати, як Суд вирішуватиме справи, в яких є елементи і комерційного, і некомерційного змісту. Тим не менше, як правило, коли присутні обидва ці елементи, Суд оцінює, чи є досягнення комерційної мети первинним чи вторинним, а також чи можуть державні інтереси, які переслідують правомірну мету, вважатись важливішими за правомірний інтерес громадськості отримати інформацію³⁵⁰.

Права третіх осіб, зокрема, право на торгову марку, також є правомірними обмеженнями свободи вираження поглядів, якщо відсутні зловживання. Зазвичай законодавство у сфері торгових марок надає власникам торгових марок

343 *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland* (13 липня 2012), № 16354/06, §54-58, 68.

344 Hertig Randall M. (2006), «Commercial speech under the European Convention on Human Rights: subordinate or equal?», *Human Rights Law Review*, 6 (1), pp. 53-86.

345 Див. там само, с. 58.

346 *X and Church of Scientology v Sweden* (5 травня 1979), № 7805/77, рішення про прийнятність.

347 URL-посилання, використані у цьому розділі, є вигаданими. Будь-який збіг з існуючими URL-адресами випадковий.

348 *Casado Coca v. Spain* (24 лютого 1994), № 15450/89.

349 *Krone Verlag GmbH & Co KG v. Austria* (11 грудня 2003), № 39069/97, № 3.

350 *VgT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland* (28 червня 2001), № 24699/94, §71.

право запобігати використанню ідентичних знаків на ідентичних товарах чи право запобігати економічній шкоді, яка може бути завдана індивідуально позначуваній торговій марці³⁵¹. Використання торгових марок підпадає під гарантії статті 10 та може бути обмежене для захисту авторських прав на торгові марки. Крім того, у справі «Компанія Anheuser-Busch Inc. проти Португалії»³⁵² Суд постановив, що торгова марка є інтелектуальною власністю, а тому є «власністю» у значенні статті 1 Першого протоколу.

У справі «Paeffgen GmbH проти Німеччини»³⁵³ Суд дійшов висновку (на цей час це єдине рішення, яке безпосередньо стосується доменних імен), що нематеріальні товари перебувають під захистом Конвенції як «права власності», тому є «власністю» у розумінні статті 1 Першого протоколу. Відповідно заборона використання окремих доменних імен та послідовностей родових доменів верхнього рівня, які порушують національне законодавство про торгові марки, відображає загальний правомірний інтерес щодо дотримання ефективної системи захисту торгових марок.

Заборона реєстрації негативних виразів щодо окремих торгових марок у вигляді родових доменів верхнього рівня, таких як [www.\[Car name\]sucks.com](http://www.[Car name]sucks.com) ([www.\[назва марки машини\] відстій.com](http://www.[назва марки машини] відстій.com). – Прим. ред.) не порушує положення частини 2 статті 10, якщо таке втручання необхідне для запобігання виразам зневажливого характеру та якщо заявники мають інші шляхи для поширення ідеї, яку вони хочуть передати³⁵⁴. У зв'язку з великим вибором способів для комунікації в Інтернеті такі альтернативні шляхи для висловлення думок та ідей будуть завжди існувати. Однак погляди, які шокують, ображають чи викликають занепокоєння, можуть бути висловлені не лише проти ідей, віросповідань, історії в цілому та історичних концепцій зокрема, але й проти компаній, назв і торгових марок. Особливо у вік, коли окремі товари набули майже міфічного статусу і компанії часто перебирають у релігії роль творців самоідентичності та самоствердження.

5.10. Роль посередників у Інтернеті

Посередники в Інтернеті, такі як провайдери послуг Інтернету та контент-провайдери, контролюють онлайн простір, у межах якого користувачі можуть шукати, розміщувати інформацію та виражати свої погляди³⁵⁵. У минулому більшість держав поклалися на відповідну законодавчу базу та довіряли саморегулюванню посередників для недопущення розміщення незаконного контенту на сайтах³⁵⁶. Проте держави все більше звертаються до посередни-

351 Sakulin W. (2011), «Trademark protection and freedom of expression», Wolters Kluwer, pp. 1-2.

352 *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* (11 жовтня 2005), № 73049/01, §46.

353 *Paeffgen GmbH v. Germany* (відмовлено у розгляді), № 25379/04, 21688/05, 21722/05, 21770/05.

354 *Appleby v. United Kingdom* (6 травня 2003), № 44306/98.

355 Функцію встановлення стандартів приватним сектором та передову практику компаній див. у підрозділі 4.3.2 вище.

356 Щодо значення гарячих ліній у контролі за Інтернет-контентом див. підрозділ 6.3 нижче,

ків, вимагаючи спостереження за Інтернет-користувачами та примушуючи їх виконувати норми національного законодавства, які часто суперечать міжнародним правовим зобов'язанням³⁵⁷. Із юридичної точки зору відповідальність посередників у Інтернеті щодо розміщеного користувачами контенту зводиться до процедур «повідомити та вилучити». Але і такі процедури можуть неправомірно використовувати як держава, так і приватні особи³⁵⁸.

Велика різниця між традиційними та новими ЗМІ полягає в кількості інформації, що публікується у газетах та на популярних сайтах. У 1999 році у справі «Сюрек проти Туреччини»³⁵⁹ ЄСПЛ впевнено заявляв, що власник газети несе відповідальність за публікацію написаних в агресивній манері листів до редактора, навіть якщо він особисто не був із цим пов'язаний. Його засудження не суперечило вимогам статті 10, оскільки листи містили погрози проти певних осіб.

Застосування висновків Суду у справі «Сюрек проти Туреччини» до посередників у Інтернеті означало б покладення на них неможливого завдання. Посередники в Інтернеті, очевидно, не є *prima facie*, редакторами інформації, яка розміщується на їхніх сайтах. Навіть адміністратор сайту організації не обов'язково відповідає за весь контент, що публікується на сайті організації, як у справі «Рено проти Франції»³⁶⁰, де Суд визнав перебільшенням засудження адміністратора сайту асоціації за коментарі, розміщені на ньому у рамках емоційних публічних дебатів.

Із цієї точки зору рішення, яке буде прийняте Судом у справі «Delfi AS проти Естонії»³⁶¹ (знаходиться на розгляді Суду) здається заздалегідь очевидним. У згаданій справі національні суди визнали операторів новинного Інтернет-порталу відповідальними за коментар наклепницького змісту, розміщений під однією із статей користувачем, якого неможливо було ідентифікувати. Коментування у системі відбувалося без модератора, оскільки використовувалась технологія видалення коментарів на вимогу третіх осіб та фільтрування окремих слів. Портал видалив оскаржуваний коментар вчасно, але все одно був засуджений.

Для гарантування вільного потоку ідей в Інтернеті важливо обмежувати обов'язки Інтернет-посередника/-ів щодо попередньої (*ex ante*) перевірки контенту. Часто міжнародним Інтернет-посередникам важко маневрувати між національними законами та власними правилами перевірки контенту, а особливо це складно для сайтів соціальних мереж, які стикаються з суперечливими вимогами та погрозами держав повністю заборонити доступ у разі,

а роль бізнес-кіл у сприянні свободі вираження поглядів – підрозділ 6.5 нижче.

357 York J. C. (September 2010), «Policing content in the quasi-public sphere», *OpenNet* (opennet.net/policing-content-quasi-public-sphere).

358 La Rue F. (16 травня 2011), *Report by the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27, §34-36.

359 *Süreker v. Turkey* (8 липня 1999), № 26682/95, № 1.

360 *Renaud v. France* (25 лютого 2010), № 13290/07.

361 *Delfi AS v. Estonia* (повідомлення від 11 лютого 2011), № 64569/09.

якщо оскаржувана інформація не буде видалена³⁶². Рішення у справі «Їлдірим проти Туреччини» підтвердило, що повна заборона цілого сервісу як реакція на незаконний контент окремого сайту суперечить статті 10.

Спроби окремих держав, наприклад Індії, зобов'язати Інтернет-посередників запровадити попередню цензуру контенту зустріли неабиякий міжнародний спротив. Інтернет розвивається завдяки відкритості та швидкому і вільному обміну ідеями. Тому обов'язки постачальників послуг Інтернету не можуть передбачати попередню (*ex ante*) перевірку контенту. Враховуючи обставини, за яких було прийнято рішення у справі «Сюрек проти Туреччини», та ґрунтуючись на рішенні у справі «Рено проти Франції» можна передбачити яким буде рішення Суду у справі «Delfi AS проти Естонії».

Свободі вираження поглядів у соціальних мережах можуть загрозувати не лише спроби держав контролювати контент, а й самі соціальні мережі. Вони можуть бути одночасно загрозою свободі вираження поглядів і її захисником, як це буде висвітлено в наступному підрозділі.

5.11. Свобода вираження поглядів у соціальних мережах

Соціальні мережі відіграють важливу роль у створенні та зміцненні цінності Інтернету як форуму для дискусій. Вони уможливають реалізацію прав людини, особливо права на вираження поглядів (але також на зібрання) та виступають каталізатором демократичної участі громадян у суспільних процесах і, таким чином, – демократії. Одночасно права людини можуть піддаватися загрозам у соціальних мережах через умови надання послуг, які нехтують правами людини, як незабаром стане зрозуміло. У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про захист прав людини у зв'язку з послугами, які надають соціальні мережі, зазначається, що загрози можуть виникнути³⁶³:

«через відсутність пов'язаних із процесами правових та процедурних гарантій, що може призвести до виключення користувачів; через неналежний захист дітей та молоді від шкідливого контенту або поведінки; через відсутність поваги до прав інших осіб; через те, що посередники в мережі Інтернет нехтують міркуваннями конфіденційності у налаштуваннях за умовчанням; через непрозорість намірів, з якими збираються і оброблюються персональні дані»³⁶⁴.

Особливо свобода вираження поглядів зазнає загрози у зв'язку з умовами надання послуг, відповідно до яких з огляду на економічні міркування забороняється певний контент. Прикладом цього може бути регулювання контенту

362 Benesch S. and MacKinnon R. (5 жовтня 2012), «The innocence of YouTube», *Foreign Policy* (www.foreignpolicy.com/articles/2012/10/05/the_innocence_of_youtube).

363 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services.

364 Там само, §3.

в соціальній мережі *Facebook*. Поведінка користувачів і ставлення до розміщеного на сайті *Facebook* контенту регулюється Принципами діяльності *Facebook*³⁶⁵, Положенням про права та обов'язки в соціальній мережі³⁶⁶ та Стандартами громади *Facebook*³⁶⁷.

У Принципах діяльності *Facebook* не згадується про захист гідності чи прав людини, немає посилань на будь-який кодифікований документ із прав людини, при цьому вони встановлюють «свободу ділитися та спілкуватися»: «люди повинні вільно ділитися будь-якою інформацією на власний розсуд, у будь-якому середовищі та у будь-якому форматі». Саме зобов'язання надавати користувачам можливість ділитися «будь-якою інформацією на власний розсуд» суттєво обмежене, як незабаром буде видно із нижче викладеного.

Будь-яка особа, яка користується *Facebook* чи має доступ до нього, тим самим «погоджується» з Положенням про права та обов'язки, яке містить заборону переслідувати інших користувачів (3.6), використовувати *Facebook* для дискримінації (3.10) або вчинення «будь-яких дій на *Facebook*, які зазіхають чи порушують права інших осіб, або будь-яким іншим чином порушують закон» (5.1). Особи, засуджені за сексуальні злочини, не мають права користуватись *Facebook* (4.6). Користувач, який порушує «букву або дух цього Положення або іншим чином створює ризик або можливі негативні правові наслідки» може бути покараний припиненням «доступу до всіх або частини сервісів *Facebook*» (15). *Facebook* також зобов'язує користувачів «дотримуватися всіх чинних законів, користуючись *Facebook* чи маючи доступ до нього» (19.11), але він не посилається на права людини.

У Стандартах громади *Facebook* записано, що сайт соціальної мережі бере на себе зобов'язання видаляти і можливо передавати до правоохоронних органів публікації, які вважатимуться «прямою загрозою громадській безпеці ... Організаціям, які у минулому займались терористичною або насильницькою злочинною діяльністю, заборонено перебувати на нашому сайті». Будь-яке сприяння або заохочення до самоскалічення, нездорового харчування чи вживання тяжких наркотиків також належить видаленню. Соціальна мережа не «дозволяє висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу», але відмежовує їх від «гумористичних висловлювань». Відповідно до законодавства проти дискримінації «нападки на інших осіб на підставі їхньої расової, етнічної, релігійної належності, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності або стану здоров'я» також забороняються. Грубий контент не заборонений як такий, але збалансований відносно «потреб різноманітних громад». *Facebook* також має «жорстку політику щодо поширення порнографічного контенту та будь-якого відверто сексуального контенту за участі малолітніх. Ми також накладаємо обмеження на зображення оголеного тіла». Маючи доволі розпливчаті посилання на «потреби» громади та на «обмеження», які можуть

365 Facebook, Principles (www.facebook.com/principles.php).

366 Facebook, Statement of Rights and Responsibilities (11 грудня 2012) (www.facebook.com/legal/terms).

367 Facebook, Community Standards (www.facebook.com/communitystandards).

бути введені, Стандарти громади здебільшого відповідають нормам свободи вираження поглядів, зокрема щодо заборони висловлювань, які розпалюють ненависть чи ворожнечу та сексуальної експлуатації дітей.

Але *Facebook* можна звинуватити в тому, що мережа не надає цілісної картини. До умов надання послуг не входять усіх правила, які регулюють процедуру публікацій. У 2012 році до мережі випадково потрапили «Стандарти *Facebook* щодо зловживання 6.2: Керівництво з експлуатації для операторів»³⁶⁸ – документ, яким керуються співробітники *Facebook*, приймаючи рішення про публікації, що їх користувачі позначили як невідповідні. Цей документ дозволяє глибше оцінити процес обмеження контенту на *Facebook*.

Коли користувачі скаржаться на фотографії, відео та пости, зовнішні команди модераторів, проглядаючи заявлені матеріали та керуючись Стандартами щодо зловживання, можуть підтвердити їхню невідповідність і видалити контент або не підтвердити її та залишити контент, або ж передати питання на розсуд працівника *Facebook* на більш високому рівні. Стандарти, наприклад, не дозволяють публікувати фотографії з «сексуальними діями [...] включно з мультиплікацією/мистецтвом. Дозволена прелюдія (поцілунки, мацання тощо) навіть між особами однієї статі». Користувачам також не дозволено «письмово змальовувати сексуальні дії, окрім випадків, коли це спроба пожартувати або образити». Фотографії, які зображують вживання марихуани, дозволені, «крім випадків, коли із контексту очевидно, що той, хто опублікував постер, продає, купує чи вирощує її». *Facebook* також забороняє «образи або будь-які расистські коментарі», символи ненависті та «висловлювання підтримки організацій і людей, які відомі у першу чергу насильством». Але у Керівництві зазначено, що «гумор переважає над висловлюваннями, які розпалюють ненависть чи ворожнечу, за винятком ситуацій, коли наявна лайка або жарт не очевидні».

Більшість заборон, які містяться у стандартах, суперечать стандартам прав людини, якщо застосовувати їх у публічній сфері. Ми маємо справу з подвійною проблемою. По-перше, виглядає свавіллям, коли *Facebook* виокремлює певний контент, який вважається недозволенним, не зважаючи на права людини. По-друге, застосування Стандартів щодо зловживання (які офіційно не оприлюднені) є проблематичним, оскільки користувачі не знають, за яким стандартами оцінюються їхні публікації. Щоправда, деякі Стандарти щодо зловживання, особливо ті, що стосуються «мови ненависті», відповідають основним зобов'язанням щодо прав людини. Але більшість із них виходять далеко за межі того, що ЄСПЛ міг би розцінити як висловлювання, що не підпадають під гарантії захисту.

У контексті міжнародних норм щодо свободи вираження поглядів розділ Стандартів щодо зловживання під назвою «Блокування IP-адрес та дотримання міжнародних стандартів» є особливо цікавим. Увесь знайдений контент має «рухатися знизу-догори», тобто спрямовуватися на розгляд контролера кон-

368 oDesk, *Abuse Standards 6.2. operation manual for live operators* (www.scribd.com/gawker/d/81877124-Abuse-Standards-6-2-Operation-Manual).

тенту *Facebook* вищого рангу. А отже *Facebook* точно заблокує «Заперечення Голокосту, що містить «мову ненависті»; будь-які випадки у бік Атаатюрка (візуальні чи текстові); карти Курдистану (Туреччина); спалювання турецького прапора (прапорів)». Інший контент, що містить «хоч якусь підтримку Робітничої партії Курдистану або контент без контексту» і «контент на підтримку Абдулли Оджалана або його зображення», повинен бути «підтвердженим», тобто позначений прапорцями контент належить видалити. У Стандартах зазначено: «ігнорувати, якщо очевидно спрямоване проти Робітничої партії Курдистану та/або Оджалана».

Цей контент, схоже, походить із міжнародних запитів до *Facebook*, який зіткнувся із зобов'язанням чи приєднатися до видалення спірного контенту, чи мати справу із повним блокуванням усіх *Facebook*-сайтів. Однак, як свідчить рішення від 2012 року у справі «Йлдірим проти Туреччини», це не пуста погроза з боку Туреччини, тож у своєму рішенні Суд постановив (після того як влада Туреччини заблокувала доступ до окремих сайтів *Google*), що обмеження доступу до Інтернету за відсутності чіткої законодавчої бази, яка б регулювала межі заборони та гарантувала можливість судового захисту і запобігання можливим зловживанням, призвела до порушення права на вільне вираження поглядів³⁶⁹. Тоді як видалення публікацій, які заперечують Голокост, відповідає практиці ЄСПЛ, позначання та видалення усіх карт Курдистану, найвірогідніше, підійме серйозні питання щодо свободи вираження поглядів.

До іншого контенту, який *Facebook* «передає знизу-догори», входять зображення сексуальної експлуатації дітей, погроз насильства у школах, некрофільії та зоофільії, реальних погроз та свідчень проти громадських діячів (за певних обставин), вказівки на колишні/майбутні злочини та організовані злочини; будь-які свідчення про терористичну діяльність та публікації, що містять докази браконьєрства щодо різновидів тварин, які знаходяться під загрозою зникнення. Частково ці обмеження зумовлені вимогами міжнародного права (заборона сексуальної експлуатації дітей) та частково відображають норми національного кримінального законодавства. Однак треба мати на увазі, що обговорення та розміщення інформації щодо деяких злочинів (наприклад браконьєрства), не було б розумним (оскільки могло б стати доказом злочину перед правоохоронними органами), але не є злочином саме по собі.

Оскільки роль *Facebook* як міжнародного форуму для накопичення та висловлення ідей зростає, Стандарти щодо зловживання є фактично чинним законом у сфері свободи вираження поглядів у рамках важливого міжнародного форуму. Залишати створення стандартів щодо свободи вираження поглядів приватній компанії, яка з самого початку не зацікавлена у забезпеченні цієї свободи, виглядає дещо проблематичним. Документ такого рівня, та й насправді будь-який стандарт, розроблений соціальними мережами, має бути більш ретельно перевірений на відповідність міжнародним нормам щодо свободи вираження поглядів.

369 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

Варіантом вирішення цієї дилеми могла б стати більш активна взаємодія *Facebook* із громадою користувачів шляхом оприлюднення авторизованої версії стандартів перегляду матеріалів, роз'яснення процесу модерування та активного обговорення користувачами міжнародних стандартів щодо свободи вираження поглядів.

Такий підхід повністю відповідав би пропозиціям Ради Європи, викладеним у Рекомендаціях про провайдерів соціальних мереж. Визнаючи існування різних механізмів самоуправління та спільного управління для розробки та обговорення стандартів, якими б користувались провайдери соціальних мереж, Рада рекомендує, щоб держави забезпечували передбачені цими стандартами захисні механізми, куди входили б право користувача бути почутим та право на перегляд або оскарження рішень провайдера соціальної мережі. Це може передбачати у відповідних випадках здійснення правових заходів у межах національної судової системи.

Цілком можливо, що провайдери соціальних мереж бажатимуть уникнути можливості звернення користувачів до суду та визнання судами деяких соціальних мереж як квазіпублічних середовищ, що призведе до позбавлення останніх певного імунітету від скарг про порушення прав людини, який традиційно надають приватним суб'єктам з огляду на умови надання ними послуг. Тому вони мусять долучити до своїх умов надання послуг стандарти прав людини та передбачити потужний захист права на вільне вираження поглядів, винятки з якого допускаються лише у тому випадку, якщо вони відповідають практиці Європейського суду з прав людини. Сюди ж входить і обов'язок провайдерів соціальних мереж використовувати чітку та зрозумілу мову з метою підвищення обізнаності користувачів щодо їхніх прав людини³⁷⁰.

Тенденція до «деприватизації» приватних сфер Інтернету з метою підвищення суспільної цінності Інтернету та забезпечення вищого рівня захисту прав людини заслуговує на більш ретельний розгляд.

5.12. Приватний та публічний сектори Інтернету

Інтернет має значну суспільну цінність³⁷¹. Ця функція Інтернету покладає на держави певні обов'язки, як це зазначено в Рекомендації Ради Європи 2007 р. про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби. Серед них: виробити в сфері Інтернету політику, узгоджену з нормами прав людини; розвинути та впровадити електронну демократію, надати можливість людям брати електронну участь у розв'язанні різних питань та впровадити політику

370 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services.

371 Функція Ради Європи зі встановлення стандартів закріплена у її Рекомендації про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби 2007 року, див. вище у підрозділі 4.2.1.

електронного врядування; забезпечити доступ до Інтернету; захищати свободу вираження поглядів та вільний обіг інформації в Інтернеті (та узгоджувати їх, де необхідно, з іншими законними правами та інтересами); подбати, щоб контент на базі ІКТ був відображенням усіх регіонів, країн і громад із метою представлення всіх народів, націй, культур та мов.

Ключовою роллю Інтернету в контексті свободи вираження поглядів є створення ним можливостей. Інтернет робить можливим здійснення свободи вираження поглядів завдяки створенню величезного простору для відгуків, що дозволяє людям ділитися ідеями і турботами, побажаннями і скаргами. Інтернет є простором денационалізованого дискурсу, прогресивною публічною сферою, складеною з приватних сфер, в яких все ж обговорюють проблеми суспільного значення³⁷². У часи, коли не було Інтернету, цю функцію виконували римський форум та грецька агора. Вони були тими публічними просторами, де можна було вести дискусії, купувати та продавати товари, висловлювати політичні погляди.

Звичайно, як справедливо зазначає Юрген Хабермас, Інтернет є більшою мірою публічною сферою, ніж римський форум чи грецька агора. Зокрема, деякі ознаки сучасного поняття публічної сфери (приватні особи дискутують на теми суспільного значення, обґрунтовуючи свої тези, незалежно від свого статусу, і перемагає найкращий аргумент) є винаходами, які рідко траплялися до періоду Просвітництва.

Сама ідея публічної сфери означає простір, де окремі громадяни можуть «говорити правду владі». Однак в Інтернеті існує багато місць для обговорення, які не є публічними в сенсі відкритості для будь-кого. Сказати правду владі можна лише після того, як підкорися іншій формі влади, тобто умовам надання послуг потужних Інтернет-компаній. Такі умови послуг вимагають практично всі провайдери послуг Інтернету, провайдери послуг соціальних мереж та блогів, внаслідок чого вони перетворюють місця для вільного обговорення на сферу приватного права. Але дискусії, які відбуваються в приватному просторі, що управляється «вартівими» Інтернету, все ж відіграють важливу роль для суспільства.

Останнє – проблематичне питання, оскільки у приватних суб'єктів виникає можливість регулювати вираження поглядів, що становлять суспільний інтерес. Отже, такі місця більше не є виключно приватними (адже дискусії, які в них відбуваються, становлять суспільний інтерес), ані виключно публічними (адже приватні компанії управляють ними і застосовують засновані на нормах приватного права умови надання послуг). Радше вони або напівпублічні, або квазіпублічні. Як було сказано у звіті Ініціативи *OpenNet* за 2010 р. публічні та приватні сфери,

«Замість нерегульованого, децентралізованого Інтернету ми маємо централізовані платформи, що слугують громадськими просторами: це квазіпублічна

372 Jørgensen R. F. (2013), *Framing the Net: The Internet and human rights*, Edward Elgar, and 2.2.

сфера. Ця квазіпублічна сфера є предметом і приватного, і публічного контролю контенту. Вона об'єднує декілька юрисдикцій і норми моралі різних суспільств».

Рада Європи визнає цю проблему. У своїй Декларації про захист свободи вираження поглядів та свободи зібрань і об'єднань щодо приватних Інтернет-платформ та провайдерів онлайн-послуг³⁷³ Комітет міністрів підкреслив той факт, що соціальні мережі, сайти блогів та Інтернет-компанії, що пропонують інші засоби масового спілкування громадянському суспільству, інформаторам про порушення та захисникам прав людини для обміну інформацією, опублікування контенту, взаємодії та співпраці один з одним, відіграють важливу роль у забезпеченні заснованої на правах людини екосистеми ЗМІ. Вони роблять значний внесок у публічні обговорення, надаючи простір для дискусій на теми, що становлять суспільний інтерес. Це, однак, підвищує їхню відповідальність.

Компанії схильні бути більш жорсткими у регулюванні приватної сфери, аніж держави у регулюванні публічної сфери. Вони також схильні використовувати один набір умов надання послуг, який зазвичай було розроблено у країні місця реєстрації компанії для користувачів із різних країн. Останнє є позитивним у тих випадках, коли користувачі з авторитарних країн отримують доступ до платформи, що походить із більш ліберальної країни.

Незважаючи на це, умови надання послуг інколи порушують права людини, особливо право на приватне життя. Компаніям доводиться маневрувати між «задоволенням користувачів», «функціонуванням в рамках життєздатної бізнес-моделі» і «наданням доступних послуг в якнайбільшій кількості країн шляхом уникнення державної цензури»³⁷⁴. Доволі часто компанії намагаються бути надто обережними і забороняють набагато більше висловів, ніж мали б забороняти держави з огляду на свої зобов'язання щодо прав людини. Як зазначено в річному звіті неурядової організації «Freedom House» про свободу в мережі, зростає кількість країн, у яких свобода Інтернету і свобода вираження поглядів онлайн перебувають під загрозою³⁷⁵.

У цих країнах, «ворогах Інтернету», як їх називає міжнародна правозахисна організація «Репортери без кордонів»³⁷⁶, Інтернет-компанії мають особливу роль у забезпеченні відкритості своїх напівпублічних сфер та заміни громадського простору для дискусій, якого або не існує, або з ним нещадно борються, тим простором, який надає компанія. Проте у більш сприятливих до прав людини державах компанії зазвичай упроваджують більш жорсткі обмеження свободи вираження поглядів, ніж ті, яких потребує законодавство таких держав, поси-

373 Council of Europe, Committee of Ministers (7 грудня 2011), Declaration on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers.

374 York J. C. (вересень 2010), «Policing content in the quasi-public sphere», *OpenNet* (www.opennet.net/policing-content-quasi-public-sphere).

375 Kelly S. and Cook S. (24 вересня 2012), «Evolving tactics of Internet control and the push for greater freedom» // Kelly S., Cook S. and Truong M. (ред.), *Freedom on the Net 2012: a global assessment of Internet and digital media*, Freedom House, pp. 1-18 (1-2).

376 Reporters Without Borders (2013), *Enemies of the Internet 2013* (surveillance.rsf.org/en).

лаючись на свою належність до приватної сфери для виправдання введених ними обмежень. Саме у таких державах важливо визнати за платформами статус напівпублічної сфери.

Віднесення приватного простору до громадського (або напівпублічного) передбачає, що до нього будуть застосовуватися не лише умови надання послуг, а й загальні норми права прав людини (крім найбільш базових прав людини, які застосовуються всюди). Наведемо такий приклад: особи, які не визнають Голокост, не захищені правом на вільне вираження поглядів незалежно від того, чи влаштовують вони демонстрацію, чи створюють групу на сайті соціальної мережі. У такому разі захист свободи слова як у публічній, так і в приватній сфері буде однаковим. А як щодо фотографій із зображенням вбивства тварин у рамках кампанії за вегетаріанський спосіб життя?

В офлайновому середовищі публічна демонстрація з використанням такого зображення знаходилася б під захистом права на вільне вираження поглядів (та свободи зібрань). Але у деяких соціальних мережах таке фото було б видалене, а обліковий запис користувача міг би бути заблокованим за порушення умов надання послуг. У такому разі умови надання послуг слугують насамперед не для захисту користувачів від таких фотографій (хоча це може бути причиною), а радше для забезпечення привабливості соціальної мережі та задоволення (інших) користувачів. Скандальні, образливі та ті, що викликають занепокоєння, зображення, які безсумнівно підлягають захисту відповідно до рішення у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства», опиняються під загрозою і можуть бути визнані шкідливими для бізнесу. У приватній сфері, де застосовуються лише умови надання послуг, навряд чи буде багато звернень. Саме тут і стає доцільним поняття напівпублічної сфери. У такій сфері національні закони (особливо ті, які захищають права людини) доповнюють рівень захисту свободи вираження поглядів, який надається умовами надання послуг.

Як у нормах американського права, так і у практиці Європейського суду з прав людини існують аргументи на користь визнання напівпублічної сфери. У справі «Коаліція Нью-Джерсі проти війни на Близькому Сході проти J. M. B. Realty Corp.» (1994 рік)³⁷⁷ Вищий суд штату Нью-Джерсі визнав право особи розповсюджувати протестні матеріали на території приватних торговельних центрів. Суд постановив, що власники торговельних центрів повинні дозволяти вираження поглядів шляхом роздачі листівок на території таких торговельних центрів, якщо фактично вони є публічними форумами. Отже, було б нерозсудливо дозволити приватним особам (власникам торговельних центрів) обмежувати право на свободу слова. Суд відступив від такого вузького розуміння права власності у 2000 році при розгляді справи «Партія

³⁷⁷ *New Jersey Coalition Against War in the Middle East v. J. M. B. Realty Corp.* (1994), 138 NJ 326, 650 A.2d 757. Critically, see Friedelbaum S. H. (1999), «Private property, public property: shopping centers and expressive freedom in the States», *Albany Law Review* 62, pp. 1252-1262.

зелених Нью-Джерсі проти Hartz Mountain Industries, Inc.»³⁷⁸ та запровадив тест, призначений знайти баланс між правом приватної власності власників торговельних центрів та правом на свободу вираження поглядів та свободу зібрань³⁷⁹.

У єдиній досі подібній справі Європейський суд з прав людини обрав аналогічний підхід, хоча й може здатися, що він менше зважав на проблеми, пов'язані зі свободою вираження поглядів (і залишив державі широкі межі розсуду, що не мало значення для Вищого суду Нью-Джерсі). У справі «Еплбі проти Сполученого Королівства»³⁸⁰ Суд мав знайти баланс між правом приватної власності власника торговельного центру та свободою вираження поглядів групи людей, які хотіли зібрати підписи під петицією в приміщенні торговельного центру. Визнаючи, що свобода вираження поглядів є однією з передумов дієвої демократії, Суд все ж зазначив, що свобода вираження поглядів не обов'язково пов'язана з певним місцем зібрання (торговельним центром), якщо доступні альтернативні засоби. Заявники могли, як постановив Суд, «застосувати альтернативні засоби, наприклад, обійти домівки громадян або шукати розголосу в місцевій пресі та на телебаченні»³⁸¹.

Що можна запозичити з такого підходу для майбутнього розподілу онлайнного середовища на приватну, напівпублічну та публічну сфери? Здається, Суд готовий прийняти той факт, що право приватної власності (й право залишити приватні соціальні мережі приватними і такими, що становлять предмет регулювання умов надання послуг) має бути зіставлене з правом на свободу вираження поглядів. Якби заборона розміщення певного контенту в соціальній мережі привела до відмови у праві на свободу вираження поглядів, державі довелося б змусити суб'єкта приватного права (провайдера послуг соціальної мережі) дозволити таке вираження поглядів. Але якщо існують альтернативні шляхи і заявники фактично не позбавлені права бути почутими, умови надання послуг залишаються недоторканими.

У зв'язку з наявністю величезної кількості можливостей виказати власну думку онлайн, буде важко довести, що не існує альтернативного форуму. Але не можна відкидати можливості того, що у майбутньому одна чи дві компанії зможуть заволодіти настільки значною часткою ринку соціальних мереж, що усунення з них певних поглядів буде прирівнюватися до фактичного обмеження прав.

До того часу, однак, є сенс звертатися безпосередньо до провайдерів соціальних мереж та зобов'язувати їх приводити умови надання послуг відповідно до прав людини, особливо в контексті законів про захист персональних даних та приватного життя, але також і щодо пропонованих ними можливостей

378 *The Green Party of New Jersey v. Hartz Mountain Industries, Inc.*, 2000 WL 758410 (N. J.).

379 Cromie J. D. and Jacobus J., «Court stakes a middle ground on free speech in shopping malls», 2000 *New Jersey Law Journal* (www.connellfoley.com/content/page/court-stakes-middle-ground-free-speech-shopping-malls).

380 *Appleby v. United Kingdom* (6 травня 2003), № 44306/98.

381 Там само, §48.

захисту в разі порушення права на вільне вираження поглядів. Такий підхід було закріплено у Декларації про захист свободи вираження поглядів та свободи зібрань і об'єднань щодо приватних Інтернет-платформ та провайдерів онлайн-послуг³⁸².

«Вартові» Інтернету відіграють важливу роль не лише як «сторожові пси», більшою мірою як провайдери простору, де «сторожові пси» – неурядові організації, громадські активісти – можуть збиратися, щоб здійснювати «позитивні зміни реального життя»³⁸³. Набуття все більшої ваги провайдерами соціальних мереж у процесі суспільного обговорення приводить до двох наслідків: зобов'язання з їхнього боку підтримувати такі обговорення (навіть ціною короткострокової шкоди інтересам їхнього бізнесу) та зобов'язання держав не чинити тиску з політичних мотивів на приватні Інтернет-платформи і провайдерів онлайн-послуг, а натомість поважати всі права людини, особливо свободу вираження поглядів³⁸⁴.

5.13. Виходячи за межі національної юрисдикції

Теми, яких ми торкнулися у цьому розділі – від мережевого нейтралітету до приватного, публічного або напівпублічного характеру соціальних мереж, – мають дещо спільне: вони виходять за межі державних кордонів. Втім, політика окремих держав також впливає на розвиток та використання Інтернету. Рішення національних судів та квазісудових органів значною мірою впливають на значення інформаційно-комунікаційних технологій та їх використання для забезпечення свободи вираження поглядів. Тому у шостому розділі буде розглянуто окремі справи та події на національному рівні, досліджено їх спільні та відмінні риси, а також проаналізовано їх вплив на свободу вираження поглядів у Інтернеті. Проблеми, які ми виявимо в ході дослідження цих справ, дозволять продемонструвати додаткову цінність, яку європейські механізми моніторингу, представлені у сьомому розділі, та діяльність міжнародних організацій і окремих держав, про яку йдеться у восьмому розділі, можуть мати для захисту права на вільне вираження поглядів у Інтернеті.

382 Council of Europe, Committee of Ministers (7 грудня 2011), Declaration on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers.

383 Там само, с. 2.

384 Там само, с. 7.

6. Відповідна практика на національному рівні

Інтернет впливає на все суспільство та всі аспекти нашого життя. Всі до єдиної країни світу відчують на собі політичні та соціально-економічні наслідки дедалі ширшого використання інформаційно-комунікаційних технологій, але незважаючи на те, що перед цими країнами постають схожі проблеми, їхні політичні та правові реакції дуже різняться. Деякі держави запровадили жорсткі законодавчі рамки у сфері свободи вираження поглядів онлайн, деякі чекають, коли судді почнуть (або не почнуть) застосовувати чинні закони, а інші розробили законодавство, що активно сприяє використанню громадянами Інтернету як простору для суспільних обговорень.

Значно вирізняється національна практика у сфері свободи вираження поглядів у Інтернеті. Регулювання свободи вираження поглядів в мережі потребує комплексного підходу, і, як було показано в попередніх розділах, ідеться про цілу низку соціальних питань: від анонімності до «мови ненависті», від захисту прав інтелектуальної власності до історичних причин криміналізації факту заперечення Голокосту. Саме тому нам потрібно дуже уважно поставитися до цих питань.

Далі ми зосередимося на окремих національних практиках у Європі (та інших куточках світу, де подібний досвід буде особливо актуальним), стисло розповімо про судові справи в цій сфері й поділимося практичним досвідом. Оскільки технологічні зміни відбуваються надзвичайно швидко, приклади вдалої практики на національному рівні можуть надихати держави до політичного і правового реагування в дусі поваги, захисту і сприяння правам людини в Інтернеті в цілому та свободі вираження поглядів зокрема. Втім, приклади неналежної практики можуть також стати для держав та інших зацікавлених сторін, підприємств і громадянського суспільства важливим уроком того, що не треба робити.

Відібрані справи ми структурували відповідно до запитань, що стосуються свободи вираження поглядів у Інтернеті: яким чином держави встановлюють юрисдикцію у справах про свободу вираження поглядів у Інтернеті? Які законодавчі та судові заходи застосовують для забезпечення доступу до Інтернету (як права людини)? Як можна врегулювати питання захисту авторських прав і свободи вираження поглядів у Інтернеті? Чи є різниця між порушеннями права на свободу вираження поглядів у Інтернеті з боку публічних і приватних суб'єктів? Яким чином потужні Інтернет-компанії привносять свою діяльність у відповідність до національного законодавства – чи вони знаходяться поза рамками його регулювання? Яку роль може відігравати бізнес у захисті та сприянні свободі вираження поглядів у Інтернеті?

У всіх справах бачимо наявність трьох взаємопов'язаних феноменів: важливу роль національних судів та органів у розробці та виконанні на місцевому і

регіональному рівнях міжнародних зобов'язань у сфері прав людини; функцію апеляційних судів щодо коригування рішень судів нижчих інстанцій, які неправильно застосували гарантії захисту прав людини у контексті свободи вираження поглядів (наприклад, у справах щодо британського *Twitter* та італійського *Google*); ключову роль Європейського суду з прав людини у формулюванні основоположних принципів і розгляді суперечливих справ.

6.1. Юрисдикція та свобода вираження поглядів онлайн

6.1.1. Справи «Франція проти США» та «Yahoo! проти LICRA»: історія двох країн і двох судів

Однією з перших ключових справ, у якій на перший план вийшли питання юрисдикції у справах щодо Інтернет-контенту, відповідальності приватних суб'єктів і меж юрисдикції держави, стала справа французького *Yahoo!* *LICRA* (Ліга протидії расизму та антисемітизму) та Спілка єврейських студентів Франції проти *Yahoo!* Справу відкрили після того, як компанія *Yahoo! Inc.* відмовилася вилучити зі своїх аукціонів нацистські реліквії, чим, на думку позивачів, порушила закони Франції про заборону «мови ненависті». Американська компанія *Yahoo! Inc.* заперечила проти юрисдикції французького суду, але суд призначив штраф і наказав Інтернет-порталу заблокувати доступ користувачів у Франції до понад «1 500 предметів нацистської атрибутики і атрибутики Третього рейху, які виставлялися на продаж на американському сайті *Yahoo* [станом на 2000 р.]»³⁸⁵.

Замість того щоб будувати лінію захисту у французькому суді, компанія *Yahoo! Inc.* вирішила звернутися до американських судів із проханням підтвердити непідсудність справи французькому суду. Окружний суд Північного округу Каліфорнії підтвердив, що рішення, згідно з яким компанія *Yahoo! Inc.* повинна була заблокувати доступ користувачів у Франції до сайтів аукціону за допомогою програмного забезпечення, що містить геопозиційні фільтри, є порушенням прав, передбачених у Першій поправці до Конституції США, а тому не підлягає виконанню. Однак Апеляційний суд США Дев'ятого округу своїм рішенням від 2006 року³⁸⁶ скасував це рішення з технічних причин, але дав зрозуміти, що його не переконали аргументи компанії *Yahoo! Inc.*

Іншими словами, щодо користувачів у Франції *Yahoo!* виступила з заявою

385 Greenberg M. H., «A return to Lilliput: the *Licra v. Yahoo!* case and the regulation of online content in the world market», *1192 Berkeley Technology Law Journal* (18) (2004-5) (www.btlj.org/data/articles/18_04_05.pdf), pp. 1191-1258; на с. 1206.

386 United States Court of Appeals, Ninth Circuit (12 січня 2006), 433 F.3d 1199, *Yahoo! Inc. v. LICRA and UEJF* (law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/433/1199/546158).

про те, що має за Першою поправкою до Конституції США право порушувати кримінальне право Франції і сприяти порушенню кримінального права Франції іншими суб'єктами. Як ми зазначали вище, міра (а фактично саме існування) такого екстериторіального права згідно з Першою поправкою викликає сумніви ... У підсумку можна стверджувати, що навряд чи будь-який штраф, якщо він буде розглядатися, буде накладений на *Yahoo!* на території США. Крім того, шкода за Першою поправкою може взагалі вважатися відсутньою, якщо врахувати те, що *Yahoo!* вже «великою мірою» виконала постанову французького суду своїми добровільними діями безвідносно до цих розпоряджень³⁸⁷.

Різне ставлення до свободи вираження поглядів розкриває проблеми, пов'язані з гарантуванням свободи вираження поглядів онлайн у глобалізованому контексті у світлі суперечливих концепцій з обох боків Атлантики. Зі справ компанії *Yahoo! Inc.* ми бачимо, що звернення до судів у різних юрисдикціях може давати різний результат. Застосування виключно правових підходів не настільки ефективне (і менш перспективне з точки зору захисту прав людини), як заклики до міжнародних Інтернет-компаній щодо використання концепції корпоративної соціальної відповідальності.

6.1.2. Сполучене Королівство: Інтернет підпадає під сферу дії національної юрисдикції

У справі «Перрін проти Сполученого Королівства»³⁸⁸ (за фактом обвинувачення власника сайту розважальних матеріалів для дорослих, на сторінках попереднього перегляду якого не перевірявся вік користувачів) суд наголосив на тому, що правомірність матеріалів для дорослих в інших державах (США) не заважає європейській державі (Сполученому Королівству) винести обвинувальний вирок, оскільки державам-членам надано широке коло дискреційних повноважень (особливо у сфері моралі). Підсудність може бути встановлена за фактом доступу до матеріалів, який можна отримати на території Сполученого Королівства. Це рішення також підтвердило право держав на поширення своєї юрисдикції на регулювання нових аспектів свободи слова в Інтернеті відповідно до ЄКПЛ³⁸⁹. Міжнародний аналітичний центр «Обсерваторія Інтернету та юрисдикції» (*Internet & Jurisdiction Observatory*) наводить у своїх звітах статистику щодо того, наскільки часто у справах, пов'язаних зі свободою вираження поглядів у Інтернеті, постає питання встановлення підсудності³⁹⁰.

387 Там само, §103-104.

388 *Perrin v. United Kingdom* (18 жовтня 2005), № 5446/03.

389 Cuceranu D. (2008), *Aspects of regulating freedom of expression on the Internet*, Intersentia, p. 212.

390 Internet & Jurisdiction Observatory (2013), 2012 in Retrospect (www.internetjurisdiction.net/wp-content/uploads/2013/03/2012-in-Retrospect.pdf).

6.2. Доступ і свобода вираження поглядів онлайн

Чи є доступ до Інтернету одним із прав людини? Держави-члени Ради Європи дають різні відповіді на це питання, але блокування Інтернету в Єгипті під час демонстрацій на площі Тахрір у 2011 році суперечить міжнародному праву. Позбавлення доступу порушує свободу вираження поглядів онлайн (та інші права людини: наприклад, право на свободу зібрань). Наразі 20 держав-членів Ради Європи певною мірою (прямо чи шляхом надання мовчазної згоди) визнали доступ до Інтернету правом людини, на яке повинен поширюватися відповідний захист. Федеральний суд Німеччини своїм нещодавнім рішенням підтвердив, що Інтернет належить до важливих складових життя, тоді як Фінляндія більше зосереджується на технологічному підході шляхом закріплення права на широкосмутовий доступ.

6.2.1. Єгипет: відключення Інтернету

28 січня 2013 року о 12 годині 12 хвилин єгипетський «Телеком» (основний провайдер послуг Інтернету) почав відключення підконтрольної йому частини єгипетського Інтернету. Буквально за лічені хвилини те саме зробили провайдери *Raya*, *Link Egypt*, *Etisalt Misr* та *Internet Egypt*³⁹¹. Такі узгоджені відключення здійснювалися за наказом єгипетської влади у відповідь на протести, відомі у світі під назвою «Арабська весна». Ці відключення відбулися з порушенням статті 19 МКГПП (і статті 19 ЗДПЛ), а якби Єгипет був членом Ради Європи, то це було б також порушенням Європейської конвенції про захист прав людини.

Навіть якщо використовувати загальновідомий триступеневий тест, то такі дії не відповідатимуть критерію законності, оскільки відключення здійснювалися не на підставі закону, а на підставі рішення виконавчих органів влади. Але навіть якщо перейти одразу до критерію необхідності, Комітет з прав людини, який здійснює нагляд над виконанням МПГПП, нагадує нам про те, що:

Законна мета гарантування і дійсного зміцнення національної єдності у складній політичній ситуації не може досягатися спробами змусити замовкнути голос багатопартійної демократії, демократичних принципів і прав людини; у цьому відношенні питання про рішення щодо того, які заходи можуть не пройти перевірку на «необхідність» в таких ситуаціях, не виникає³⁹².

Аналогічно в Сиракузьких принципах Верховний Комісар із питань прав людини зазначив, що риторика національної безпеки та громадського порядку

391 Cowie J. (28 січня 2011), *Egypt leaves the Internet* (www.renesys.com/blog/2011/01/egypt-leaves-the-internet.shtml).

392 Human Rights Committee (1994), *Mukong v. Cameroon*, UN Doc. CCPR/C/51/D/458/1991, Abs. 9.7.

нерідко використовується владою для виправдання своїх дій. Національну безпеку ніколи не можна вважати підставою для введення свавільних деспотичних обмежень³⁹³. Навіть сама думка про репресії в окремих випадках дозволена лише тоді, коли існує серйозна політична або військова загроза для держави³⁹⁴.

Повне відключення Інтернету навряд чи колись пройде перевірку на предмет необхідності.

Загальне відключення Інтернету також не відповідає критерію третього рівня – вимозі пропорційності. Держава повинна показати, що будь-яке рішення про відключення є пропорційним у контексті законної мети³⁹⁵. Як зазначає Комітет з прав людини у Зауваженні № 34 про свободу вираження поглядів, свобода сама по собі не повинна ставитися під загрозу³⁹⁶.

Водночас це не означає, що часткове відключення завжди буде незаконним³⁹⁷.

Уявімо конфлікт, що підігривається соціальними ЗМІ і загрожує перерости в серйозне насильство. Якщо органи державної влади не можуть технологічно закрити служби соціальних мереж, які підігривають конфлікт, а відповідний закон ухвалено демократичним шляхом, короткочасне регіональне відключення Інтернету як крайній захід може вважатися пропорційним обмеженням, необхідним для захисту життя інших осіб.

6.2.2. Доступ до Інтернету як захищене право у 20 державах-членах Ради Європи

Хоча лише декілька держав мають закони, що чітко закріплюють право на доступ до Інтернету, такий доступ може захищатися як функціональний аспект права на свободу вираження поглядів³⁹⁸. У своєму рішенні у справі «Йлдірим проти Туреччини»³⁹⁹ Європейський суд з прав людини зазначив, що за результатами проведеного дослідження Суд прийшов до висновку, що

393 Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights (1984), Annex, UN Doc. E/CN.4/1984/4, §31, (www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf).

394 Partsch K.-J. (1981), «Freedom of conscience and expression, and political freedoms» // Henkin L. (ред.), *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*. – New York: Columbia University Press, pp. 209, 221.

395 Human Rights Committee (2004), General Comment № 31: Nature of the general legal obligation imposed on states parties to the Covenant, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, §3; див. Human Rights Committee, *Park v. Korea*, Comm. No. 628/1995, Abs. 10.3; *Laptevich v. Belarus*, Comm. No. 780/1997, §8.2.

396 Human Rights Committee, General Comment No. 34 on Article 19: Freedom of opinion and expression of 21 July 2011, UN Doc. CCPR/C/GC/34 of 12 September 2011, §21: «коли держава обмежує свободу думки, це не може ставити під загрозу саме право. Комітет нагадує, що співвідношення між правом та обмеженням, а також між нормою і винятком не може бути змінене».

397 Див. більш докладно про обмеження свободи вираження поглядів онлайн у розділі 3 вище.

398 Див. підрозділ 2.3 вище.

399 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

«теоретично доступ до Інтернету захищений конституційними гарантіями свободи вираження поглядів, свободи отримувати ідеї та інформацію» у 20 державах-членах Ради Європи: Німеччині, Австрії, Азербайджані, Бельгії, Іспанії, Естонії, Фінляндії, Франції, Ірландії, Італії, Литві, Нідерландах, Польщі, Португалії, Чехії, Румунії, Сполученому Королівству Великої Британії та Північної Ірландії, Росії, Словенії, Швейцарії⁴⁰⁰.

Далі Суд вказав, що право на доступ пов'язане за своєю природою з правом на доступ до інформації та спілкування, що захищається національним конституційним правом. На думку Суду, сюди входить право кожного на участь в інформаційному суспільстві та обов'язок держави гарантувати кожному доступ до Інтернету. «У своїй сукупності такі загальні гарантії свободи вираження поглядів становлять достатню підставу для визнання права на безперешкодний доступ до Інтернету»⁴⁰¹.

Німеччина: Інтернет як важлива складова життя

24 січня 2012 року Федеральний суд Німеччини (*Bundesgerichtshof*) постановив, що доступ до Інтернету посідає центральне місце в житті, а його брак істотно впливає на матеріальний складник життя. Відповідно користувачі мають право вимагати відшкодування збитків від своїх провайдерів послуг Інтернету у разі відсутності доступу до мережі⁴⁰². Судове рішення має значення для свободи вираження поглядів онлайн, оскільки воно проливає світло на справу користувача, телекомунікаційний провайдер якого не зміг забезпечити доступ до факсу, телефону та Інтернету; в такій ситуації провайдер зв'язку зобов'язаний був відшкодувати завдані збитки (а не просто виплатити компенсацію) за відсутність доступу до Інтернету. Суд постановив, що факс переважно втратив свою актуальність; стаціонарний телефонний зв'язок, що є важливим на думку суду, можна було замінити мобільним телефоном; але користування Інтернетом – це вже економічне благо, і відсутність доступу може істотно підірвати матеріальну основу життя⁴⁰³.

Суд зауважив, що Інтернет охоплює різні матеріали: текст, зображення, відео чи аудіо, розваги, відповіді на запитання як побутового, так і глибоко наукового характеру. Це робить його дуже особливим, а тому наслідки відсутності доступу відчужуються одразу і болісно⁴⁰⁴. Така лінія міркувань важлива, оскільки допомагає зрозуміти центральну роль, яку почав відігравати Інтернет у житті населення Європи. Зокрема, роль Інтернету буде лише зростати, коли на робочі місця почне приходити покоління, що виросло в Інтернеті.

400 Там само, на с. 31.

401 Там само [авторський переклад]: «L'ensemble des garanties générales consacrées à la liberté d'expression constitue une base adéquate pour reconnaître également le droit d'accès, sans entraves, à Internet».

402 Bundesgerichtshof (Federal Court of Justice) (24 січня 2013), Urteil des III. Zivilsenats (Judgment of the Third Civil Senate), III ZR 98/12 (juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=pm&Datum=2013&nr=63259&linked=urt&Blank=1&file=dokument.pdf).

403 Там само, на с. 17.

404 Там само.

Рішення суду від 2012 року відповідає попередньому рішенням Федерального конституційного суду Німеччини, який постановив, що держава зобов'язана забезпечити кожному можливість брати участь у сучасних комунікаційних каналах, у тому числі в Інтернеті. Такий висновок ґрунтується на ст. 1 основоположного закону Німеччини – Конституції (*Grundgesetz*), що гарантує захист людської гідності та закріплює принцип соціальної держави, які разом забезпечують можливість кожного «підтримувати зв'язки з іншими людьми» та «брати участь у суспільному, культурному та політичному житті» держави⁴⁰⁵.

Фінляндія: право на широкосмуговий доступ?

З 1 липня 2010 р. кожному громадянину Фінляндії було гарантоване право на доступ до широкосмугового зв'язку зі швидкістю 1 Мбіт/с⁴⁰⁶. Це технологічне зобов'язання, що взяла на себе держава від імені інформаційно-комунікаційних компаній, уряд Фінляндії повинен буде втілювати в життя до 2015 року шляхом забезпечення підключення всіх громадян до Інтернету зі швидкістю 100 Мбіт/с. Ця ініціатива втілюється в нормальному режимі, хоча ще лишається вирішити деякі нормативні та технічні питання. Нещодавній огляд політики Фінляндії у сфері широкосмугового доступу показав, що вже у 2013 році майже 90% фінів проживали в радіусі 2 км від точки роздачі Інтернету зі швидкістю до 100 Мб/с⁴⁰⁷. Зобов'язання уряду Фінляндії не передбачає оплату доступу до Інтернету кожного громадянина. Але державні гарантії мінімального рівня послуг і доступу на виконання Директиви ЄС про універсальні послуги є важливим кроком у напрямку забезпечення доступу в сільській місцевості. Такий підхід може змінити демографічні тенденції, пов'язані зі скороченням чисельності сільського населення, та оживити творчий підхід на місцях до нарощування економіки знань.

Аналогічне положення було внесене до закону Іспанії 2/11 про сталу економіку від 4 березня 2011 року. Стаття 52 (1) зобов'язує державу забезпечити кожному широкосмуговий доступ до суспільної комунікаційної мережі з мінімальною швидкістю 1 Мбіт/с⁴⁰⁸.

405 German Constitutional Court (9 лютого 2010), 1 BvL 1/09, §135.

406 BBC (1 липня 2010), *Finland makes broadband a 'legal right'* (www.bbc.co.uk/news/10461048).

407 Ars Technica (31 жовтня 2012), *Finland: Plan for universal 100Mbps service by 2015 on track* (arstechnica.com/business/2012/10/finland-plan-for-universal-100mbps-service-by-2015-on-track).

408 Gobierno de Espana (Government of Spain), Ley 2/2011, de 4 de marzo 2011 de Ecomomia Sostenible (www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2011-4117).

6.3. Авторське право та свобода вираження поглядів онлайн

6.3.1. Франція: межі забезпечення дотримання авторського права

Важко знайти спільну площину, в якій одночасно буде забезпечене виконання вимог законів про авторське право і гарантована свобода вираження поглядів. Полеміка навколо Торговельної угоди проти контрафакту в Європі, Закону про зупинення піратства онлайн та Закону про запобігання реальним мережевим загрозам економічному творчому потенціалу та крадіжці інтелектуальної власності у США показує, як непросто знайти баланс між правами авторів і правами користувачів, особливо коли влада сприймається такою, що більше реагує на тиск із боку економічних суб'єктів, які прагнуть убезпечити свої прибутки⁴⁰⁹.

Задовго до прийняття Угоди АСТА Конституційна рада Франції⁴¹⁰ своїм рішенням у 2009 році наголосила на існуванні серйозного зв'язку між свободою вираження поглядів і доступом до Інтернету. Питання стосувалося закону *HADOPI I*, яким дозволялося перекривати користувачам доступ до Інтернету в окремих випадках порушення авторського права (закони в такому дусі часто називають законами трьох порушень, оскільки вони вимагають від Інтернет-провайдерів перекривати доступ до Інтернету користувачам, які тричі порушили закон про авторське право).

Конституційна рада скасувала закон із конституційних підстав, зазначивши, що ще Декларацією прав людини і громадянина від 1789 року було проголошено свободу поширення ідей і вираження поглядів. Значення цього права змінилося. Враховуючи реалії сучасного зв'язку і дедалі зростаюче значення послуг на основі Інтернету для участі в демократичному житті та обміну ідеями і думками, суддя французького Конституційного суду зауважив, що тепер до цього права належить «*la liberté d'accéder à ces services*» (свобода доступу до [Інтернет] послуг). Конституційна рада також встановила умови, за яких дозволено обмежувати доступ до Інтернету: лише за рішенням судді, після справедливого судового розгляду та у процесі застосування пропорційних санкцій. Будь-які запобіжні заходи повинні бути вкрай необхідними для збереження авторських прав у кожному конкретному випадку. Законодавчою відповіддю на неконституційність закону *HADOPI I* стало прийняття нового закону *HADOPI II*, відповідно до якого право відключати користувачів стало прерогативою судових органів⁴¹¹.

409 Авторське право і свобода художнього та культурного вираження поглядів більш детально розглянуто вище у підрозділах 2.1.5 і 1.6 відповідно.

410 Conseil constitutionnel, Decision No. 2009-580 DC of 10 June 2009, Loi favorisant la diffusion et la protection de la création sur internet (www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009-580-dc/decision-n-2009-580-dc-du-10-juin-2009.42666.html).

411 Lucchi N. «Access to network services and protection of constitutional rights: recognising the essential

Рішення французького суду виявилось впливовим. Суд ЄС у справі «*Scarlet Extended*»⁴¹² застосував аналогічний підхід, постановивши, що вимога до провайдерів послуг Інтернету встановити програмне забезпечення з фільтрами для здійснення загального пошуку незаконного контенту може бути, *inter alia*, визнана порушенням права на свободу вираження поглядів онлайн. Рішення французького суду було також докладно процитоване у справі «*Йлдірим проти Туреччини*»⁴¹³, яка стала першою справою ЄСПЛ, у якій було розглянуто питання доступу до Інтернету.

6.3.2. Європейський Союз: виступи громадськості на підтримку свободи вираження поглядів

Свободу вираження поглядів нерідко протиставляють правам інтелектуальної власності, й ніколи раніше це питання не набувало більшої актуальності, ніж у ході полеміки навколо Торговельної угоди проти контрафакту⁴¹⁴ в Європі. Це продемонструвало динаміку еволюції обговорень на міжнародному рівні прав людини і нових питань, пов'язаних з управлінням Інтернетом.

АСТА є (проектом) міжнародною торговельною угодою між ЄС та державами, що не є членами ЄС, у тому числі Японією, США і Канадою, яка спрямована на забезпечення ефективного дотримання прав інтелектуальної власності на міжнародній арені. Переговори щодо Угоди АСТА розпочалися у червні 2008 року і завершилися у 2010 р. Наприкінці 2011 року держави-члени ЄС уповноважили Комісію на підписання Угоди АСТА і погодилися підписати та ратифікувати її, але в ході першого етапу ратифікації державами зросло протистояння з боку громадянського суспільства. Низка держав-членів ЄС на чолі з Польщею призупинили процес ратифікації, а в декількох європейських столицях пройшли демонстрації протесту.

Європейська комісія врешті вирішила доручити Суду Європейського Союзу перевірити Угоду АСТА на предмет її відповідності Хартії основних прав ЄС та іншим гарантіям основоположних прав на рівні ЄС⁴¹⁵. Європейський парламент вирішив не затверджувати проект у жодному разі.

role of Internet access for freedom of expression», *Cardozo Journal of International and Comparative Law* (2011), pp. 645-78; на с. 672.

412 *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)* (24 листопада 2011), ECJ C-70/10.

413 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

414 Council of the European Union (23 серпня 2011), *Anti-Counterfeiting Trade Agreement between the European Union and its Member States, Australia, Canada, Japan, the Republic of Korea, the United Mexican States, the Kingdom of Morocco, New Zealand, the Republic of Singapore, the Swiss Confederation and the United States of America*, Doc. No. 12196/11, (register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st12/st12196.en11.pdf).

415 European Commission (22 лютого 2012), Commissioner De Gucht K., *Statement on ACTA*, at trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=778. He expresses the Commission's opinion that «ACTA will change nothing about how we use the internet and social websites today – since it does not introduce any new rules. ACTA only helps to enforce what is already law today».

Добра практика у сфері свободи вираження поглядів онлайн потребує, з одного боку, визнання державами того факту, що позбавлення парламентарів і громадянського суспільства можливості брати участь у процесі розробки угод (і додатково – в національних законодавчих процесах), зокрема, тих, які стосуються прав людини в Інтернеті, – це згубний підхід для нормотворців. Вони ризикують опинитися в ситуації кризи законності нормативного рішення, створеного без участі численних зацікавлених сторін.

Щодо Угоди АСТА Європейська комісія зауважила, що критика щодо незалучення представників парламенту і громадянського суспільства була безпідставною⁴¹⁶, оскільки Європейському парламенту було надано «один за одним 7 проектів тексту угоди; 3 детальні письмові протоколи раундів переговорного процесу; 14 записок і внутрішніх робочих документів»⁴¹⁷. Однак доповідач Європейського парламенту щодо Угоди АСТА подав у відставку, розкритикувавши непрозорість застосованого підходу⁴¹⁸. Переговори, частково з причин, пов'язаних із повноваженнями ЄС, здійснювалися головним чином під керівництвом Комісії та держав, але (колишній) доповідач Європейського парламенту щодо Угоди АСТА заявив, що весь процес був неправильним: «не було консультацій із громадянським суспільством, від самого початку переговорів була відсутня прозорість, підписання тексту постійно відкладалося без пояснення причин, не бралися до уваги рекомендації парламенту, які надавалися в декількох резолюціях нашої асамблеї»⁴¹⁹.

На прикладі Угоди АСТА можемо зробити висновок про те, що на міжнародній арені з'явилося певне почуття відповідальності за законодавство у сфері Інтернету, і воно є набагато сильнішим у порівнянні з іншими сферами регулювання, не пов'язаними з Інтернетом (наприклад, податковим законодавством). Великою проблемою як для держав, так і для інших зацікавлених сторін є формування чітких і законних каналів для участі всіх відповідних зацікавлених сторін у (міжнародних) нормотворчих процесах⁴²⁰.

416 European Commission (13 лютого 2012), *Transparency of ACTA negotiations* (trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/february/tradoc_149103.pdf).

417 Там само.

418 Lee D., European Parliament rapporteur quits in Acta protest, 27 January 2012 (www.bbc.co.uk/news/technology-16757142).

419 Цитата з цього самого документу.

420 Пор. Kettemann M. C. (2013), *The future of individuals in international law: lessons from international Internet law*, Eleven, p. 138.

6.4. Порушення свободи вираження поглядів онлайн публічними і приватними суб'єктами

6.4.1. Сполучене Королівство: обмеження свободи вираження поглядів онлайн та межі цих обмежень

Хоча у Сполученому Королівстві свобода вираження поглядів має довгу історію, а деякі з перших документів, прийнятих на континенті, в яких містилися перші спроби закріплення сучасних прав людини, з'явилися на Британських островах, користування сервісом *Twitter* у Британії не обходиться без своїх підводних рифів. У вступі ми згадували справу Пола Чамберса, який, почувши про те, що через негоду місцевий аеропорт змушений був закритися, розмістив твіт такого змісту: «Негідники! Закрити аеропорт Робін Гуд, даю вам тиждень, аби ви привели тут все в порядок, інакше я підірву ваш аеропорт!!» [*sic!*]. Його визнали винним у висловлюваннях погрозного характеру, і лише Верховний суд Сполученого Королівства скасував цей вирок⁴²¹. Голова Верховного суду анулював вирок суду нижчої інстанції на тій підставі, *inter alia*, що користувачам «належить свобода вільно говорити не те, що вони повинні сказати, а те, що вони відчувають»⁴²².

У цьому стандарті, безперечно, є свої мінуси. Користувач *Twitter* може «відчувати» гнів, сказати щось із дискримінаційним наміром, активно підбурювати до насильства. У жовтні 2012 року британського підлітка, який «злісно жартував» у мережі *Facebook* на адресу зниклої дівчини, засудили до 12 місяців позбавлення волі. Вже через день після того іншому чоловікові призначили міру покарання за авторство образливого посту про загиблих британських солдатів⁴²³.

Для з'ясування того, чи захищене висловлювання правом на свободу вираження поглядів, чи за нього можна законно карати, доцільно застосовувати триступеневий тест Європейського суду з прав людини, що є набагато чіткішим стандартом, ніж посилання на те, що користувачі можуть «відчувати». Водночас, крім застосування покарання, варто також спрямовувати зусилля на підвищення обізнаності. Враховуючи дедалі зростаючу кількість справ за фактом висловлювань у *Twitter*, голова Королівської служби кримінального переслідування Сполученого Королівства визнав, що соціальні ЗМІ порушують «складні принципи питання» і з ними повинні «працювати не лише прокурори, але й інші структури включно з поліцією, судами та провайдерами послуг». Не за всі

421 Bowcott O. (27 липня 2012), «Twitter joke trial: Paul Chambers wins high court appeal against conviction», *The Guardian* (www.guardian.co.uk/law/2012/jul/27/twitter-joke-trial-high-court).

422 *Paul Chambers v. DPP* (27 липня 2012), [2012] EWHC 2157.

423 Sabbagh D. (9 жовтня 2012), «Facebook and Twitter could be asked to increase moderation of networks», *The Guardian* (www.guardian.co.uk/media/2012/oct/09/dpp-criminal-tweetsfacebook-posts).

висловлювання (навіть образливі зауваження) потрібно притягати до кримінальної відповідальності. Радше, за словами головного прокурора, «настав час поінформованого обговорення меж свободи слова в еру соціальних ЗМІ»⁴²⁴.

6.4.2. Twitter у Франції, Німеччині та США: перевіряючи межі свободи слова

Хоча питання захисту Інтернет-компаніями конфіденційності своїх користувачів і їхнього права користуватися свободою висловлювання власних думок є важливим, міжнародне право прав людини не лише сприяє, але й вимагає запровадження певних меж⁴²⁵. 24 січня 2013 року, наприклад, французький суд у своєму рішенні наказав сервісу *Twitter* з'ясувати, хто був автором антисемітських повідомлень «на його французькому сайті». Це рішення було прийняте після того, як Спілка єврейських студентів подала позов проти *Twitter* за недостатньо ефективний контроль над неправомірним використанням сайту як форуму для образливих антисемітських висловлювань під тегом *#unbonjuif* («*#agoodjew*»)⁴²⁶. *Twitter* погодився з цим рішенням.

Аналогічно *Twitter* зупинив дію пільг на обліковому записі німецької неонацистської групи на запит Німеччини. Він також передав прокурорам Нью-Йорка твіти активіста, заарештованого під час руху «Захопимо Уолл-стріт»⁴²⁷. Судді кримінального суду Манхеттена Метью Скіарріно-молодшому приписують такі слова: «Розмістити твіт – це практично те саме, що прокричати з вікна, сподіватися на конфіденційність не доводиться». Юрист сервісу *Twitter* відповів, що «користувачам *Twitter* належить право власності на їхні власні твіти. Вони мають право боротися з неправомірними зверненнями влади, а ми і далі стоятимемо з ними пліч-о-пліч у цій боротьбі»⁴²⁸.

6.4.3. Сполучене Королівство: приватна цензура через гарячі лінії

Британський «Фонд нагляду за Інтернетом» – «*Internet Watch Foundation*», при якому функціонує гаряча лінія для повідомлень про незаконний контент, критикують за внесення до свого чорного списку сайтів, не причетних до незаконної діяльності, для власників яких та Інтернет-користувачів настають

424 Keir Starmer QC (20 вересня 2009), Director of Public Prosecutions, Crown Prosecution Service, *DPP statement on Tom Daley case and social media prosecutions* (blog.cps.gov.uk/2012/09/dpp-statement-on-tom-daley-case-and-social-media-prosecutions.html).

425 Про регулювання Інтернет-контенту та свободу вираження поглядів див. більш детально у підрозділі 5.1 вище.

426 Juilliard P. (AFP) (24 січня 2013), *French court says Twitter must identify racist tweeters*.

427 RT.com (24 вересня 2012), *Twitter hands over Occupy protester's tweets to NY judge* (rt.com/usa/twitter-occupy-last-harris-153).

428 Там само.

миттеві негативні наслідки. При цьому відсутнє будь-яке повідомлення про блокування чи процедуру перевірки (або навіть судова оцінка законності), що відповідало б вимогам прав людини⁴²⁹.

Три справи є особливо показовими. У грудні 2008 року *IWF* додав до чорного списку зображення голої дитини на альбомі німецької групи «*Scorpions*» 1976 року. У результаті внесення в чорний список цієї адреси більшість Інтернет-користувачів Сполученого Королівства більше не могли отримати доступ до контенту, але ще більш серйозним було те, що вони більше не могли редагувати сторінки «Вікіпедії» без проходження процедури реєстрації. Представники «Вікіпедії» поскаржилися на те, що «[через] цензуру саморегулювальної агенції Сполученого Королівства – *Internet Watch Foundation* – більшість жителів Сполученого Королівства більше не можуть редагувати енциклопедію, яку пишуть добровольці, не можуть отримати у ній доступ до статті про альбом німецької рок-групи «*Scorpions*» 32-річної давнини⁴³⁰. Правління *IWF* на запит Вікіпедії переглянуло зображення, підтвердило факт «потенційної неправомірності», але, враховуючи «контекст цієї конкретної справи, зважаючи на тривалість існування зображення і його доступність для широкого загалу» видалило *URL* з чорного списку⁴³¹.

У 2009 році користувачі з Великої Британії також не могли отримати доступ до сторінок архівного порталу «*Internet Archive Wayback machine*», оскільки архів містив низку заблокованих ресурсів. У 2011 році клієнти Інтернет-провайдера *Virgin Media* не могли отримати доступ до хмарного серверу збереження файлів *Fileserve*, оскільки окремі ресурси архіву були внесені до чорного списку⁴³².

Ці приклади показують, що попри велике значення загальної мети «Фонду нагляду за Інтернетом» та аналогічних гарячих ліній відмова від процесуального захисту свободи вираження поглядів на практиці може мати серйозні негативні наслідки. Як ми писали в розділі 5, гарячі лінії повинні поважати права людини (права кожного) в процесі своєї діяльності у сфері захисту прав людини (неповнолітніх).

429 Nunziato D. C. (2013), «Procedural protections for Internet expression», *International Review of Law, Computers, and Technology* (forthcoming) (www.osce.org/fom/99458).

430 BBC (12 серпня 2008), *Scorpions censored* (www.bbc.co.uk/6music/news/20081208_scorpions.shtml).

431 Internet Watch Foundation (9 грудня 2008), *IWF statement regarding Wikipedia webpage* (www.iwf.org.uk/about-iwf/news/post/251-iwf-statement-regarding-wikipedia-webpage).

432 Nunziato D. C. (2013), «Procedural protections for Internet expression», *International Review of Law, Computers, and Technology* (forthcoming) (www.osce.org/fom/99458).

6.5. Впливові Інтернет-компанії та національне законодавство: хто виграє битву за свободу вираження поглядів?

Інколи буває доволі складно змусити міжнародних провайдерів пошукових систем та соціальних мереж прийняти національні та європейські закони (особливо у сфері захисту даних, недоторканості приватного життя і свободи вираження поглядів). Станом на квітень 2013 року з судовими позовами проти компанії *Google* звернулися органи захисту даних шести держав (Німеччини, Франції, Нідерландів, Іспанії, Італії, Великобританії) через те, що компанія не змінила свою політику конфіденційності після того, як виникло питання гармонізації умов конфіденційності між різними службами *Google*⁴³³. Ще один випадок із соціальними мережами стосується австрійської ініціативи «Європа проти *Facebook*»⁴³⁴, яка звернулася з низкою питань щодо конфіденційності в умовах користування *Facebook* до уповноваженого Ірландії з питань захисту даних. Частково політика *Facebook* змінилася завдяки оприлюдненню звіту уповноваженого Ірландії з питань захисту даних та діяльності австрійської ініціативи, але інші регіональні приклади показують, який вплив може мати децентралізоване нормотворення (на гірше чи на краще).

6.5.1. Німеччина: регіональні підходи до свободи використовувати псевдоніми

Регіональну ініціативу щодо забезпечення свободи вираження поглядів онлайн започаткувало регіональне управління захисту даних німецької землі Шлезвіг-Гольштейн, яке наказало *Facebook* змінити політику справжнього імені та дозволити користуватися псевдонімом⁴³⁵. Свої аргументи управління обґрунтувало вимогами п. 13 (б) закону Німеччини про телемедіа (*TMG; Telemediengesetz*), який вимагає від провайдерів онлайн-послуг «забезпечувати можливість анонімного або під псевдонімом користування телекомунікаційними ЗМІ ... наскільки це технічно можливо і розумно». За словами представників управління, законодавство Німеччини відповідає європейському праву і виступає на захист «зокрема, основоположного права на свободу вираження поглядів у Інтернеті». Виявити «крадіжку особистості» або зловживання соціальними мережами складно, але обов'язок користуватися справжнім іменем не допомагає запобігати цим явищам. У зв'язку з цим управління прийшло

433 Arthur C. (2 квітня 2013), Google facing legal threat from six European countries over privacy, *The Guardian*, (www.guardian.co.uk/technology/2013/apr/02/google-privacy-policy-legalthreat-europe).

434 Europe versus Facebook (www.europe-v-facebook.org).

435 BBC News (18 грудня 2012), *Germany orders changes to Facebook real name policy* (www.bbc.co.uk/news/technology-20766682).

до висновку про те, що «[] з метою забезпечення прав суб'єктів даних і дотримання вимог закону про захист даних в цілому *Facebook* повинен негайно зняти вимогу користуватися справжнім іменем»⁴³⁶.

Це рішення порушує ширше питання про те, як міжнародні Інтернет-компанії повинні реагувати на різні національні та регіональні стандарти, прийняті в судовій практиці та законодавстві. Варто чітко зазначити, що окремі стандарти потрібно виконувати, а міжнародні зобов'язання у сфері прав людини (зокрема, зобов'язання щодо свободи вираження поглядів онлайн) треба поважати. Це рішення також порушує питання про те, як забезпечити доведення до відома місцевих та регіональних органів влади і судів авторитетного стандарту тлумачення свободи вираження поглядів, розробленого Європейським судом з прав людини.

Це рішення також порушує питання щодо ролі органів із захисту даних у контексті судової системи окремих земель. Лише через два місяці після прийняття рішень Управлінням захисту даних Вищий адміністративний суд землі Шлезвіг-Гольштейн Німеччини погодився зупинити дію розпорядження Управління на тій підставі, що закон Німеччини про захист даних не діє в цьому випадку, оскільки відповідний збір даних відбувся в Ірландії (де зареєстрована компанія *Facebook Ltd.*)⁴³⁷. Управління оскаржило це рішення до апеляційного суду, і провадження у справі триває⁴³⁸.

6.5.2. Італійський Google: індивідуальна (кримінальна) відповідальність за онлайн-контент

У вересні 2006 року на сайті *Google videos* було викладено відеоролик про знущання дітей над дитиною-інвалідом. Цей відеоролик протримався у мережі три місяці, доки *Google* його не видалив після скарги від поштової служби Італії. Кримінальну справу відкрили не лише проти авторів відеоролика (після того, як *Google* надав відомості про цих осіб), але також і проти чотирьох посадовців *Google* за «дифамацію та порушення норм про захист даних» шляхом «співучасті» і за незаконну обробку персональних даних і даних про стан здоров'я в комерційних цілях⁴³⁹.

436 Unabhängiges Landeszentrum für Datenschutz Schleswig-Holstein (Office of the Data Protection Commissioner for Schleswig-Holstein) (17 грудня 2012), *ULD issues orders against Facebook because of mandatory real names* (www.datenschutzzentrum.de/presse/20121217-facebook-real-names.htm).

437 Schleswig-Holsteinisches Oberverwaltungsgericht (SHO), Decisions Az.: 8 B 60/12 and 8 B 61/12 (14 лютого 2013). See SHO (15 лютого 2013), *Verwaltungsgericht gibt Eilanträgen von Facebook statt* (www.schleswig-holstein.de/OVG/DE/Service/Presse/Pressemitteilungen/15022013VG_facebook_anonym.html).

438 Unabhängiges Landeszentrum für Datenschutz, *Verwaltungsgericht Schleswig erteilt Facebook Freifahrtschein* (www.datenschutzzentrum.de/presse/20130215-verwaltungsgerichtfacebook.htm); див. Tech Crunch, *Facebook wins court challenge in Germany against its real names policy*.

439 Sartor G. and Viola de Azevedo Cunha M. (2010): «The Italian Google-case: privacy, freedom of speech and responsibility of providers for user-generated contents», *I. J. Law and Information*

У 2010 році (справа № 1972/2010) Міланський суд виніс рішення про умовне позбавлення волі трьох посадових осіб за порушення вимог щодо захисту даних⁴⁴⁰. Суд не знайшов вини за фактом співучасті у дифамації, оскільки чинним законодавством Італії не передбачена відповідальність провайдерів послуг Інтернету за недбалість через видалення повідомлень із запізненням. Після відвертої критики цього рішення апеляційний суд у 2012 році скасував вироки і виправдав цих трьох осіб⁴⁴¹. Серед іншого суд навів такі аргументи:

можливість ефективних запобіжних перевірок усього контенту, що завантажуються користувачами, з боку сервіс-провайдера, що пропонує активний хостинг, потрібно виключити. ... Якщо зобов'язати Інтернет-компанію запобігати дифамаційним діям, то це передбачатиме запобіжне фільтрування всіх даних цієї компанії, що завантажуються в мережу, а це змінить функціональні можливості⁴⁴².

У справі «SABAM проти Netlog NV»⁴⁴³ Суд ЄС зауважив, що подібна система запобіжного фільтрування може не лише змінити функціональні можливості мережі, але також призвести до порушення свободи вираження поглядів (в усякому разі, якби вимога про таку систему була б запроваджена державою).

Однак італійські прокурори вирішили подати апеляційну скаргу до Верховного суду країни, й одним із їхніх аргументів було те, що «платформи на кшталт *YouTube* повинні попередньо перевіряти контент, який завантажують користувачі, та отримувати згоду осіб, що фігурують у відеороликах, завантажуваних користувачами»⁴⁴⁴. Такий попередній скринінг означатиме зобов'язання Інтернет-посередників здійснювати цензуру «попереднього обмеження», а такий підхід порушує права людини (зокрема, право на свободу вираження поглядів онлайн) і суперечить як практиці Європейського суду з прав людини, так Суду ЄС, а також загальноприйнятим принципам свободи вираження поглядів онлайн⁴⁴⁵.

6.5.3. Сполучене Королівство: підтверджена відповідальність Google як видавця

Це, проте, не означає, що з цими питаннями все просто і однозначно. 14 лютого 2013 року Апеляційний суд Англії та Уельсу постановив, що *Google* можна

Technology 18 (4), pp. 356-78.

440 Tribunale Ordinario di Milano (16 квітня 2010), penal section, case 1972/2010, pp. 102 і далі.

441 Corte d'Appello di Milano (21 грудня 2011), Sezione Prima Penale, case 8611/12 (www.leggioggi.it/wp-content/uploads/2013/02/20130301111013944.pdf); див. Reuters (21 грудня 2012), *Google executives acquitted in Milan autism video case* (www.reuters.com/article/2012/12/21/google-italy-privacy-idUSL5E8NL6RR20121221).

442 The Court's ruling, as quoted by Reuters (27 лютого 2013), *Google not expected to check every upload says Italian court* (www.reuters.com/article/2013/02/27/net-us-google-italyprivacy-idUSBRE91Q0TP20130227).

443 *SABAM v. Netlog NV* (16 лютого 2012), ECJ C-360/10.

444 Peter Fleischer (17 квітня 2013), *The saga continues ... now to the Italian Supreme Court* (peterfleischer.blogspot.fr/2013/04/the-saga-continuesnow-to-italian.html).

445 Див. вище, зокрема, розділи 2, 3.

притягнути до відповідальності за коментарі, опубліковані на його блогерській онлайн-платформі *Blogger*, крім тих випадків, коли *Google* негайно реагує на скарги⁴⁴⁶. Своїм рішенням Апеляційний суд скасував постанову суду від 2012 року⁴⁴⁷ про те, що до Інтернет-платформи не можна ставитися як до видавця, що відповідало міжнародній судовій практиці. *Google* отримував скарги щодо окремих коментарів у блогах і передавав їх блогеру, який чекав ще п'ять тижнів, перш ніж їх видалити. На думку британської правозахисної організації «Артикль 19», судові рішення стало «серйозним кроком назад від свободи слова онлайн»⁴⁴⁸.

Насправді це рішення означає посилення системи «повідомлення і видалення». Ця система спонукає контент-хостинги (*Google* і окремих блогерів, що активують у себе функцію коментарів) до негайного видалення навіть потенційно образливого матеріалу після отримання повідомлення – навіть у тих випадках, коли такий матеріал зовсім не незаконний. Як зазначає незалежна правозахисна організація «Артикль 19», це створює «неприємно обмежуюче відчуття для свободи вираження поглядів, оскільки посередники можуть піддавати цензури абсолютно правомірні тексти»⁴⁴⁹.

Хоча рішення британського суду мало пряму прив'язку до контенту, останні події також демонструють тенденцію до посилення відповідальності *Google* у тому, що стосується його технічних функцій. Німецький бізнесмен подав до суду позов проти *Google* через те, що пошук за його прізвиськом автоматично виводив алгоритм зі словами «саєнтологія» та «шахрайство». Хоча *Google* у цій справі заявляв, що це лише відображало преференції пошуку користувачів, *Google* у минулому вже змінював результати автоматичного пошуку, а це означає, що пошуковій компанії відомо про подібний неприємний бік автопошуку. Справа колишньої першої леді Німеччини Беттіни Вульф порушує аналогічні питання⁴⁵⁰. У справі німецького бізнесмена Вищий цивільний суд Німеччини (*Bundesgerichtshof*) постановив, що мав місце факт негативного впливу на права позивача у сфері конфіденційності, зважаючи на те, що результат автопошуку наводив на думку про існування зв'язку між ним і двома словами з негативним відтінком. Якщо такий результат не мав відношення до дійсності, це було порушенням його прав⁴⁵¹.

446 Court of Appeal (14 лютого 2013), *Payam Tamiz v. Google Inc.*, [2013] EWCA Civ 68 (www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2013/68.html).

447 High Court (2 березня 2012), *Payam Tamiz v. Google Inc. and Google UK Limited*, [2012] EWHC 449 (QB) (www.bailii.org/ew/cases/EWHC/QB/2012/449.html).

448 EDRI-gram newsletter (27 лютого 2013), *UK Court: Google liable for comments posted on its blogger platform* (www.edri.org/edrigram/number11.4/google-liable-commentblogger-uk).

449 Press Release on Article 19 (15 лютого 2013), *United Kingdom: ruling on Google's liability is bad news for free speech online* (www.article19.org/resources.php/resource/3611/en/united-kingdom:-ruling-on-google%E2%80%99s-liability-is-bad-news-for-free-speechonline#sthash.u4O9LisK.dpuf).

450 Lischka K., *Blaming the algorithm: defamation case highlights Google's double standard* (www.spiegel.de/international/germany/defamation-case-by-bettina-wulff-highlightsdouble-standard-at-google-a-854914.html).

451 BGH, VI ZR 269/12. Див. Matussek K., *Google loses German case over autocomplete function*, 3 June 2012 (www.bloomberg.com/news/2013-05-14/google-loses-german-case-over-autocomplete).

6.5.4. Сполучене Королівство, Німеччина та Рада Європи: повідомлення про порушення як право людини

Коли *WikiLeaks*, сайт про факти порушень, розсекретив у 2010 році зміст таємних американських телеграм, постало питання про те, чи може публікація таємної інформації або інформації обмеженого користування належати до сфери прав людини. Так само під час фінансової кризи органи прокуратури стали більше покладатися на отримання інформації про злочини та правопорушення від інсайдерів. На відміну від більшості держав-членів Ради Європи Сполучене Королівство (а у глобальному масштабі – Сполучені Штати Америки) має законодавство, яке захищає інформаторів⁴⁵².

Діяльність Ради Європи спрямована на ухвалення загальних правил та керівних принципів. У Резолюції 1729 (2010) Парламентська асамблея Ради Європи підтвердила важливе значення захисту інформаторів у контексті «права кожного на розкриття актуальної для суспільства інформації, співзвучного з правом громадян бути поінформованими і передбаченого статтею 10 Конвенції»⁴⁵³. Хоча кожен має право повідомляти актуальну для суспільства інформацію, все одно лишаються застосовними звичні обмеження, закріплені у п. 2 статті 10. Публікація таємної інформації може передбачати кримінальну відповідальність, якщо цього потребує закон і це є «необхідним у демократичному суспільстві та в інтересах національної безпеки... захисту з метою недопущення порушень громадського порядку чи злочинів... захисту репутації чи прав інших суб'єктів, недопущення розголошення конфіденційної інформації, підтримання авторитету та безсторонності суддів».

У Резолюції Парламентської асамблеї акцентовано велику увагу на значенні інформаторів, які своїми діями можуть «забезпечувати можливість посилення відповідальності, сприяння боротьбі з корупцією та службовими злочинами як у державному, так і в приватному секторі»⁴⁵⁴. Національне законодавство повинне бути комплексним і сприяти, щоб у закони про зайнятість, кримінально-процесуальне та недійне законодавство входили положення, якими б «гарантувалася безпечна альтернатива замовчуванню»⁴⁵⁵.

У 2011 році Європейський суд з прав людини продемонстрував національні упущення у процесі пошуку балансу між інтересами інформаторів, збереженням таємниць роботодавців та актуальністю повідомлень про порушення для суспільних обговорень. У справі «Хайніш проти Німеччини»⁴⁵⁶ Суд визнав порушенням з боку Німеччини той факт, що суди не захистили медсестру з догляду за особами похилого віку, яку звільнили після того, як вона повідомила про правопорушення на місці роботи.

function.html).

452 Див. більш детально про повідомлення про порушення як право людини у підрозділі 2.1.10 вище.

453 Council of Europe, Parliamentary Assembly (2010), Resolution 1729 on the Protection of «whistleblowers» (assembly.coe.int/main.asp?link=/documents/adoptedtext/ta10/eres1729.htm).

454 Там само, 1.

455 Там само, 6.2.

456 *Heinisch v. Germany* (21 липня 2011), № 28274/08.

Суд нагадав про те, що загальна норма потребує «захисту в певних обставинах» працівників державного сектора за повідомлення про зловживання або службові правопорушення, особливо якщо такий працівник є одним із небагатьох людей, яким відомо про те, що відбувається, а тому він «знаходиться в найкращому становищі, аби діяти в інтересах суспільства»⁴⁵⁷. Водночас, виходячи з обов'язку кожного працівника «бути лояльним і розсудливим», спершу вони мають повідомити про відповідний факт свого керівника або інші компетентні органи, і лише у разі відсутності результату таку інформацію «слід оприлюднити, але це буде крайнім заходом»⁴⁵⁸. При перевірці обмежень Суд, таким чином, проаналізує, чи мав інформатор «будь-які інші ефективні засоби боротьби з тим порушенням, яке він чи вона планували розкрити». Іншим чинником виступає «суспільний інтерес до повідомленої інформації»⁴⁵⁹, особливо у світлі жорстких рамок обмеження обговорень на теми, що становлять суспільний інтерес. Подібний підхід є також актуальним для справ, пов'язаних з Інтернетом.

У зв'язку з цим держави-члени Ради Європи та їхні суди повинні забезпечити справедливий баланс між двома суперечливими цілями – «необхідністю захищати репутацію і права роботодавця – з одного боку, і необхідністю захищати право позивача на свободу вираження поглядів – з другого»⁴⁶⁰. У США повідомлення про порушення викликають набагато більшу зацікавленість у суспільстві, й захист повідомлень про порушення став унормованим. Американська Комісія з цінних паперів та бірж навіть має власний відділ із питань роботи з інформаторами⁴⁶¹. Комісія уповноважена надавати «грошову винагороду» особам за надання відомостей, за результатами розгляду яких призначаються штрафні санкції на суму понад мільйон доларів. Ці громадяни отримують винагороду в розмірі 10-30% від стягнутої суми⁴⁶². У 2012 році до відділу надійшло близько 3 000 повідомлень від інформаторів зі США та 49 інших країн⁴⁶³. Водночас позитивний підхід до повідомлень про порушення деяких аспектів законодавства США у відповідних сферах життя суспільства не завадив органам влади США вдатися до всіх можливих процесуальних дій проти організації *WikiLeaks*, яка позиціонує себе як платформу для повідомлень про порушення, натомість органи державної влади США побачили в ній загрозу національній безпеці⁴⁶⁴.

457 Там само, §63.

458 Там само, §65.

459 Там само, §66.

460 Там само, §94.

461 SEC, Office of the Whistle-blower (www.sec.gov/whistleblower).

462 Див. там само.

463 U.S. Securities and Exchange Commission (Fiscal Year 2012), *Annual report on the Dodd-Frank whistleblower program* (www.sec.gov/about/offices/owb/annual-report-2012.pdf), p. 4.

464 Поп. Goldsmith J. (10 грудня 2010) *Seven thoughts on WikiLeaks* (www.lawfareblog.com/2010/12/seven-thoughts-on-wikileaks). Це зовсім не єдина невідповідність, що існує в американській політиці щодо свободи Інтернету. «Держсекретар Х. Клінтон скаржилася на кібератаки сімома абзацами вище, перш ніж похвалитися своєю підтримкою хактивізму».

6.6. Бізнес і свобода вираження поглядів онлайн

6.6.1. Таджикистан: компанії не долучаються до здійснення цензури

За фактом насильства в Нагірно-Бадахшанській автономній області Таджикистану дочірнє підприємство шведсько-фінської телекомунікаційної компанії *Telia Sonera* заблокувало доступ до низки сайтів, у тому числі *YouTube*, російського інформаційного агентства «РИА Новости» та «*BBC News*»⁴⁶⁵. Сайти були заблоковані за розпорядженням органів державної влади⁴⁶⁶, але це порушує питання про те, чи будуть місцеві дочірні компанії міжнародних корпорацій у сфері ІКТ виконувати зобов'язання щодо прав людини, які покладаються на останні (на зразок Глобальної мережевої ініціативи), чи радше керуватимуться вимогами національного законодавства? Можна заперечити, що національні закони – це, безперечно, важливо, і їх потрібно поважати, якщо вони не порушують міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Компанії, особливо материнські, що не так просто піддаються тиску привести свою діяльність відповідно до вимог, що порушують права їхніх користувачів, мають окремий обов'язок підтримувати свої дочірні компанії. Але є також компанії, що не лише замішані у зловживаннях правами людини, а й створюють технології, що застосовуються владою для порушення прав людини, у тому числі права на свободу вираження поглядів онлайн.

TeliaSonera відповіла на критику тим, що активніше залучилася до галузевих ініціатив на підтримку прав людини. Разом із ключовими телекомунікаційними компаніями *Alcatel-Lucent*, *France Telecom-Orange*, *Nokia Siemens Networks*, *Telefonica* і *Vodafone* вона заснувала «Діалог телекомунікаційної промисловості» (*Telecommunication Industry Dialogue*). У 2013 році компанії оприлюднили Керівні принципи у сфері телекомунікацій, свободи вираження поглядів та конфіденційності й оголосили про співпрацю з Глобальною мережевою ініціативою. Їхня мета полягає в тому, щоб «більш ефективно поширювати права на свободу вираження поглядів і конфіденційність у сфері інформаційно-комунікаційних технологій»⁴⁶⁷. Керівні принципи⁴⁶⁸ містять посилання

465 PEN International, *PEN Declaration on Digital Freedom*, Case Studies, Tajikistan: Business and Human Rights (www.pen-international.org/wp-content/uploads/2012/11/PEN-declaration-Case-Studies_PDF4.pdf).

466 Global Network Initiative (1 серпня 2012), *Ensure the free flow of information in Tajikistan* (www.globalnetworkinitiative.org/news/ensure-free-flow-information-tajikistan).

467 TeliaSonera (14 березня 2013), *Key telecommunication players sign principles on Freedom of Expression and Privacy and announce collaboration with GNI* (www.teliasonera.com/en/newsroom/press-releases/2013/3/key-telecommunication-players-sign-principles-onfreedom-of-expression-and-privacy-and-announce-collaboration-with-gni).

468 Telecommunications Industry Dialogue on Freedom of Expression and Privacy, *Guiding principles* (2013) (www.teliasonera.com/Documents/Public%20policy%20documents/Telecoms_Industry_

на принципи Раггі та спрямовані на пошук балансу між обов'язком влади захищати права людини і корпоративним зобов'язанням телекомунікаційних компаній поважати права людини.

6.6.2. ЄС: чи порушує права людини експорт цензури і технологій спостереження?

Хоча ЄС узяв курс на захист прав людини онлайн, низка європейських компаній, таких як *Nokia Siemens Networks*, *Gamma*, *Trovicor*, *Hacking Team* і *Bull/Amesys* продовжують експортувати обладнання для спостереження і програмне забезпечення для здійснення цензури, що використовуються проти громадських активістів у таких країнах, як Бахрейн, Іран, Сирія, Туніс⁴⁶⁹. Експорт технологій спостереження до деяких країн, таких як Лівія, Іран, був обмежений, але ЄС і дотепер не має загальної системи експортного контролю, орієнтованого на захист прав людини⁴⁷⁰. Такий стан справ незадовільний, оскільки захист громадян, цивільних журналістів та журналістів від найсучасніших шпигунських програм є вкрай важливим для прав людини та був проголошений у якості мети правозахисної політики ЄС, який навіть фінансує придбання контрінструментів для захисників у цифровому світі⁴⁷¹.

Неурядові організації активно вимагають підзвітності компаній, що виробляють програмне забезпечення, використання якого авторитарними режимами може порушувати свободу вираження поглядів. У лютому 2013 року міжнародні неурядові організації «*Privacy International*», «Репортери без кордонів» та інші подали скаргу⁴⁷² до ОЕСР на дві компанії-виробники програмного забезпечення – британську *Gamma Group* та німецьку *Trovicor GmbH* – за порушення Керівних принципів ОЕСР для багатонаціональних підприємств⁴⁷³. Водночас «Репортери без кордонів» уперше оприлюднили список п'яти «корпоративних ворогів Інтернету»⁴⁷⁴, до якого увійшли *Gamma*, *Trovicor*, *Hacking Team*, *Amesys* і *Blue Coat*, назвавши їх «найманцями цифрової ери», які «торгують продукцією, що може бути використана владою для порушення прав людини і свободи інформації»⁴⁷⁵.

Dialogue_Principles_Version_1_-_ENGLISH.pdf).

469 European Digital Rights, EDRI-gram newsletter (19 грудня 2012), *Export controls for digital weapons* (www.edri.org/edriagram/number10.24/export-controls-digital-weapons).

470 Wagner B., *Export censorship and surveillance technology* (2012) (www.hivos.nl/content/download/72343/618288/file/Exporting%20Censorship%20And%20Surveillance%20Technology%20by%20Ben%20Wagner.pdf).

471 Див. про позитивну роль компаній у сприянні свободі вираження поглядів онлайн у підрозділі 4.3.2.

472 Bloomberg (5 лютого 2013), *Rights groups file OECD complaint against surveillance firms* (www.bloomberg.com/news/2013-02-04/rights-groups-file-oecd-complaint-against-surveillance-firms.html).

473 OECD, *Guidelines for multinational enterprises* (www.oecd.org/daf/inv/mne).

474 Reporters Without Borders (2013), *Enemies of the Internet 2013* (surveillance.rsf.org/en).

475 Там само.

Деякі європейські держави, такі як Німеччина, застосовують два абсолютно протилежні підходи, коли мова заходить про боротьбу з порушеннями свободи вираження поглядів онлайн. Вони не лише зупинили в минулому формування системи комплексного експортного контролю, але також використовують шпигунські програми у національних налаштуваннях. У січні 2013 року було опубліковано таємний документ Міністерства внутрішніх справ Німеччини, яким підтверджувався факт купівлі Федеральною поліцією Німеччини набору шпигунських програм «FinFisher» у компанії *Eleman/Gamma Group* для здійснення телекомунікаційного спостереження⁴⁷⁶.

Позитивний підхід до припинення використання європейського програмного забезпечення проти громадських активістів за кордоном був закріплений у Стратегії цифрових свобод у зовнішній політиці ЄС, прийнятій Європейським парламентом у грудні 2012 року⁴⁷⁷. Стратегія:

*засуджує факт застосування час від часу технологій і послуг ЄС у третіх країнах для порушення прав людини шляхом цензури інформації, масового спостереження, моніторингу, пошуку і стеження за громадянами та їхньою діяльністю в мобільних мережах та Інтернеті*⁴⁷⁸

та вимагає від Комісії зупинити цю «торгівлю цифровою зброєю». Це потрібно забезпечити шляхом заборони експорту репресивних технологій та послуг авторитарним режимам. Із метою забезпечення комплексного підходу Європейський парламент також виступає з позиції більш ефективного моніторингу санкцій за експорт технологій.

У цьому розділі ми лише вибірково розглянули питання національної практики, але вона належним чином демонструє широкий спектр проблемних питань, що виникають у сфері свободи вираження поглядів. Державам годі сподіватися впоратися з ними самотужки, а тому потрібно разом працювати над встановленням стандартів і моніторингом свободи вираження поглядів онлайн. Моніторинг і сприяння свободі вираження поглядів буде темою наступних двох розділів.

476 Netzpolitik.org (16 січня 2013), *Secret government document reveals: German Federal Police plans to use Gamma FinFisher spyware* (netzpolitik.org/2013/secret-government-document-reveals-german-federal-police-plans-to-use-gammafinfisher-spyware).

477 European Parliament (11 грудня 2012), *Resolution on a digital freedom strategy in EU foreign policy, 2012/2094 (INI)*.

478 Там само, с. 22.

7. Європейські моніторингові механізми

Мету захисту свободи вираження поглядів у Інтернеті може бути досягнуто різними шляхами: за допомогою універсальних договорів, регіональних договорів, національного законодавства, «м'якого права» й обміну успішною практикою. Норми національного законодавства, які, наприклад, містять заборону заперечення Голокосту онлайн, застосовують відповідні органи виконавчої влади з подальшим контролем із боку національних судів. Моніторинг виконання міжнародних угод зазвичай здійснюють безпосередньо держави-сторони або, як передбачено деякими договорами, квазісудовий орган. Водночас дуже часто суди і квазісудові органи є не єдиними суб'єктами забезпечення і захисту свободи вираження поглядів у Інтернеті, і центральна роль у цьому процесі належить іншим інституціям, які здійснюють моніторинг свободи вираження поглядів і виявляють як передову практику, так і порушення.

У розділах 2, 3 і 4 ми навели правові аспекти захисту свободи вираження поглядів і роль Ради Європи та недержавних суб'єктів у встановленні стандартів у цій сфері. У розділах 5 і 6 – розглянули національні та міжнародні приклади загроз свободі вираження поглядів. У цьому розділі ми дослідимо роль (переважно) європейських моніторингових механізмів. Спочатку проаналізуємо роль та вплив моніторингових органів Ради Європи, зокрема, її основні політичні органи (Комітет міністрів, Парламентську асамблею, Генерального секретаря, Комісара з прав людини), Європейський суд з прав людини, а також відповідні експертні органи: Європейський комітет з соціальних прав, Консультативний комітет з Рамкової конвенції про захист прав національних меншин і Європейську комісію проти расизму та нетерпимості. Після цього ми побіжно торкнемося моніторингової діяльності інших європейських організацій, таких як ОБСЄ та ЄС, перед тим як дослідити роль приватних гарячих ліній і «вартових» громадянського суспільства.

7.1. Стратегія Ради Європи щодо управління Інтернетом

Згідно зі Стратегією Ради Європи щодо управління Інтернетом метою усієї діяльності Ради Європи у сфері свободи вираження поглядів онлайн є «максимальне забезпечення прав і свобод користувачів Інтернету»⁴⁷⁹. Стратегія управління Інтернетом містить широкий спектр зобов'язань і заходів для органів Ради Європи, які інформують моніторингові механізми. Хоча вони стосуються реалізації всіх прав людини онлайн, наступні аспекти є особливо важливими, коли

⁴⁷⁹ Council of Europe, Committee of Ministers, Internet Governance (15 березня 2012), *Council of Europe Strategy 2012-2015*, CM (2011) 175 final, §5.

йдеться про моніторинг дотримання свободи вираження поглядів у Інтернеті.

У Стратегії управління Інтернетом Рада Європи зобов'язалася забезпечити ефективні засоби юридичного захисту у випадках порушення прав, а також сприяти підвищенню обізнаності громадськості про права людини в Інтернеті. Крім того, Рада Європи вирішила розробити Керівні принципи, засновані на стандартах у галузі прав людини, і представити збірку передової практики, більшість прикладів якої ми обговорюємо у цій публікації. Керівні принципи є важливими для здійснення моніторингу та спрямування діяльності як держав, так і приватних суб'єктів у Інтернеті, зокрема, соціальних мереж та інформаційно-пошукових систем.

Стратегія також містить заклик до подальшого «пошуку можливостей позитивного застосування інформаційно-комунікаційних технологій... для боротьби зі зловживаннями у сфері прав людини, наприклад, повідомлення органам державної влади про випадки домашнього насильства або погроз на адресу інформаторів»⁴⁸⁰.

7.2. Моніторинг, що здійснюється органами Ради Європи

7.2.1. Комітет міністрів

Цей орган Ради Європи відповідає за здійснення контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Досягнення у цій сфері регулярно оцінюються під час чотирьох щорічних основних засідань з прав людини⁴⁸¹, на яких Комітет міністрів обговорює успіхи, досягнуті державами, і може приймати попередні резолюції та (щойно буде завершена імплементація) остаточні резолюції.

Оскільки Європейський суд з прав людини є важливим учасником процесу захисту свободи вираження поглядів онлайн, а його практика є ключовою у визначенні європейських стандартів захисту цієї свободи, роль Комітету міністрів щодо моніторингу виконання його рішень є надзвичайно важливою для захисту свободи вираження поглядів у Інтернеті. Комітет міністрів наділений також унікальною можливістю виявляти і визнавати існування проблем і за підтримки експертних комітетів розробляти і приймати резолюції і декларації з усіх аспектів захисту прав людини в Європі, зокрема, щодо свободи вираження поглядів.

Так, саме в контексті захисту свободи вираження поглядів Комітет міністрів ухвалив Декларацію про практику звернення осіб в іноземні суди з позовами щодо наклепу та її вплив на свободу вираження поглядів 2012 року (Декларація

480 Там само, §5, «h».

481 Council of Europe, Committee of Ministers, Supervision of execution of judgments of the European Court of Human Rights (www.coe.int/t/cm/humanRights_en.asp).

про «наклепницький туризм»⁴⁸², а також дві рекомендації: про заходи з розвитку поваги до свободи слова та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами (2008)⁴⁸³ та про забезпечення свободи вираження поглядів та інформації в Інтернеті (2007)⁴⁸⁴. Хоча ці документи більш доречно розглядати як складову діяльності Ради Європи, спрямованої на встановлення стандартів, втім, вони містять керівні принципи щодо ролі найвищого органу Ради Європи у здійсненні моніторингу.

7.2.2. Парламентська асамблея

Асамблея може застосовувати три різні процедури для впливу на формування політики у сфері прав людини⁴⁸⁵. Вона може приймати рекомендації Комітету міністрів щодо політики, яка має бути реалізована державами-членами; ухвалювати резолюції, що містять її рішення та позиції з відповідних питань; а також надавати свої висновки з питань, поставлених іншими органами. Використовуючи ці три підходи, Парламентська асамблея виконує квазімоніторингову функцію. Документи, ухвалені Парламентською асамблеєю у цій сфері: загальна резолюція⁴⁸⁶ і рекомендація⁴⁸⁷ про захист свободи вираження поглядів та інформації в Інтернеті та онлайн-ЗМІ, резолюція⁴⁸⁸ і рекомендація⁴⁸⁹ про боротьбу з «зображеннями жорстокого поводження з дітьми» через вчинені, поперечні та погоджені на міжнародному рівні дії, а також рекомендація⁴⁹⁰ і резолюція⁴⁹¹ про захист права на недоторканність приватного життя і персональних даних в Інтернеті та онлайн-ЗМІ. У 2009 р. Парламентська асамблея ухвалила рекомендацію про розвиток Інтернет-послуг і онлайн-медіа, безпечних для неповнолітніх⁴⁹².

482 Council of Europe, Committee of Ministers (4 липня 2012), Declaration on the desirability of international standards dealing with forum shopping in respect of defamation, «libel tourism» to ensure freedom of expression.

483 Council of Europe, Committee of Ministers (26 березня 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6 to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters.

484 Council of Europe, Committee of Ministers (26 вересня 2007), Recommendation CM/Rec (2007) 11 on promoting freedom of expression and information in the new information and communications environment.

485 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Assembly procedure (assembly.coe.int/Main.asp?Link=/AboutUs/APCE_Procedure.htm), станом на 9 березня 2013.

486 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Resolution 1877 (2012), The protection of freedom of expression and information on the Internet and online media.

487 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1998 (2012), The protection of freedom of expression and information on the Internet and online media.

488 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Resolution 1834 (2011), Combating «child abuse images» through committed, transversal and internationally co-ordinated action.

489 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1980 (2011), Combating «child abuse images» through committed, transversal and internationally co-ordinated action.

490 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1984 (2011), The protection of privacy and personal data on the Internet and online media.

491 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Resolution 1843 (2011), The protection of privacy and personal data on the Internet and online media.

492 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1882 (2009), The promotion of Internet and online media services appropriate for minors.

У Рекомендації 1897 (2010) про повагу до свободи засобів масової інформації⁴⁹³ Парламентська асамблея також згадала про зобов'язання, яке вона взяла на себе у 2007 р., щодо створення спеціального моніторингового механізму «для виявлення та аналізу замахів на життя і свободу вираження поглядів журналістів» і схвалила призначення доповідача зі свободи засобів масової інформації в рамках Комітету ПАРЄ з питань культури, науки та освіти. У Рекомендації неодноразово наголошено на необхідності перегляду національного законодавства в контексті зобов'язань у сфері прав людини, взятих в рамках членства у Раді Європи й завдяки участі у відповідних договорах, а також містяться приклади держав-членів Ради Європи, які порушують стандарти у галузі прав людини у контексті діяльності ЗМІ.

7.2.3. Генеральний секретар

У рамках Ради Європи дві посадові особи відповідають за моніторинг розвитку ситуації у галузі прав людини в організаційно-правовому аспекті. Загальна відповідальність за стратегічне управління діяльністю Ради Європи покладена на Генерального секретаря⁴⁹⁴. Наразі цю посаду обіймає Турбйорн Ягланд. Його офіс долучився до розв'язання різних проблем, пов'язаних із реалізацією свободи вираження поглядів, шляхом, наприклад, привертання уваги до значення, яке відіграє «мова ненависті» в Інтернеті. Як зазначив Генеральний секретар у своєму виступі в Будапешті у 2012 р., проблема забезпечення прав людини в Інтернеті є центральною у діяльності Ради Європи і «знаходиться у серці Стратегії управління Інтернетом Ради Європи». Пан Ягланд також зазначив: «Права людини, свобода вираження поглядів, право на недоторканість приватного життя – це хліб насущний нашої організації. Онлайн та офлайн». У процесі боротьби проти кіберзлочинності та підтримуючи верховенство права в усій Європі пріоритетом Ради Європи має залишатися максимальне забезпечення прав і свобод людини. Головним завданням на шляху забезпечення свободи вираження поглядів в контексті технологічної революції, за словами пана Ягланда, є таке:

«Успішна синхронізація технології та наших основоположних цінностей передбачає використання інструментів, які є у нашому розпорядженні, як, наприклад, нашої Стратегії управління Інтернетом, а також взяття до уваги характерних особливостей Інтернету. Ми повинні уникати зайвих обмежень, які можуть ускладнити інновацію та зашкодити вільному потоку інформації та знань. Нам потрібне відкрите, інклюзивне та безпечне середовище»⁴⁹⁵.

493 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1897 (2010), Respect for media freedom.

494 Council of Europe, Secretary General (www.coe.int/web/secretary-general).

495 Council of Europe, Secretary General (27 листопада 2012), *Tackling hate speech: living together online*. – Budapest (www.coe.int/web/secretary-general/-/%E2%80%9Ctackling-hate-speech-living-together-onlin-1).

7.2.4. Комісар з прав людини

Посаду Комісара Ради Європи з прав людини⁴⁹⁶ нині обіймає Нільс Муйжнієкс. Це позасудова інституція, на яку покладено функції розвитку поваги до прав людини у державах-членах Ради Європи і моніторинг випадків порушення прав людини. Комісар Ради Європи виконує ці завдання шляхом, наприклад, надання критичних висновків щодо розвитку законодавства у державах-членах⁴⁹⁷ або захищаючи права журналістів⁴⁹⁸. Томас Хаммарберг, попередник Н. Муйжнієкса, у 2011 р. замовив проведення низки досліджень із питань майбутнього захисту прав людини у медіапросторі, що змінюється⁴⁹⁹. Два таких дослідження мають безпосереднє відношення до захисту свободи вираження поглядів онлайн.

У результатах дослідження, присвяченого питанню діяльності соціальних мереж і прав людини⁵⁰⁰, наголошено на тому, що у разі дотримання принципів управління Інтернетом, які розробляються, останні могли б відігравати позитивну роль у забезпеченні свободи вираження поглядів онлайн, оскільки вони також передбачають відповідальність приватних суб'єктів. Із цією метою мають бути прийняті правила щодо відповідальності посередників у наданні доступу до Інтернету⁵⁰¹. Дослідження знову наголошує на тому, що головні підстави, необхідні для запровадження обмежень свободи вираження поглядів онлайн, мають бути передбачені законом і належним чином (правомірно) застосовані (більш детально пояснення див. у розділі 3 цієї публікації), а також оптимізовані з урахуванням вимог епохи Інтернету. Такі обмеження мають ґрунтуватися на чітких, спеціальних правилах, які знаходяться у вільному доступі та є зрозумілими. Будь-яке делегування повноважень приватним суб'єктам має бути прозорим і охоплювати питання засобів і механізмів блокування доступу до Інтернет-ресурсів, зокрема й належні процесуальні гарантії і перегляд рішень про блокування у судовому порядку. Автори дослідження дійшли висновку, що «свобода вираження поглядів у Інтернеті є основоположною свободою у нашу епоху. Поряд із забезпеченням права на недоторканість приватного життя в Інтернеті для реалізації наших свобод

496 Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (www.coe.int/t/commissioner/default_en.asp).

497 Opinion of the Commissioner for Human Rights on Hungary's media legislation in light of Council of Europe standards on freedom of the media (25 лютого 2011), CommDH (2011) 10.

498 Continued attacks in Europe: journalists need protection from violence (5 червня 2012), (humanrightscomment.org/2012/06/05/continued-attacks-in-europe-journalistsneed-protection-from-violence).

499 Council of Europe (2011), *Human rights and a changing media landscape*, Council of Europe, Strasbourg (www.coe.int/t/commissioner/Activities/themes/MediaFreedom/MediaLandscape2011.pdf).

500 Korff D. and Brown I. (лютий 2012), Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, *Social media and human rights: issue discussion paper*, CommDH (2012) 8 (wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1904319).

501 Щодо проблемних питань, пов'язаних із відповідальністю посередників, див. справи, що розглянуто у підрозділах 6.3-6.4.

життєво важливим є спілкування, а також колективне вирішення того, яким чином має функціонувати наше суспільство».

У другому дослідженні, присвяченому громадським ЗМІ та правам людини⁵⁰², наголошено, що економіка Інтернету і більш неформальне (за участі громадськості) демократичне комунікаційне середовище є викликом для сучасної моделі громадських ЗМІ. Тому автори дослідження пропонують розробити параметри функціонування громадських ЗМІ, засновані на стандартах прав людини, рекомендуючи посилити значення прав людини у діяльності громадських ЗМІ, а також заохочуючи регуляторні державні органи до здійснення відповідного нагляду і сприяння орієнтації громадських ЗМІ на права людини.

7.2.5. Європейський суд з прав людини

Судді у Страсбурзі відіграють центральну роль у забезпеченні свободи вираження поглядів у Інтернеті на території держав-членів Ради Європи. Рішення Суду щодо захисту цієї свободи, а також її меж розглянуто у розділах 2, 3 і 5 цього видання. Суд виконує основну функцію судового моніторингу, і будь-яка особа, яка перебуває під юрисдикцією держави-члена Ради Європи та вважає, що її права було порушено, може передати свою справу на розгляд Суду з дотриманням встановлених критеріїв прийнятності.

Через значне накопичення нерозглянутих справ у Суді ті справи, які стосувалися реалізації прав і свобод людини в Інтернеті, опинилися на розгляді суддів лише через деякий час. Але навіть після розгляду цих справ Судом ухвалені ним рішення сприяли лише незначним, а не фундаментальним змінам практики Європейського суду, хоча деякі уточнення виявилися необхідними. Незважаючи на те, що Суд залишається відданим своїм принципам, а саме тим, згідно з якими свобода вираження поглядів має основоположне значення у демократичному суспільстві, автори відповідного дослідження виявили чотири чинники, пов'язані з характеристиками Інтернету, що привели до адаптації практики Європейського суду. Цими чинниками є: більш відчутний вплив інформації, розміщеної в Інтернеті, ніж інформації, опублікованої в інших джерелах, глобальна природа Інтернету (з відповідними наслідками для доступності інформації та юрисдикційних кордонів), а також довговічність, асинхронізм та можливість повторного доступу до інформації⁵⁰³.

502 Boev B. and Bukovska B. (6 грудня 2011), Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, *Public service media and human rights: issue discussion paper*, CommDH 2011/41 (wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1881537).

503 Vajic N. and Voyatzis P., «The Internet and freedom of expression: a 'brave new world' and the ECtHR's evolving case law» // *Freedom of expression: essays in honour of Nicolas Bratza*, pp. 391-408.

7.2.6. Інші моніторингові органи Ради Європи

Наскільки Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за дотриманням Європейської конвенції про захист прав людини, настільки чотири інші моніторингові органи у системі Ради Європи мають вплив на розвиток концепції прав людини. Вони, як зазначено у комплексному дослідженні, здійсненому в 2012 р. Ренатою Кікер та Маркусом Мьостлі, «встановлюють стандарти через здійснення моніторингу»⁵⁰⁴.

Європейський комітет з питань запобігання катуванням здійснює нагляд за імплементацією Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Нагляд за дотриманням положень Європейської соціальної хартії здійснюється Європейським комітетом з соціальних прав, Рамкової конвенції про захист національних меншин – Консультативним комітетом з РКНМ. Нарешті, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості виконує функції нагляду за протидією расизму і нетерпимості на підставі Європейської конвенції про захист прав людини і зобов'язань держав.

Здійснення моніторингових функцій Європейським комітетом з соціальних прав, Європейською комісією проти расизму та нетерпимості й Консультативним комітетом із Рамкової конвенції про захист національних меншин має вплив на розвиток концепції свободи вираження поглядів онлайн.

7.2.7. Європейський комітет з соціальних прав (ЄКСП)

ЄКСП був створений на підставі Європейської соціальної хартії⁵⁰⁵, що набула чинності у 1965 р. Хартія гарантує 19 основоположних соціальних та економічних прав. Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії⁵⁰⁶ набув чинності у 1992 р. Моніторингові механізми були передбачені ЄСХ і більш детально розписані у згаданому Додатковому протоколі, а також Додатковому протоколі до Європейської соціальної хартії, що передбачає механізм подання колективних скарг⁵⁰⁷, який набув чинності 1 липня 1998 р. Європейська соціальна хартія (переглянута)⁵⁰⁸ була прийнята 3 травня 1996 р. і набула чинності 1 липня 1999 р.⁵⁰⁹ Вона враховує нові права, такі як захист від бідності й соціального відчуження, право на захист від сексуальних домагань на робочому місці й права робітників із сімейними обов'язками на рівні можливості та

504 Kicker R. and Möstl M. (2012), *Standard-setting through monitoring? The role of Council of Europe expert bodies in the development of human rights* – Strasbourg: Council of Europe.

505 ETS No. 35.

506 ETS No. 128.

507 ETS No. 158.

508 ETS No. 163.

509 Незважаючи на той факт, що значна кількість держав не ратифікувала переглянуту редакцію Європейської соціальної хартії, вона замінить ЄСХ та Додаткові протоколи.

однакове до них ставлення.

Діяльність ЄКСП пов'язана з розглядом національних доповідей, що надають держави-сторони, а також колективних скарг. ЄКСП оцінює доповіді держав за станом виконання ними положень Європейської соціальної хартії та її переглянутої версії у законодавчій сфері та у сфері правозастосовчої практики. Після завершення аналізу цих доповідей ЄКСП приймає заключні висновки в рамках процедури розгляду національних доповідей і рішення в рамках процедури розгляду колективних скарг. Заключні висновки щодо недотримання вимог Європейської соціальної хартії та її переглянутої версії згодом розглядає урядовий комітет, який складається з представників як держав-учасниць, так і європейських соціальних партнерів. ЄКСП може порадити Комітету міністрів Ради Європи спрямувати відповідні рекомендації державі, що порушує положення Європейської соціальної хартії чи її переглянутої версії.

Низка економічних, соціальних і культурних прав пов'язані зі свободою вираження поглядів у Інтернеті. Дійсно, свобода вираження поглядів є важливим фактором сприяння реалізації економічних, соціальних і культурних прав, зокрема й права на охорону здоров'я, належне харчування та освіти. Водночас до сьогоднішнього дня свобода вираження поглядів у Інтернеті не відіграла відчутної ролі у роботі ЄКСП. Отже, Комітет має приділяти більше уваги потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій.

7.2.8. Рамкова конвенція про захист національних меншин (РКНМ)

РКНМ набула чинності у 1998 році⁵¹⁰. Відповідно до частини першої статті 24 і частини першої статті 26 РКНМ Комітет міністрів здійснює нагляд за виконанням Конвенції за сприяння Консультативного комітету. Будучи першим багатостороннім документом, що передбачає захист національних меншин і має обов'язкову силу, РКНМ має на меті «захищати національні меншини, які проживають в межах відповідних територій держав-учасниць», для забезпечення їх «повної та ефективної рівності» й створення необхідних умов для того, щоб особи, які належать до національних меншин, «мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності». На підставі національних доповідей держав-учасниць Консультативний комітет оцінює достатність заходів, вжитих цими державами для виконання положень Конвенції, готує відповідний висновок і спрямовує його Комітету міністрів Ради Європи. Останній може дійти певних висновків щодо достатності (або недостатності) заходів, вжитих відповідною державою. У разі необхідності Комітет міністрів може ухвалити рекомендації державі, що представила національну доповідь, які згодом оприлюднюються.

Представники національних меншин часто піддаються дискримінації через

⁵¹⁰ Див. www.conventions.coe.int/Treaty/en/Summaries/Html/157.htm.

своє етнічне походження, членство в об'єднаннях національних меншин або наявність відповідного правового статусу. Результатом такої дискримінації є зниження рівня використання інформаційно-комунікаційних технологій, що у свою чергу створює для національних меншин труднощі з забезпеченням їхніх прав. Для збільшення присутності національних меншин в Інтернеті та сприяння реалізації їх права на свободу вираження поглядів Консультативний комітет з РКНМ у своєму Тематичному висновку № 3 за 2012 р. рекомендував звернути увагу на електронні ЗМІ, оскільки вони відіграють зростаючу роль «у поширенні інформації мовами національних меншин». Комітет виявив «потребу у професійному і фінансовому сприянні у сфері підтримки сайтів і збільшення навчальних заходів для журналістів, які працюють в електронних ЗМІ, що виходять мовами національних меншин».

«Особливі потреби та інтереси громад національних меншин» завжди мають братися до уваги під час запровадження державою нових норм регулювання діяльності засобів масової інформації, адже «технічний і технологічний розвиток у сфері ЗМІ, в тому числі й соціальних ЗМІ... також може стати перешкодою в отриманні доступу до засобів масової інформації, що виходять мовами національних меншин». Комітет також визнав потенціал інформаційно-комунікаційних технологій щодо спрощення прийому програм, які виходять мовами національних меншин, із сусідніх країн, до чого заохочує стаття 17 Рамкової конвенції. Водночас це не звільняє держави від обов'язку підтримувати інформаційний продукт, вироблений у власній країні⁵¹¹.

7.2.9. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН)

ЄКРН була створена як експертний орган у зв'язку з прийняттям Віденської декларації прав людини у 1993 р., коли держави-члени Ради Європи взяли на себе зобов'язання протидіяти расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості. ЄКРН не є конвенційним органом (створення і діяльність якого передбачена відповідною конвенцією), але з часу проведення Європейської конференції проти расизму у Страсбурзі у 2012 році її статус належним чином врегульовано⁵¹².

Згідно зі статтею 1 Статуту ЄКРН на Комісію покладено завдання боротися з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю в Європі, територія якої збільшилася, з позицій захисту прав людини та у світлі Європейської конвенції про захист прав людини. До мандату ЄКРН серед іншого входить здійснення експертизи законодавства держав-членів

511 Advisory Committee of the Framework Convention on the Protection of National Minorities (5 липня 2012), *Thematic Commentary №3, The language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention*, ACFC/44DOC (2012) 001 rev (www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_CommentaryLanguage_en.pdf), у п. 48-49.

512 Council of Europe, Appendix to the Committee of Ministers Res. 2002 (8).

Ради Європи, спрямованого на подолання згаданих негативних явищ, та надання рекомендацій щодо формування політики у цій сфері. Комісія застосовує у своїй роботі тристоронній підхід, який складається з аналізу ситуації у державах-членах, загальної тематичної діяльності і реалізації програм із підвищення потенціалу спільно з партнерами з громадянського суспільства. Крім підготовки доповідей, ЄКРН готує загальні рекомендації з формування політики у сфері протидії расизму і нетерпимості, які можуть розглядатися як загальний посібник із певних аспектів діяльності Комісії, а також публікує приклади передової практики держав-членів Ради Європи.

У 2006 р. ЄКРН звернула увагу на труднощі у боротьбі з дискримінацією у різних ЗМІ, в тому числі й Інтернеті⁵¹³, та визначила розв'язання цієї проблеми як одне із своїх пріоритетних завдань. У своїх доповідях щодо окремих країн ЄКРН бере до уваги роль Інтернету. Наприклад, у доповіді по Австрії Комісія спеціально дослідила неонацистські прояви онлайн, схваливши дії держави щодо застосування законодавства, яке діє у середовищі офлайн, до правопорушень, вчинених онлайн, а також функціонування приватної (за участі багатьох суб'єктів) і державної систем моніторингу цього виду правопорушень⁵¹⁴. ЄКРН також наголосила на важливості наявності доступу до Інтернету у консультантів, які працюють з особами, що просять притулку⁵¹⁵.

У рекомендаціях Австрії ЄКРН звернула увагу на свою загальну Рекомендацію №6 про боротьбу з поширенням матеріалів расистського, ксенофобського і антисемітського характеру через Інтернет, у якій йдеться про межі свободи вираження поглядів онлайн⁵¹⁶. Визнаючи, що Інтернет може зробити позитивний внесок у розвиток терпимості та боротьбу з расизмом, ЄКРН все ж висловила стурбованість із приводу використання Інтернету «для поширення матеріалів расистського, ксенофобського та антисемітського характеру... що має на меті підбурення до проявів нетерпимості або ненависті на расовому та етнічному ґрунті». Комісія рекомендувала державам забезпечити, щоб їх національне законодавство у сфері протидії «мові ненависті» поширювалося і на мережу Інтернет, а також посилити міжнародну співпрацю та допомогу, спрямовані на належне виконання законодавства про боротьбу з «мовою ненависті». Запорукою цього є навчання працівників правоохоронних органів і підтримка саморегулювання серед посередників у наданні Інтернет-послуг, в тому числі провайдерів контенту та доступу⁵¹⁷.

513 Proceedings of the 2006 ECRI Expert Seminar (липень 2007), *Combating racism while respecting freedom of expression* (www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/22-Freedom_of_expression_Seminar_2006/NSBR2006_proceedings_en.pdf).

514 ECRI (2 березня 2010), Report on Austria, Fourth Monitoring Cycle, CRI (2010) 2 (www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/austria/AUT-CbC-IV-2010-002-ENG.pdf), р. 86-87; див. також §132 (антисемітизм).

515 Там само, §129.

516 ECRI General Policy Recommendation No. 6 (15 грудня 2000), *Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the internet* (www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n6/Rec%206%20en.pdf).

517 Про законні обмеження подолання «мови ворожнечі» онлайн див. пункти 3.2 і 5.6.

7.2.10. Розвиток потенціалу

Крім розгляду спорів та здійснення моніторингу, Рада Європи реалізує також важливу програму у галузі (юридичного) моніторингу і розвитку потенціалу⁵¹⁸, яку ми розглянемо більш детально у розділі 8 цієї книги. Рада Європи намагається підвищити ефективність національних інституцій із прав людини, здійснює навчання працівників судових органів і реалізує реформи, спрямовані на підвищення ефективності сфери правосуддя. У ході здійснення усієї цієї діяльності мають бути враховані проблеми, пов'язані з забезпеченням свободи вираження поглядів у Інтернеті. Плануючи та імплементуючи програми з розвитку потенціалу, Рада Європи має зробити захист прав людини онлайн одним і головних напрямів своєї діяльності.

7.3. Моніторинг в рамках ОБСЄ та ЄС

7.3.1. ОБСЄ

У 1997 р. було запроваджено посаду Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ⁵¹⁹ для забезпечення дотримання державами-членами своїх зобов'язань у сфері свободи ЗМІ. Сприяння дотриманню національного законодавства про свободу ЗМІ також є головною функцією Представника, який діє як інституція, що вчасно попереджає про випадки порушень. Представник також надає державам сприяння у розвитку та виконанні законодавства, яке повною мірою відповідає їх зобов'язанням у галузі свободи ЗМІ. Офіс Представника може в подальшому функціонувати як інституція, що швидко реагує у позасудовому порядку на заяви про серйозне порушення державами-членами принципів ОБСЄ та своїх зобов'язань⁵²⁰.

Крім міжнародного співробітництва з іншими моніторинговими органами, а саме: Спеціальним доповідачем ООН з питань свободи переконань і свободи вираження поглядів, Спеціальним доповідачем із питань свободи вираження поглядів Організації американських держав і Спеціальним доповідачем із питань свободи вираження поглядів і доступу до інформації Африканської комісії з прав людини і народів, Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ – посада, яку наразі обіймає Дуня Міятович – має тверді наміри щодо поширення зобов'язань у сфері забезпечення свободи вираження поглядів на мережу Інтернет. «Будь-які спроби змінити політику управління Інтернетом мають відкрито обговорюватись», – заявила Дуня Міятович на конференції ОБСЄ «Інтернет 2013», – «з

518 Council of Europe, Human rights and legal affairs capacity-building (www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/default_en.asp).

519 OSCE Representative on Freedom of the Media (www.osce.org/fom).

520 OSCE, Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media, *Mandate* (www.osce.org/fom/43207) (станом на 9 березня 2013).

найширшим залученням зацікавлених суб'єктів, а також оцінюватися на предмет їх можливого впливу на вільний обмін інформацією в усьому світі»⁵²¹.

Серед особливо важливих питань в контексті майбутнього моніторингу Представник ОБСЄ наголосила на «основоположному принципі, згідно з яким матеріали, оприлюднені як в офлайн, так і в онлайн, підлягають однаковому захисту згідно зі стандартами свободи вираження поглядів і свободи ЗМІ»⁵²².

7.3.2. ЄС

У Європейському Союзі свободу вираження поглядів (більш широко – свободу ЗМІ) гарантовано статтею 11 Хартії основних прав, яка відтворює аналогічне положення статті 10 ЄКПЛ. Свобода вираження поглядів є одним з «основоположних принципів Європейського Союзу»⁵²³. Три нещодавні ініціативи Віце-президента Європейської комісії Нілі Крус можуть розглядатися як приклад зацікавленості ЄС у здійсненні моніторингу свободи вираження поглядів у Інтернеті та розвитку цифрового майбутнього ЄС.

На Групу високого рівня з питань свободи ЗМІ та плюралізму, створену у 2011 р., було покладено завдання з консультування і надання рекомендацій щодо того, як найкращим чином забезпечити дотримання, захист, підтримку і розвиток свободи ЗМІ й плюралізму в Європі. У своїй фінальній доповіді, опублікованій у 2013 році⁵²⁴, Група високого рівня стверджує, що зв'язок між свободою вираження поглядів і демократією виправдовує розширення компетенції ЄС у цій сфері, а також що подальша гармонізація законодавства ЄС є важливою. Щодо Інтернету Група дійшла висновку, що ефективний моніторинг медійного середовища, яке швидко змінюється, є необхідним для забезпечення удосконалення нормативно-правової бази. Група рекомендувала, *inter alia*, щоб об'єднання журналістів і засобів масової інформації внесли до своїх кодексів поведінки певні зміни, які відповідали б сучасним умовам медійного середовища, що постійно змінюється. У контексті зростаючої ролі Інтернету як джерела інформації користувачі мають бути поінформовані про «застосування будь-якого фільтрування, відбору або ієрархічного впорядкування інформації, яку вони отримують», а також повинні мати право «висловлювати своє заперечення проти автоматичного застосування таких алгоритмів фільтрації». З цієї метою Група рекомендувала також, щоб канали,

521 OSCE, Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media (14 лютого 2013), *OSCE media freedom representative calls for inclusive dialogue at Internet freedom conference in Vienna* (www.osce.org/fom/99582).

522 Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media (15 лютого 2013), «Closing remarks», *Internet 2013: Shaping policies to advance media freedom*. – Vienna (www.osce.org/fom/99727).

523 European Commission, *Information society, freedom and pluralism of the media* (ec.europa.eu/digital-agenda/en/european-journalism-study).

524 Report of the High Level Group on Media Freedom and Pluralism (січень 2013), *A free and pluralistic media to sustain European democracy* (ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/doc/pluralism/hlg/hlg_final_report.pdf).

по яких інформація подається користувачам, були «повністю нейтральними», і тому принцип мережевого нейтралітету і принцип «прозорості» (*end-to-end principle*) «мають бути закріплені у законодавстві ЄС»⁵²⁵.

Комісія також визнала, що свобода ЗМІ, компетенція ЄС та Інтернет тісно пов'язані. Комісар Крус доручила Центру з питань плюралізму та свободи ЗМІ, що діє в рамках Школи імені Роберта Шумана Європейського університету (м. Флоренція), підготувати доповідь про компетенцію ЄС щодо забезпечення плюралізму і свободи ЗМІ. У цій доповіді особливо наголошено на впливі Інтернету на розвиток свободи і плюралізму ЗМІ та міститься рекомендація щодо продовження моніторингу⁵²⁶. Крім того, Віце-президент Європейської комісії Нілі Крус у 2011 р. створила Форум ЄС щодо майбутнього ЗМІ, на який було покладено завдання з виявлення тенденцій та розвитку цифрової політики ЄС. У своїй доповіді за 2012 р.⁵²⁷ Форум рекомендував збільшити доступ і використання матеріалів (контенту) та послуг правового характеру з будь-якого місця на теренах ЄС на будь-якому обладнанні для усіх громадян Європейського Союзу. Те, що Форум закликав «представників індустрії інформаційних технологій взяти на себе зобов'язання щодо дотримання цих принципів»⁵²⁸, свідчить про взаємозв'язок між правами людини та розвитком цифрової економіки, між роллю держав та міжнародних організацій і відповідальністю індустрії інформаційних технологій.

Європейський парламент також є надзвичайно активним у здійсненні моніторингу дотримання свободи вираження поглядів онлайн та її порушень. У 2011 р., наприклад, переважною більшістю голосів Європейський парламент прийняв Резолюцію про відкритий Інтернет і мережевий нейтралітет у Європі⁵²⁹. Прикладом *de facto* моніторингової функції Європарламенту є Резолюція 2012 р. про свободу вираження поглядів у Білорусі, зокрема, у справі Анджея Почобута⁵³⁰, в якій Європейський парламент піддав жорсткій критиці уряд Білорусі за застосування фільтрів і технологій контролю за діяльністю Інтернету, що є порушенням зобов'язань у галузі прав людини. З того часу Європарламент закликає до здійснення у масштабах усього Європейського Союзу моніторингу законодавства щодо діяльності ЗМІ та вжиття заходів для забезпечення свободи вираження поглядів і свободи ЗМІ, які він вважає такими, що перебувають під загрозою через порушення з боку держав

525 Там само, у п. 5.

526 European University Institute RSCAS, *European Union competencies in respect of media pluralism and media freedom*, CMPF Policy Report 2013 (cmpf.eui.eu/Projects/cmpf/Documents/CMPFPolicyReport2013.pdf).

527 EU Media Futures Forum (September 2012), *Final Report* (ec.europa.eu/information_society/media_tasforce/doc/pluralism/forum/report.pdf).

528 Там само, у п. 7.

529 European Parliament Resolution on the open internet and net neutrality in Europe (7 листопада 2011) (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2011-0572&language=EN).

530 European Parliament (3 липня 2012), Motion for a resolution on Freedom of expression in Belarus: in particular the case of Andrzej Poczobut, Doc. 2012/2702 (RSP) (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2012-0403&language=EN).

(шляхом вжиття заходів примусового характеру) і приватних компаній, які вдаються до здійснення узгоджених дій⁵³¹. Отже, держави мають утриматися від порушення прав онлайн-ЗМІ і прийняти законодавство, що є сприятливим для реалізації свободи вираження поглядів у Інтернеті.

7.4. Європейські гарячі лінії

Гарячі лінії відіграють важливу роль у здійсненні контролю за (можливим) незаконним контентом в Інтернеті⁵³². Більшість цих гарячих ліній зосереджують свою увагу на проблемі поширення зображень сексуальної експлуатації дітей, але також приймають повідомлення про факти розміщення потенційно незаконних матеріалів, наприклад, щодо заперечення Голокосту і пропаганди нацизму (якщо розміщення повідомлень такого характеру становлять склад злочину)⁵³³. Згідно з результатами опитування про діяльність гарячих ліній, проведеного у державах-членах ОБСЄ, вдалося виявити, що такі гарячі лінії існують у 66% держав, у той час як у 15% держав невідомо про такі сервіси⁵³⁴. Найбільшою організацією (об'єднанням) подібних ліній є Міжнародна асоціація гарячих ліній Інтернету, до складу якої входять 43 гарячі лінії з 37 країн⁵³⁵.

Хоча гарячі лінії виконують важливу функцію саморегулювання, їм нерідко бракує прозорості та легітимності органів державної влади. Якщо такі лінії є приватними структурами, то за законодавством вони не підпадають під дію формального державного контролю на відміну від державних структур, діяльність яких підлягає державному регулюванню. Оскільки провайдери послуг Інтернету зазвичай переймаються питаннями обережності, блокування на підставі «чорних списків», наданих гарячими лініями, може порушувати свободу вираження поглядів. У той же час, зменшення кількості сайтів, на яких розміщено матеріали про жорстоке поводження з дітьми, варто завдячувати, *inter alia*, діяльності приватних гарячих ліній і докладним зусиллям міжнародної спільноти, зокрема, програмі «Безпечніший Інтернет» у рамках Європейської комісії⁵³⁶.

Гарячі лінії визнали важливість прозорості та відповідальності. Серед своїх цінностей *INHOPE* окремо відзначає «свободу Інтернету», а у Статуті *INHOPE*

531 European Parliament (21 лютого 2013), *Media freedom: MEPs call for annual EU monitoring of member states' media laws* (www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20130218IPR05922/html/Media-freedom-MEPs-call-for-annual-EU-monitoring-of-member-states%E2%80%99-media-laws).

532 Про важливість захисту дітей онлайн див. підрозділи 3.1 і 5.8.

533 Stopline.at – типова гаряча лінія Інтернету, за допомогою якої користувачі можуть напряму і без бюрократичних перепон заповнити електронну форму для виявлення незаконного контенту.

534 OSCE Office of the Representative on Freedom of the Media, Mijatovic D., «Freedom of expression on the Internet: a study of legal provisions and practices related to freedom of expression, the free flow of information and media pluralism on the Internet in OSCE participating States», *Report* (www.osce.org/fom/80723), 209.

535 INHOPE, *About INHOPE* (www.inhope.org/gns/about-us/about-inhope.aspx).

536 OSCE, «Freedom of expression on the Internet» (2010), 146.

є заклик до організацій, які мають намір набути членства в Асоціації, передбачити «прозорі процедури розгляду скарг» і «здобути підтримку державних структур, індустрії інформаційних технологій, правоохоронних органів і користувачів Інтернету в країнах, де вони здійснюють свою діяльність»⁵³⁷.

Із метою уникнення зловживань щодо повідомлень про порушення в Інтернеті гарячі лінії повинні визначити чіткі процедури роботи з сайтами, на діяльність яких скаржаться, за допомогою яких можна упевнитися в тому, що ці сайти дійсно порушують національні закони, які гарантують дотримання міжнародних зобов'язань. Перед внесенням сайтів до «чорних списків» і передачі інформації про них правоохоронним органам та провайдерам Інтернету гарячі лінії мають зробити ґрунтовну, прозору та відповідальну внутрішню перевірку.

Працівники австрійської гарячої лінії Інтернету *Stopleveline.at*, наприклад, роблять експертизу на предмет того, чи є матеріали, розміщені на сайті, на який надійшла скарга, насправді незаконними за національним законодавством. Якщо висновок такої експертизи підтверджує заявлені у скарзі вимоги, представники гарячої лінії повідомляють про це відповідні правоохоронні органи Австрії, а також австрійського Інтернет-провайдера, який обслуговує сайт із незаконними матеріалами. Якщо матеріал розміщено не на австрійському сайті, відповідне повідомлення надсилають іноземній гарячій лінії – партнеру в рамках *INHOPE* для забезпечення швидкого блокування доступу до сайту у мережі⁵³⁸.

На сайті британської гарячої лінії *Internet Watch Foundation* користувачі можуть анонімно залишати повідомлення про «зображення сексуального насильства щодо дітей, розміщені на сайтах будь-де у світі; нефотографічні зображення сексуального насильства щодо дітей, розміщені на сайтах у Сполученому Королівстві; порнографічні матеріали, заборонені законом, розміщені на сайтах у Сполученому Королівстві»⁵³⁹. *IWF* та Асоціація керівників органів поліції уклали «Угоду про сервісне обслуговування»⁵⁴⁰, яка врегульовує процеси роботи з Інтернет-контентом злочинного характеру, розміщеним на сайтах у Сполученому Королівстві. Після отримання «Фондом нагляду за Інтернетом» повідомлення матеріал спочатку відстежують і оцінюють із правової точки зору. Якщо виявлено факт знаходження контенту на сервері у Сполученому Королівстві і *IWF* оцінює його як потенційно злочинний за британським законодавством, тоді останній передає інформацію про нього органам поліції. *IWF* також надсилає «запит про збереження доказів та повідомлення про незаконне розміщення і вимогу вилучити контент провайдеру послуг», який обслуговує сайт зі злочинним контентом. *Internet Watch Foundation* також

537 INHOPE, Articles of Association (17 January 2011), Article 5 (b) and (c) (www.inhope.org/Libraries/Documents/Homepage/2011_INHOPE_Articles_of_Association_EN.sflb.ashx).

538 Stopleveline.at (www.stopleveline.at).

539 UK Internet Watch Foundation (www.iwf.org.uk/hotline).

540 Service Level Agreement between the Association of Chief Police Officers (ACPO) and the Internet Watch Foundation (IWF) (5 жовтня 2010) (www.iwf.org.uk/assets/media/hotline/SLA%20ACPO%20IWF%20FINAL%20OCT%202010.pdf).

негайно робить телефонний дзвінок, щоб упевнитися, що повідомлення і запит отримані адресатом і будуть опрацьовані. Крім того, *IWF* надає поради і сприяння провайдеру послуг Інтернету щодо безпечного збереження контенту до того, як він опиниться у слідчого. Після цього *IWF* продовжує здійснювати моніторинг сайту, щоб упевнитися у тому, що контент «був оперативно вилучений [або] доступ до нього заблокований відповідно до вимог ведення електронної торгівлі (Директиви ЄС про електронну комерцію) 2002 р.»⁵⁴¹.

Отже, перед тим як надіслати повідомлення про вилучення *URL* або внести його до списку *URL*-посилань на зображення або матеріали про сексуальну експлуатацію дітей («чорного списку»), який веде гаряча лінія *Internet Watch Foundation*, здійснюється оцінка контенту, яка насправді залежить від рішення працівника гарячої лінії, а не від рішення незалежного судді, ухваленого в результаті справедливого судового розгляду. Внесення *URL*-посилання до «чорного списку», який оновлюється двічі на день, фактично означає відмову у наданні доступу до цього сайту, адже 98,6% Інтернет-провайдерів Сполученого Королівства використовують «чорний список» для блокування доступу до наведених у ньому *URL*-посилань⁵⁴².

Більш проблематичним є те, що більшість користувачів не поінформовані про те, що сайт, доступ до якого вони намагалися отримати, опинився у «чорному списку». Більшість Інтернет-провайдерів надає загальне повідомлення про помилку «404 Не знайдено» («*404 Not Found*»)⁵⁴³.

Підхід, який використовують «Фонд нагляду за Інтернетом» та більшість гарячих ліній у всьому світі, а саме внесення контенту до «чорного списку» та негайне блокування доступу до *URL*-посилання з боку Інтернет-провайдерів, є проблемним у контексті забезпечення основних процесуальних гарантій такого права людини, як свобода вираження поглядів. Ці гарантії передбачають можливість оскаржити рішення про фільтрацію/блокування доступу до контенту та повідомити (не повідомити) зацікавлених користувачів⁵⁴⁴.

Наразі внутрішня процедура оскарження рішень щодо оцінки контенту, яка діє в рамках *Internet Watch Foundation*, не відповідає обом із цих вимог, які базуються на правах людини. Скарга на рішення щодо визнання контенту потенційно незаконним може бути подана шляхом надсилання електронного повідомлення на адресу Фонду *IWF* із зазначенням відповідних обґрунтувань. У теорії будь-яка «сторона, яка має правовий зв'язок... із контентом, або потенційна жертва чи її представник, компанія, яка розміщує відповідний сайт, видавець чи Інтернет-споживач, які вважають, що їм перешкоджають

541 Там само, пп. i-vi.

542 Wei W. (2011), *Online child sexual abuse content: the development of a comprehensive, transferable international Internet notice and takedown system* (www.iwf.org.uk/assets/media/resources/IWF%20Research%20Report_%20Development%20of%20an%20international%20internet%20notice%20and%20takedown%20system.pdf), p. 28. pdf), p. 28.

543 Nunziato D.C. (2013), «Procedural protections for Internet expression», *International Review of Law, Computers, and Technology* (forthcoming).

544 Див. там само.

у доступі до законного контенту, можуть оскаржити правильність оцінки»⁵⁴⁵. Це визначення здається доволі широким, але на практиці більшість користувачів ніколи не зрозуміють, що контент було заблоковано, тому що їм про це не повідомляють.

Внутрішній процедурі розгляду скарг також бракує прозорості. У разі отримання скарги «здійснюється нова оцінка контенту... менеджером *IWF* із належним рівнем підготовки, який не брав участі в ухваленні рішення за результатами первинної оцінки»⁵⁴⁶. Якщо цей менеджер приймає рішення про відхилення скарги, а скажник має намір продовжити процедуру оскарження, «контент передають на розгляд відповідного уповноваженого органу поліції для проведення оцінки». Це означає, що позасудовий суб'єкт (орган поліції) переглядає рішення іншого позасудового суб'єкта (менеджера *IWF*) щодо скарги на рішення ще одного позасудового суб'єкта (працівника *IWF*). З точки зору прав людини такий підхід не відповідає вимогам справедливого судового розгляду у світлі статті 6 ЄКПЛ та процесуальних гарантій за статтею 10 цієї Конвенції. Проте на практиці існує достатня кількість підходів до фільтрації матеріалів, розміщених в Інтернеті, які узгоджені з вимогами прав людини. У справі «Ілдірим проти Туреччини»⁵⁴⁷ суддя Пінто в своїй окремій думці певною мірою пояснює, як рішення щодо фільтрації можуть бути ухвалені з дотриманням вимог прав людини. Він відстоює ту точку зору, що закони про блокування доступу до Інтернету повинні містити певні «мінімальні критерії». Деякі з його аргументів можуть бути враховані як інструкція для підготовки рекомендацій із питань законного блокування для провайдерів гарячих ліній.

Суддя Пінто рекомендує (законодавцям внести до законів щодо блокування Інтернет-контенту) чітке визначення суб'єктів, які підлягають блокуванню (користувачі, провайдери гіперпосилань, хостинги), об'єктів, що підлягають блокуванню, та масштабів блокування (регіональний, національний, міжнародний рівні); терміну дії рішення про блокування; а також здійснити оцінку того, наскільки інтереси, які переслідуються блокуванням, відповідають вимогам частини 2 статті 10 ЄКПЛ і чи дотримуються вимоги щодо пропорційності та необхідності такого заходу; перевірити, чи було рішення про блокування прийняте уповноваженими органами у результаті «справедливого судового розгляду», під час якого були заслухані усі зацікавлені сторони (якщо це можливо і не зашкодить інтересам, які мають бути захищені рішенням про блокування); надати вмотивоване обґрунтування рішення щодо блокування; а також запропонувати механізм оскарження такого рішення.

У якості першого кроку гарячі лінії можуть скористатися цими рекомендаціями і передбачити принаймні відкритий і справедливий внутрішній механізм перегляду рішень про блокування і вмотивоване повідомлення (сайту, де

545 *Content Assessment Appeal Process* (www.iwf.org.uk/accountability/complaints/contentassessment-appeal-process).

546 Там само.

547 *Yildirim v. Turkey* (18 грудня 2012), № 3111/10.

розміщено ймовірно незаконний контент, доступ до якого запропоновано заблокувати) про застосування такого блокування, що надсилатиметься національним органам виконавчої влади і хостинг-провайдерам. Хоча моніторинг з боку неурядових організацій відіграє важливу роль у забезпеченні свободи вираження поглядів онлайн, деякі аспекти діяльності європейських гарячих ліній є значною мірою проблемними, особливо недостатнє дотримання процесуальних гарантій, передбачених статтею 10 ЄКПЛ, а також приватний порядок встановлення стандартів, що має місце під час прийняття працівником гарячої лінії будь-яких рішень щодо «ймовірної незаконності» контенту, зокрема й внутрішні позасудові механізми їх оскарження.

7.5. «Вартові» громадянського суспільства

Зростає кількість «вартів» із числа організацій громадянського суспільства, які здійснюють моніторинг дотримання права на свободу вираження поглядів⁵⁴⁸. Ідеться про фонди, діяльність яких фінансують приватний сектор, університети і неурядові організації. Діяльність деяких із них координує IFEX⁵⁴⁹. Крім того, вони мають значні заслуги у сфері боротьби за дотримання свободи вираження поглядів у офлайн-середовищі. Водночас ми зосередимо увагу на обраних нами неурядових організаціях, які зробили свій внесок у захист свободи вираження поглядів у Інтернеті, й, приділяючи основну увагу європейському регіону, розглянемо також НУО, які діють на глобальному рівні.

Дві найбільш важливі НУО, що здійснюють моніторинг дотримання свободи вираження поглядів онлайн, – *Freedom House* і «Репортери без кордонів» (*Reporters Without Borders*). Доповідь *Freedom House* під назвою «Свобода Інтернету 2012» містить інформацію про стан справ у цій сфері у 47 країнах світу та охоплює період із січня 2011 р. до травня 2012 р.⁵⁵⁰. Згідно з висновками цієї доповіді трансформаційний вплив Інтернету змусив авторитарні режими вдатися до крайніх заходів для встановлення цензури і перешкоджання реалізації свободи слова.

На думку представників *Freedom House*, у 20 із 47 країн світу, що стали об'єктом дослідження в 2012 р., відбулося погіршення ситуації з забезпечення свободи вираження поглядів онлайн (при цьому у Бахреїні, Пакистані та Ефіопії ситуація виявилася найгіршою). Погіршення ситуації було викликане у більшості випадків посиленням цензури, арештом і насильством щодо блогерів, погрозами застосування насильства з боку представників груп організованої злочинності (Мексика) або ухваленням обвинувальних вироків і призначенням покарань за начебто богохульні промови (Пакистан). У той самий час у 14 країнах, у яких

548 Про функцію встановлення стандартів щодо свободи вираження поглядів онлайн організаціями громадянського суспільства див. підрозділ 4.3.

549 IFEX, *Our network* (www.ifex.org/our_network).

550 Freedom House, *Freedom on the net 2012* (www.freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2012).

здійснювався моніторинг, спостерігалися позитивні зрушення, пов'язані з демократичними змінами (Туніс, Лівія, Бірма) або збільшенням різних точок зору і послабленням цензури (Грузія, Кенія, Індонезія)⁵⁵¹.

У доповіді зазначено, що все більше держав вдаються до проактивної маніпуляції контентом в Інтернеті через провладних блогерів. Але *Freedom House* також констатує факт більш активної участі громадян у формуванні державної політики онлайн, особливо шляхом участі у широко розрекламованих кампаніях проти прийняття певного законодавства, наприклад, Торговельної угоди проти контрафакту, Закону про зупинення піратства онлайн, Закону про запобігання реальним мережевим загрозам економічному творчому потенціалу та крадіжкам інтелектуальної власності⁵⁵².

Серед виявлених ключових тенденцій розвитку варто назвати такі: поява нових законів, що обмежують свободу вираження поглядів онлайн, більш суворе застосування діючих законів, що призводить до позбавлення волі ще більшої кількості Інтернет-користувачів, використання послуг проплачених коментаторів та недостовірної інформації в рамках організованих урядами онлайн-кампаній, збільшення нападів на блогерів та Інтернет-активістів із застосуванням насильства, а також збільшення випадків використання технічних засобів спостереження (стеження) без прозорого контролю щодо зловживань під час їх застосування⁵⁵³.

«Репортери без кордонів» – неурядова організація, що активно працює у сфері утвердження свободи інформації, публікує періодичні доповіді «Вороги Інтернету». У доповіді за 2012 р.⁵⁵⁴ (як і у згаданій вище доповіді *Freedom House*) йдеться про те, що авторитарні режими активніше застосовують жорсткі заходи щодо онлайн-активістів, які мали намір використати рушійну силу «Арабської весни» 2011 р. для впливу на політичні та соціальні зміни у своїх країнах. У доповіді також міститься критика урядів демократичних країн за те, що вони піддаються спокусі вжити безпекові й антитерористичні заходи, що можуть призводити до порушень прав людини, а також вживають «надмірних» заходів для захисту авторського права. Такі країни, як Бахрейн, Білорусь, Бірма, Китай, Куба, Іран, Північна Корея, Саудівська Аравія, Сирія, Туркменістан, Узбекистан і В'єтнам згадуються у доповіді за 2012 р. як «вороги Інтернету». Ще низка країн перебувають «під наглядом», серед яких Австралія, Єгипет, Еритрея, Франція, Індія, Казахстан, Малайзія, Росія, Південна Корея, Шрі-Ланка, Таїланд, Туніс, Туреччина і Об'єднані Арабські Емірати.

РБК позитивно оцінює розвиток мікроблогів і сайтів-агрегаторів, на яких представлені різні точки зору, а також використання мобільних телефонів

551 Kelly S. and Cook S. (24 вересня 2012), «Evolving tactics of Internet control and the push for greater freedom» // Kelly S., Cook S. and Truong M. (ред.), *Freedom on the Net 2012: a global assessment of Internet and digital media*, Freedom House, pp. 1-18 (2).

552 Там само, с. 4-5.

553 Там само, с. 6 і далі.

554 Reporters Without Borders (2012), *Enemies of the Internet* (en.rsf.org/beset-byonline-surveillance-and-13-03-2012,42061.html), станом на 22 лютого 2013.

для вільного поширення інформації через традиційні технологічні кордони. Серед негативних тенденцій 2011 і 2012 рр. зазначено: відключення доступу до Інтернету (Єгипет, Казахстан, Тибет, Сінцзян-Уйгурський автономний район Китаю) і блокування смс-повідомлень (Демократична Республіка Конго, Камерун) під час реальних або очікуваних громадських заворушень. РБК також зазначає у своїй доповіді, що стеження за онлайн-активістами стало більш нав'язливим та ефективним: «служби безпеки більше не допитують і не піддають катуванням в'язнів із метою отримання інформації про їх співучасників. Тепер вони хочуть отримати паролі до їх акаунтів у *Facebook*, *Skype* та *Vkontakte*»⁵⁵⁵.

У своїй доповіді за 2013 р., присвяченій проблемі стеження онлайн, РБК наголошує, що зараз ми спостерігаємо світанок ери «цифрових найманців». Організація звертає увагу на п'ять «держав-ворогів Інтернету», тобто країни, які застосовують «активне і нав'язливе стеження за провайдерами новин, що призводить до грубих порушень свободи інформації та інших прав людини». У зв'язку з цим РБК згадує (і присоромлює) уряди таких держав, як Сирія, Китай, Іран, Бахрейн і В'єтнам. У доповіді вперше подано назви п'яти «корпоративних ворогів Інтернету»: *Gamma*, *Trovisor*, *Hacking Team*, *Amesys* і *Blue Coat* та розкритиковано їх за «продаж продукції, яка підлягатиме використанню урядами відповідних країн для порушення прав людини, зокрема свободи інформації».

Організація «Репортери без кордонів» закликає до застосування нових механізмів контролю за експортом програмного забезпечення й обладнання для стеження в країни, що мають погані показники забезпечення прав людини. «Від приватного сектора, – зауважує РБК, – не варто очікувати, щоб він контролював сам себе. Відповідно в цю ситуацію мають втрутитися суб'єкти нормотворчості». Дія чинних міжнародних договорів у сфері контролю над експортом, таких як Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання, має бути поширена на технології стеження. Але держави все ще не спромоглися досягти дієвого компромісу з цього питання. РБК застерігає демократичні країни від того, щоб «піддаватися співам сирени про необхідність стеження і забезпечення кібербезпеки будь-якою ціною», оскільки це може негативно вплинути на інші країни: «Якщо уряди, які традиційно з повагою ставляться до прав людини, приймають подібне репресивне законодавство, це надасть лідерам авторитарних країн відповідні аргументи у відповідь на критику щодо їхніх власних законодавчих актів»⁵⁵⁶.

До числа провідних НУО, які працюють у сфері моніторингу забезпечення свободи вираження поглядів у Інтернеті, належать також «Артикль 19», «Європейські цифрові права» (*European Digital Rights*) та «ПЕН-клуб» (*PEN*

555 Там само.

556 Там само.

International). Організація «Артикль 19»⁵⁵⁷ була створена у 1987 р. та зареєстрована як благодійна організація у Сполученому Королівстві. Вона активно працює у сфері утвердження свободи вираження поглядів і захисту журналістів онлайн. Організація «Європейські цифрові права»⁵⁵⁸ була заснована у 2002 р. й об'єднує 32 організації, що займаються захистом права на недоторканість приватного життя та цивільних прав у 20 різних країнах Європи. Їх діяльність зосереджена на питаннях недоторканості приватного життя, захисту персональних даних, реформування авторського права і свободи слова онлайн.

Заснований у 1921 р. «ПЕН-клуб» має серйозні заслуги у боротьбі за права поетів, авторів романів та есе, а також утвердженні свободи вираження поглядів. «ПЕН-клуб» налічує у своєму складі 20 тис. членів зі 100 країн світу та має за мету сприяти «безперешкодній передачі думок всередині кожної нації та між націями»⁵⁵⁹. У 2012 р. «ПЕН-клуб» прийняв Декларацію ПЕН про свободу слова в цифрових ЗМІ⁵⁶⁰, яка ґрунтується на зобов'язанні цифрових ЗМІ забезпечити свободу вираження поглядів. У цьому документі «ПЕН-клуб» знову заявляє про право кожного на свободу вираження поглядів і право шукати та отримувати інформацію через цифрові ЗМІ. Уряди мають утриматися від переслідування осіб, які використовують Інтернет для передачі інформації, та повинні активно захищати свободу вираження поглядів онлайн. Обмеження у цій сфері можуть бути запроваджені лише відповідно до міжнародних стандартів. «ПЕН-клуб» також заявляє, що ніхто не повинен зазнавати обмежень внаслідок стеження держав за цифровими ЗМІ. Крім того, організація зауважує, що на приватний сектор, так само як і на державні структури, поширено обов'язок забезпечення права людини на свободу вираження поглядів.

557 Article 19, *History and achievements* (www.article19.org/pages/en/history-achievements.html).

558 European Digital Rights (EDRi) (www.edri.org).

559 PEN International, *Who we are* (pen-international.org/who-we-are).

560 PEN International (вересень 2012), *PEN Declaration on Digital Freedom* (peninternational.org/pen-declaration-on-digital-freedom).

8. Утвердження свободи вираження поглядів онлайн

У розділах 4 та 7 ми показали, яким чином встановлюються стандарти забезпечення свободи вираження поглядів онлайн і як здійснюється моніторинг дотримання цього основоположного права. Але цього недостатньо. Враховуючи роль Інтернету як каталізатора для усіх прав людини, просування свободи слова в Інтернеті є принципово важливим. Велика різноманітність міжнародних суб'єктів, зокрема й найбільш впливові міжнародні організації, має важливий вплив на утвердження свободи вираження поглядів у Інтернеті. У цьому розділі представлено огляд вибраних прикладів діяльності зі зміцнення цього права людини. Спочатку проаналізовано роль Ради Європи і Європейського Союзу, далі розглянуто вплив ОБСЄ, ЮНЕСКО і Спеціального доповідача ООН з питань свободи думки і вираження поглядів через призму ініціатив окремих держав.

8.1. Рада Європи

Рада Європи відіграє провідну роль у просуванні свободи вираження поглядів онлайн як у сфері встановлення стандартів, так і шляхом здійснення діяльності або участі у численних заходах, метою яких є роз'яснення значення свободи вираження поглядів онлайн. У контексті встановлення стандартів Рада Європи не ставить собі за мету розвиток нових стандартів, а радше спрямовує свої зусилля на пристосування чинних стандартів щодо свободи вираження поглядів до реалій онлайн-середовища. Згідно з прийнятим розподілом обов'язків Європейський суд з прав людини тлумачить статтю 10 ЄКПЛ у контексті справ, пов'язаних з Інтернетом, про що йшлося у попередніх розділах. У той час як Суд відіграє свою роль у правозастосуванні, інші органи Ради Європи є активними у сферах моніторингу й утвердження цього права людини, привертаючи увагу зацікавлених сторін до значення свободи вираження поглядів різними методами, зокрема, шляхом прийняття відповідних резолюцій, декларацій або керівних принципів із цієї проблематики, у яких роз'яснюється значення свободи вираження поглядів у різних ситуаціях, що виникають у режимі онлайн, як це було показано у розділі 4, а також у світлі окремих питань (розділ 5). Таким чином, вони сприяють запобіганню порушень прав людини у цій сфері.

Так, зокрема, Рада Європи стала провідною міжнародною організацією, яка активно займається утвердженням свободи вираження поглядів у Європі та в усьому світі завдяки своїй регулярній дієвій участі у щорічному Форумі з управління Інтернетом, починаючи з його засідання в Афінах у 2006 р. (за винятком засідання у Хайдарабаді у 2008 р., коли терористичний напад у м. Мумбаї унеможливив участь представників Ради Європи). Рада Європи є основним учасником обговорень щодо управління Інтернетом, бере активну участь

у дискусіях із різних питань, акцентуючи увагу на правах людини, зокрема, захисті свободи вираження поглядів та інформації, персональних даних і права на недоторканість приватного життя, прав дітей (коли йдеться про заохочення їх до користування Інтернетом), а також запобіганні кіберзлочинності.

Рада Європи відіграла вирішальну роль у проведенні першого Європейського діалогу з управління Інтернетом, який відбувся у Страсбурзі у 2008 р. Починаючи з засідання *EuroDIG* у 2009 р. в Женеві, Швейцарія, Рада Європи надавала сприяння у проведенні щорічних таких засідань, співпраці з приймаючою стороною, зокрема, урядом Швеції у 2012 р. в Стокгольмі та урядом Португалії у 2013 р. в Лісабоні. Ці зустрічі важливі з точки зору підвищення обізнаності щодо проблем управління Інтернетом і підготовки майбутніх засідань Форуму з управління Інтернетом. На відміну від *IGF*, *EuroDIG* вдається формулювати «послання», які відображають успіх, досягнутий під час обговорень⁵⁶¹.

Крім того, Рада Європи організовує спеціалізовані конференції, наприклад, Конференцію 2011 р. у Відні, присвячену обговоренню Стратегії Ради Європи щодо управління Інтернетом на 2012-2015 рр.⁵⁶². Метою цієї Стратегії є розв'язання певних проблем, які заважають повній реалізації прав і свобод Інтернет-користувачів, зокрема, шляхом підвищення обізнаності щодо прав і свобод в Інтернеті та зосередження уваги на розробці «зведення чинних прав людини для Інтернет-користувачів»⁵⁶³.

З цією метою було створено Комітет експертів із прав Інтернет-користувачів, на який було покладене завдання підготувати таке зведення до кінця 2013 року⁵⁶⁴. Завдання полягає у тому, щоб зробити такі права людини, як свобода вираження поглядів, більш доступними і дієвими для звичайного користувача. Користувач повинен бути обізнаним про зміст права і доступні засоби юридичного захисту в контексті Інтернету. Отже, одночасно з прийняттям різних декларацій і рекомендацій щодо захисту свободи вираження поглядів і свободи інформації в Інтернеті потрібно спонукати Інтернет-користувачів до більш повного користування їхніми правами.

У цьому контексті ще одним важливим завданням, яке підлягає виконанню, є забезпечення дотримання таких прав людини, як свобода вираження поглядів у рамках приватних контрактів, наприклад, із провайдерами послуг Інтернету. Ця проблема може бути врегульована шляхом прийняття державою відповідних правових норм, саморегулювання у приватному секторі або спільними зусиллями держави і приватного сектора.

561 Див. *EuroDIG* (www.eurodig.org).

562 Council of Europe and Federal Ministry for European and International Affairs of Austria (24-25 листопада 2011), *Our Internet – our rights, our freedoms: towards the Council of Europe strategy on Internet governance 2012-2015*. – Vienna.

563 Council of Europe, *Internet Governance: Council of Europe Strategy 2012-2015*, adopted by the Committee of Ministers (14 березня 2012). – Strasbourg, 2012.

564 Committee of experts on rights of Internet users (MSI-DUI) (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MSI-DUI/default_en.asp).

У 2011 р. Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Декларацію про заходи зі сприяння дотриманню статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁵⁶⁵. У цій Декларації Рада Європи безпосередньо зосереджує свою увагу на утвердженні свободи вираження поглядів, але не згадує свободу вираження поглядів онлайн, що може розглядатися як втрачена нагода для привернення уваги до важливості цієї свободи для Інтернету⁵⁶⁶. Водночас Комітет міністрів порушив питання свободи вираження поглядів онлайн у низці інших резолюцій і декларацій, які згадувалися у розділі 4 цієї книги.

Парламентська асамблея Ради Європи також ухвалила декілька рекомендацій із цього питання, наведених вище у розділі 4. Так, у своїй Резолюції та відповідній Рекомендації про захист свободи вираження поглядів і свободи інформації в Інтернеті та онлайн ЗМІ (2012 р.)⁵⁶⁷ Парламентська асамблея висловила стурбованість щодо можливого зловживання провайдерами доступу до Інтернету та Інтернет-послуг своєю позицією на ринку, а також із приводу того, що такі посередники «можуть безпідставно обмежити доступ і поширення інформації з комерційних або інших мотивів без повідомлення про це своїх користувачів і з порушенням їхніх прав». Із метою захисту свободи вираження поглядів й інформації в Інтернеті та онлайн-ЗМІ Парламентська асамблея закликає держави-члени заохочувати посередників ЗМІ на основі ІКТ приймати саморегульовальні кодекси поведінки, якими закріплювати принцип поваги до прав їхніх користувачів на свободу вираження поглядів та інформації, а також намагатися забезпечити, щоб таких посередників було притягнуто до відповідальності за порушення прав їхніх користувачів на свободу вираження поглядів та інформації, у тому числі шляхом поширення юрисдикції національних судів на такі справи⁵⁶⁸.

Із цією самою метою у Рекомендації міститься заклик до Комітету міністрів Ради Європи підвищити відповідальність посередників за функціонування Інтернету і онлайн-ЗМІ шляхом розробки керівних принципів щодо поширення юрисдикції національних судових органів на подібні компанії. Крім того, спільне застосування статті 10 ЄКПЛ і статті 11 Хартії основних прав Європейського Союзу щодо свободи вираження поглядів та інформації має бути забезпечене у співпраці з уповноваженими органами ЄС⁵⁶⁹.

Нарешті роль Комісара Ради Європи з прав людини, про яку вже йшлося у розділі 7 цієї книги, має бути взята до уваги у контексті утвердження свободи

565 Declaration on measures to promote the respect of Article 10 of ECHR (13 січня 2011).

566 Kettemann M. C., «Ensuring human rights online: an appraisal of selected Council of Europe initiatives in the information society sector in 2010» // Benedek, Benoit-Rohmer, Karl and Nowak (ред.), *European Yearbook on Human Rights 2011*, pp. 461ff.; на с. 464.

567 Council of Europe, Parliamentary Assembly (25 квітня 2012), Resolution 1877 (2012) on the protection of freedom of expression and freedom of information on the Internet and online media; and Recommendation 1998 (2012) on the same topic.

568 Resolution 1877 (2012), там само, §9, 10, 11.

569 Recommendation 1998 (2012) on the protection of freedom of expression and freedom of information on the Internet and online media, §2.

вираження поглядів онлайн, як видно з виданої Комісаром публікації щодо забезпечення Інтернет-свобод⁵⁷⁰.

Рада Європи розробила та опублікувала величезну кількість матеріалів, присвячених підвищенню обізнаності про інформаційне суспільство і права людини. Зокрема, інформаційний бюлетень про захист свободи вираження поглядів та інформації містить перелік усіх відповідних різновидів діяльності⁵⁷¹.

8.2. Європейський Союз

Діяльність Європейського Союзу щодо забезпечення свободи вираження поглядів у Інтернеті пов'язана з ключовими аспектами його повноважень і відповідальності. Свобода вираження поглядів і права людини в цілому є насамперед політичним питанням у контексті політики ЄС щодо управління Інтернетом. У своїй Заяві про управління Інтернетом (2009 р.) Європейська комісія пов'язала безпеку і стабільність глобальної мережі Інтернет із повагою до прав людини, зокрема, свободи вираження поглядів, права на недоторканість приватного життя, захисту персональних даних і культурного та мовного розмаїття⁵⁷². Європейський парламент приділив значну увагу питанню взаємозв'язку інформаційно-комунікаційних технологій і прав людини⁵⁷³. У 2011 р. Європейська комісія оголосила «Стратегію заборони роз'єднання» (*No disconnect strategy*), у тому числі розробку і надання Інтернет-активістам інструментів, які дозволяють обходити обмеження їхньої свободи спілкування в Інтернеті, одночасно уникаючи нерозбірливого стеження⁵⁷⁴. Безумовно, той факт, що європейським компаніям все ще дозволяється продавати технології стеження недемократичним режимам, створює проблему для забезпечення відповідності торговельної політики ЄС наведеним вище стандартам у сфері прав людини⁵⁷⁵.

Члени Європейської комісії і Європарламенту беруть участь у щорічних Форумах з управління Інтернетом та відстоюють свободу вираження поглядів навіть у таких країнах, як Азербайджан, який приймав у себе проведення *IGF* у 2012 р. Єврокомісар із питань цифрових технологій Нелі Крус однозначно засудила застосування репресій до блогерів і порушення свободи вираження

570 Hammarberg T. et al (2011), *Human rights and a changing media landscape*, Council of Europe; див. також розділ 4.

571 The Council of Europe and the Internet, Fact Sheets, Protecting freedom of expression and freedom of information (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media).

572 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (18 червня 2009), *Internet Governance: the next steps*, COM (2009) 277 final, §7.

573 Див. Horner L., Hawtin D. and Puddephatt A. (2010), *Information and communication technologies and human rights: study for the Subcommittee on Human Rights of the European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union, EXPO/B/DROIT/2009/24*.

574 Див. Press Conference of Commissioner Neelie Kroes, *Using technology to support freedom, No disconnect strategy of 12 December 2011*, Speech/11/873.

575 Про контроль за експортом технологій стеження і відповідний моніторинг див. підрозділи 6.5 і 7.5.

поглядів у цій країні під час своїх виступів у Азербайджані⁵⁷⁶. Багато членів Європейського парламенту виступили на різних заходах, присвячених правам людини під час *IGF* у Баку в 2012 р. Невдовзі після цього у грудні 2012 р. Європарламент ухвалив Стратегію цифрових свобод у закордонній політиці ЄС, що передбачала також позбавлений цензури доступ до Інтернету.

Європарламент закликає до «визнання Європейським Союзом цифрових свобод в якості основоположних прав і необхідних передумов для користування такими універсальними правами людини, як недоторканість приватного життя, свобода вираження поглядів, свобода зборів і доступу до інформації»⁵⁷⁷.

Доповідач Комітету Європейського парламенту у закордонних справах Маріет Шааке сама вдалася до послуг Інтернету, використавши методику краудсорсингу для того, щоб дізнатися позиції НУО, представників бізнесу, органів державної влади та Інтернет-користувачів в цілому щодо тематики своєї доповіді⁵⁷⁸. Європарламент доручив також підготувати дослідження на тему «Права людини та Інтернет у європейській закордонній політиці після подій «Арабської весни»⁵⁷⁹, яке «відкрило очі» Європейському Союзу на важливість Інтернету та його користувачів для процесу демократизації.

У 2010 р. Європейська комісія ухвалила Цифровий порядок денний для Європи як один із семи європейських передових проєктів у рамках нової європейської стратегії «Європа-2020». Його основна мета полягає у зміцненні європейської економіки шляхом максимального збільшення соціального та економічного потенціалу ІКТ. Він також торкається питання розвитку цифрової грамотності та залучення потенційних Інтернет-користувачів з числа представників вразливих груп населення, зокрема, осіб похилого віку або інвалідів, для яких таким чином будуть створені можливості реалізації їхнього права на свободу вираження поглядів та інформації⁵⁸⁰.

Для кращого захисту користувачів онлайн-мереж і послуг Європейська комісія опублікувала у 2012 р. Кодекс онлайн-прав ЄС, у якому зібрано права і принципи, закріплені у законодавстві ЄС для захисту громадян, коли вони мають доступ до мереж та послуг і користуються ними у режимі онлайн. Ключову роль відіграє «принцип універсального обслуговування», згідно з яким кожна особа на території ЄС повинна мати доступ до мінімального пакету електронних послуг за доступною ціною. Має бути забезпечене дотримання основоположних прав і свобод. Регуляторні органи повинні дотримуватися принципу нейтральності. Розпалювання ненависті заборонено. Питання

576 Joint statement of the EU Delegation to the 7th Internet Governance Forum (IGF) in Baku (9 листопада 2012) (europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-852_en.htm); Blog of Neelie Kroes (blogs.ec.europa.eu/neelie-kroes/malala-day-power-Internet) з 12 листопада 2012.

577 European Parliament, Resolution on a digital freedom strategy in EU foreign policy (11 грудня 2012), 2012/2094 (INI).

578 Schaake M. (15 листопада 2012), Report, EP-doc. P7_TA (2012) 0470.

579 Wagner B. (2012), *After the Arab spring: new paths for human rights and the Internet in European foreign policy*, European Parliament, Sub-Committee on Human Rights, EXPO/B/DROIT/2011/28.

580 Communication on a Digital Agenda for Europe (19 травня 2010), COM 2010 245 final.

захисту права на недоторканність приватного життя і персональних даних розглянуто у Кодексі більш детально, у той час як утвердження свободи вираження поглядів – лише опосередковано⁵⁸¹.

8.3. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)

Організація з безпеки і співробітництва в Європі, до складу якої входять 57 держав-членів (станом на 2013 р.), є значно більш репрезентативною, ніж Рада Європи, її територіальна юрисдикція простирається далі на Схід, але також і на Захід, зокрема й на Сполучені Штати Америки та Канаду.

У деяких державах-членах цієї організації все ще мають місце серйозні проблеми із забезпеченням свободи вираження поглядів онлайн. У 1997 р. ОБСЄ створила спеціалізовану інституцію зі зміцнення свободи вираження поглядів – офіс Спеціального представника з питань свободи ЗМІ, штаб-квартира якого знаходиться у Відні⁵⁸². До повноважень цієї інституції належить «спостереження за відповідним розвитком подій щодо діяльності ЗМІ» в усіх державах-членах і «забезпечення повної відповідності принципам ОБСЄ і зобов'язанням щодо забезпечення свободи вираження поглядів і ЗМІ»⁵⁸³. Інституція наділена функцією раннього попередження і розв'язання серйозних проблем, які заважають діяльності ЗМІ та журналістів, швидкого реагування у випадках серйозних порушень. У якості автономної інституції у складі ОБСЄ Спеціальний представник проводить оцінку ситуацій, які загрожують свободі ЗМІ, ставить державам-членам ОБСЄ відповідні запитання, надає рекомендації або виносить попередження, а також регулярно робить публічні заяви, засуджуючи порушення державами-членами своїх зобов'язань і рекомендацій Спеціального представника⁵⁸⁴. Наприклад, Спеціальний представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Дуня Міятович публічно висловила свою стурбованість щодо арешту активістів соціальних мереж у Білорусі та привітала звільнення журналістів у Азербайджані⁵⁸⁵. При виконанні своїх функцій Спеціальний представник співпрацює з іншими інституціями ОБСЄ, зокрема Бюро демократичних інститутів і прав людини, а також міжнародними партнерами, такими як Рада Європи і Організація Об'єднаних Націй. Враховуючи той факт, що Рада Європи не має спеціально уповноваженої особи, яка б опікувалася виключно питанням зміцнення свободи вираження поглядів онлайн, роль цієї інституції ОБСЄ є важливою і для Ради Європи.

581 European Commission (2012), *Code of EU online rights*, European Union.

582 Цю посаду наразі обіймає представниця Боснії та Герцеговини Дуня Міятович.

583 Permanent Council (5 листопада 1997), Decision No. 193 (www.osce.org/pc/40131).

584 Mujic Ž., «The OSCE Representative on Freedom of the Media – an inter-governmental watchdog: an oxymoron?» // Benedek, Benoit-Rohmer, Karl and Nowak (ред.), *European yearbook on human rights 2010*, pp. 309-319, at 312; див. також розділ 6 про діяльність із моніторингу RFoM.

585 Press Release (4 вересня 2012) (www.osce.org/FOM/93345) і Press Release (18 грудня 2012) (www.osce.org/FoM/98422) – обидва станом на 9 березня 2013.

Починаючи приблизно з 2003 р., Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ активніше займається питаннями свободи вираження поглядів⁵⁸⁶. Із цією метою Спеціальний представник видав низку публікацій на зазначену тему і взяв участь у підготовці відповідних заяв про свободу ЗМІ в Інтернеті⁵⁸⁷.

Особливо важливим є дослідження свободи вираження поглядів у Інтернеті, проведене за дорученням Представника з питань свободи ЗМІ та опубліковане у 2011 р. Дослідження містить огляд правових норм і правозастосовної практики держав-членів ОБСЄ з питань свободи вираження поглядів, вільного обміну інформацією та плюралізму ЗМІ в Інтернеті. Ці матеріали були зібрані здебільшого завдяки проведенню опитувань і торкаються таких питань, як доступ до Інтернету, регулювання Інтернет-контенту, блокування, видалення контенту і фільтрація, а також ліцензування і відповідальність. Результати дослідження викликають стурбованість, оскільки свідчать про тенденцію до посилення контролю з боку держави за діяльністю в Інтернеті⁵⁸⁸.

У тому, що стосується стандартів реалізації свободи вираження поглядів онлайн Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ покладається на чинні та закріплені у міжнародних документах права людини, але зі свого боку також сприяє тлумаченню свободи вираження поглядів у Інтернеті. В Амстердамських рекомендаціях щодо свободи ЗМІ та Інтернету від 14 червня 2003 р. питанням доступу до Інтернету і свободи вираження поглядів онлайн було приділено найбільшу увагу. У цих рекомендаціях вже закладено принцип, згідно з яким будь-які види цензури, що неприйнятні щодо класичних ЗМІ, не повинні застосовуватися також і до онлайн-ових ЗМІ⁵⁸⁹. Спеціальний представник і «Репортери без кордонів» у 2005 р. прийняли спільну Декларацію про гарантії свободи ЗМІ в Інтернеті⁵⁹⁰. Варто також зауважити, що Постійна рада ОБСЄ у 2004 р. ухвалила рішення щодо утвердження терпимості й свободи ЗМІ в Інтернеті⁵⁹¹, у той час як на міністерській нараді ОБСЄ у Брюсселі у 2006 р. було прийнято рішення щодо протидії використанню Інтернету задля тероризму⁵⁹².

Парламентська асамблея ОБСЄ також сприяла уточненню стандартів у цій сфері: на своєму засіданні у Белграді у 2011 р. у рамках ширшої декларації було

586 Möller C. (2008), «The future of media freedom on the Internet» // *OSCE, the Representative on Freedom of the Media, ten years for media freedom, an OSCE anniversary, current and forthcoming challenges*. – Vienna, pp. 139-148.

587 Див. OSCE Representative on Freedom of the Media (2003), *Spreading the word on the Internet* (www.osce.org/fom/13871), що ґрунтується на OSCE's *Media Freedom Internet Freedom Cookbook* (2004) (www.osce.org/fom/13836).

588 Akdeniz Y. (2012), *Freedom of expression on the Internet*, Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media; див. також www.osce.org/fom/80723.

589 Див. OSCE Representative on Freedom of the Media (2003), *Spreading the word on the Internet* (www.osce.org/fom/13871), p. 211 і далі; на с. 213.

590 Див. Representative on Freedom of the Media, *Guaranteeing media freedom on the Internet* (www.rsf.org/IMG/pdf/declaration_anglais.pdf).

591 OSCE, Permanent Council (2004), Decision No. 633, Promoting tolerance and media freedom on the Internet.

592 Див. Ministerial Council of Brussels (2006), Decision No. 13/06 on countering the use of the Internet for terrorist purposes.

ухвалено Резолюцію про свободу руху інформації і знань, у якій наголошено на фундаментальній важливості забезпечення свободи вираження поглядів і величезному потенціалі Інтернету як інструменту реалізації цього права. Резолюція «звертає особливу увагу на необхідність забезпечення вільного доступу до інформації, особливо через мережу Інтернет, доступ до якої є безперешкодним для усіх груп населення», та закликає ОБСЄ створити необхідні умови Представнику з питань свободи ЗМІ та Бюро демократичних інститутів і прав людини для того, щоб вони були більш активними у діяльності, спрямованій на утвердження свободи руху інформації та знань і забезпечення вільного доступу до них⁵⁹³.

Представник із питань свободи ЗМІ також бере участь у розробці та ухваленні щорічних спільних заяв чотирьох спеціалізованих міжнародних механізмів щодо утвердження свободи вираження поглядів, зокрема Спільної декларації про свободу вираження поглядів та Інтернет (липень 2011 р.)⁵⁹⁴. Отже, думка Спеціального представника у обговоренні питань управління Інтернетом є важливою у контексті акцентування уваги на значущості врахування прав людини, зокрема, свободи вираження поглядів. Тісно співпрацюючи з органами державної влади, ЗМІ і громадянським суспільством, Спеціальний представник також підтримує багатосторонній підхід, який застосовується під час проведення щорічного Форуму з управління Інтернетом⁵⁹⁵.

Крім участі у численних тематичних конференціях і семінарах з метою утвердження свободи вираження поглядів, зокрема й Форуму з управління Інтернетом та *EuroDIG*, Представник з питань свободи ЗМІ організовує масштабні конференції у цій сфері. Перша така конференція з питань свободи ЗМІ та Інтернету була проведена в Амстердамі у 2003 р.; інша велика конференція відбулася у 2013 р. у Відні та була присвячена темі «Інтернет 2013 – формування політики з розвитку свободи ЗМІ». Якщо перший згаданий захід мав переважно дослідницький характер, то метою другого було вироблення конкретних дієвих підходів до розв'язання проблем свободи ЗМІ в Інтернеті. У цьому контексті було обговорено питання фільтрації і блокування, а також свободи ЗМІ у соціальних мережах. Із цього приводу було презентовано Посібник для соціальних ЗМІ 2013, який містить низку рекомендацій для соціальних ЗМІ, розроблених Спеціальним представником⁵⁹⁶. На конференції у Відні було наголошено також на необхідності саморегуляції діяльності онлайн-ЗМІ. На цю тему також було

593 Див. OSCE, 20th Parliamentary Assembly in Belgrade, Belgrade Declaration (10 липня 2011) (www.oscepa.org/meetings/annual-sessions).

594 Див. International mechanisms for promoting freedom of expression, Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet (www.osce.org/fom/78309).

595 Moeller C., «Internet governance in the OSCE region: media freedom, human security and the multi-stakeholder approach» // Benedek, Bauer and Kettemann (ред.) (2008), *Internet governance and the information society, global perspectives and European dimensions*, Eleven, pp. 95-106; див. також Moeller C. and Amouroux A. (ред.) (2007), *Governing the Internet: freedom and regulation in the OSCE region*, OSCE, Representative for the Freedom of the Media. – Vienna.

596 OSCE, The Representative on Freedom of the Media (2013), *Social media guidebook*. – Vienna.

презентовано новий посібник ОБСЄ⁵⁹⁷. Варто очікувати позитивних наслідків у частині підвищення обізнаності з цієї проблеми від конференцій, які були проведені Представником ОБСЄ зі свободи ЗМІ на Кавказі й у Центральній Азії з питань функціонування Інтернету, де також були ухвалені важливі декларації з різних аспектів свободи вираження поглядів⁵⁹⁸.

Особливу увагу Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ приділяє безпеці журналістів. З цією метою ним було ухвалено спеціальні рекомендації⁵⁹⁹ і видано посібник із питань забезпечення безпеки журналістів⁶⁰⁰.

8.4. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)

ЮНЕСКО була першою серед органів Організації Об'єднаних Націй, які визнали важливість свободи вираження поглядів онлайн. Спільно з Міжнародним союзом електрозв'язку ЮНЕСКО справила значний вплив на роботу Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, і завдяки такій активній участі організації вдалося роз'яснити основні питання прав людини, що викликають стурбованість у контексті розвитку інформаційного суспільства, а саме утвердження свободи вираження поглядів, права на недоторканність приватного життя та різноманітні точки зору. Наприклад, робота ЮНЕСКО у сфері вільного обміну словесними та образотворчими ідеями і багатомовності в Інтернеті стала ключовою для усіх людей, які не мають доступу до Інтернет-контенту рідною для них мовою. Відповідно Генеральна конференція ЮНЕСКО у 2003 р. ухвалила Рекомендацію щодо зміцнення та використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору⁶⁰¹.

ЮНЕСКО також використовує щорічні Форуми з управління Інтернетом для утвердження свободи вираження поглядів онлайн, наприклад, запрошуючи блогерів поділитися власним досвідом. Здійснюючи свою діяльність на регіональному рівні, ЮНЕСКО проводить заходи з цієї тематики в усьому світі як в рамках регіональних *IGF*, так і під час окремих акцій. Наприклад, завдяки проведенню Конференції ЮНЕСКО з питань свободи вираження поглядів та Інтернету у Марракеші (Марокко) у лютому 2013 р. вдалося створити сприятливе

597 OSCE, The Representative on Freedom of the Media (2013), *The online media self-regulation guidebook*. – Vienna.

598 Див., наприклад, OSCE, The Representative on Freedom of the Media (2010), *Access to information and new technologies*, Tbilisi, Georgia 11-12 November 2010, Vienna. OSCE, The Representative on Freedom of the Media (2012), *Pluralism and Internet governance*, Dushanbe, Tajikistan, 29-30 November 2011. – Vienna.

599 Зокрема, *Vilnius recommendations on the safety of journalists* (червень 2011) (www.osce.org/cio/78522).

600 ОБСЄ, Представник з питань свободи ЗМІ (2012 р.), *Безпека журналістів: посібник*. – Відень; див. також підрозділ 2.1.3.

601 UNESCO (15 жовтня 2003), *General Conference Recommendation Concerning the Promotion and Use of Multi-Lingualism and Universal Access to Cyberspace*.

середовище для забезпечення свободи вираження поглядів в арабських країнах⁶⁰².

ЮНЕСКО також видала низку важливих доповідей і публікацій про свободу вираження поглядів онлайн, наприклад, доповідь «Свобода підключення, свобода вираження поглядів: зміни у правовій та регуляторній площині, що впливають на розвиток Інтернету». У цій доповіді наведено емпіричні докази більш широкого застосування фільтрації Інтернет-контенту, які спираються на законодавчі та регуляторні тенденції, що призводить до обмеження свободи вираження поглядів онлайн⁶⁰³.

Інша доповідь з цієї проблематики – «Глобальний огляд щодо забезпечення права на недоторканність приватного життя і свободу вираження поглядів у Інтернеті» – була опублікована з нагоди проведення IGF у 2012 р.⁶⁰⁴. У цій доповіді йдеться про розвиток ситуації із забезпеченням права на недоторканність приватного життя в Інтернеті, а також вказано точки перетину цього права з правом на свободу вираження поглядів. Захист права на недоторканність приватного життя може створити довіру, необхідну для забезпечення свободи вираження поглядів, але може призвести і до обмеження свободи вираження поглядів та інформації. У таких випадках запропоновано здійснити оцінку відповідності таких обмежень суспільному інтересу для забезпечення необхідного балансу, враховуючи рішення Європейського суду у справі «Мослі проти Сполученого Королівства»⁶⁰⁵.

Підводячи підсумок, треба зазначити, що ЮНЕСКО розділяє стурбованість Ради Європи і Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ щодо існуючих викликів свободі вираження поглядів і робить відповідні кроки, але на глобальному рівні.

8.5. Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів

Органи ООН у галузі прав людини, як не дивно, не долучалися достатньо активно до розв'язання проблем забезпечення свободи вираження поглядів у Інтернеті. Хоча Всесвітній саміт із питань інформаційного суспільства і заходи, що здійснювалися у рамках Форумів з управління Інтернетом, були організовані під егідою Організації Об'єднаних Націй, а Управління Верховного комісара ООН з прав людини активно долучилося до підготовки відповідного

602 Freedom of Expression on the Internet: UNESCO conference. – Марракеш (www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/freedom_of_expression_on_the_Internet_unesco_conference_in_marrakech).

603 Dutton W.H., Depatka A., Law G. and Nash V. (2011), *Freedom of connection, freedom of expression: the changing legal and regulatory ecology shaping the Internet*, UNESCO.

604 Mendl T., Puddephatt A., Wagner B., Hawkin D. and Torres N. (2012), *Global survey on Internet privacy and freedom of expression*, UNESCO.

605 *Mosley v. the United Kingdom* (10 травня 2011), № 48009/08.

семинару з прав людини та інформаційного суспільства у 2003 р.⁶⁰⁶. Втім, ані УВКПЛ, ані правозахисні органи ООН не брали участі у засіданнях *IGF*, хоча на них питанням прав людини приділялася значна увага⁶⁰⁷. І все ж у своїй першій спільній Декларації від 2005 р., коли ВСІС проходив у Тунісі, згодом три доповідачі з питань свободи вираження поглядів від ООН, Організації американських держав та ОБСЄ поставили питання про управління Інтернетом і забезпечення прав людини⁶⁰⁸. Крім того, у своїй щорічній доповіді за 2006 р. нині колишній Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів вперше присвятив окрему главу (яка виявилася доволі змістовною) проблемі забезпечення прав людини у контексті управління Інтернетом⁶⁰⁹.

Але вперше Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів (зараз цю посаду обіймає Франк Ля Рю) особисто взяв участь у Форумі з управління Інтернетом лише під час проведення його четвертого засідання в м. Шарм-ель-Шейх у 2009 р. Він одразу ж оцінив потенціал заходу для виконання свого мандату та у 2011 р. присвятив свою щорічну доповідь, яка була представлена Раді ООН з прав людини, проблемі свободи переконань і вираження поглядів у Інтернеті⁶¹⁰.

Цю доповідь було підготовлено за результатами проведення низки регіональних заходів по всьому світу за підтримки уряду Швеції⁶¹¹. Вона отримала позитивний відгук із боку громадянського суспільства, яке побачило у цьому документі підтвердження існування деяких озвучених ним серйозних проблем у вказаній сфері, що потребують розв'язання⁶¹².

Із того часу Спеціальний доповідач відіграє ключову роль у зміцненні свободи вираження поглядів онлайн, беручи активну участь у різних конференціях і зустрічах.

У 2011 р. чотири міжнародні механізми з утвердження свободи вираження поглядів – Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань і вираження

606 Див. розділ 4, пос. 169.

607 Benedek W., «Internet governance and human rights» // Benedek, Bauer and Kettmann (ред.), *Internet governance and the information society, global perspectives and European dimensions*, pp. 31-50; на с. 41 і далі

608 Joint Declaration (21 грудня 2005) (www.OSCE.org/FoM/27455).

609 Ligabo A. (27 березня 2006), *Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Freedom of Opinion and Expression*, UN Doc. E/CN.4/2006/55.

610 Спеціальний доповідач насправді представив Раді з прав людини дві доповіді, перша з яких має більш загальний характер, а друга більше присвячена питанням, пов'язаним із доступом до Інтернету і контентом: La Rue F. (16 травня 2011), *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*, UN Doc. A/HRC/17/27 (більш рання версія від 24 квітня 2011); La Rue F. (10 серпня 2011), UN Doc. A/66/290.

611 Див. комплексну інформаційно-аналітичну доповідь: Horner L., *Freedom of expression and the Internet: report from regional consultation meetings convened by Demos, Global Partner and Associates* (www.mediapolicy.org/Demos-FoE-Internet).

612 APC, *Internet rights are human rights*, письмова заява, підготовлена Асоціацією підтримки прогресивних комунікацій, неурядовою організацією, що має дорадчий статус при Раді з прав людини (www.apc.org/en/node/12371).

поглядів, Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Спеціальний доповідач ОАД з питань свободи вираження поглядів, а також Спеціальний доповідач АКПЛН з питань свободи вираження поглядів і доступу до інформації – ухвалили спільну Декларацію про основні принципи свободи вираження поглядів онлайн⁶¹³. У Декларації міститься принцип, згідно з яким свобода вираження поглядів онлайн має бути захищена так само, як і свобода вираження поглядів офлайн, і що її обмеження може бути дозволене лише у разі дотримання трьох критеріїв, визначених міжнародним правом. Далі чотири експерти вказали, що будь-які обмеження свободи вираження поглядів у Інтернеті завжди мають співвідноситися як із позитивним потенціалом Інтернету, так і з правами інших. Нормативно-правове регулювання функціонування Інтернету потребує особливого підходу, й існуючі технічні рішення не можуть бути звичайним чином (автоматично) перенесені в онлайн-середовище. Якщо йдеться про пристосування підходів до потреб Інтернету, саморегулювання може стати ефективним інструментом. Водночас у цілому підвищення обізнаності та зусилля у сфері освіти є ключовими; необхідно працювати і над підвищенням Інтернет-грамотності.

Рада з прав людини ухвалила свою першу важливу Резолюцію про зміцнення, захист і користування правами людини в Інтернеті у липні 2012 р.⁶¹⁴ Проте у структурі Управління Верховного комісара ООН з прав людини досі відсутній відповідний підрозділ, який би надалі займався цією важливою для прав людини проблематикою, за винятком Спеціального доповідача з питань свободи переконань і вираження поглядів.

8.6. Ініціативи окремих держав

Крім діяльності міжнародних організацій та органів, спрямованої на утвердження прав людини в Інтернеті, приклади передової практики можна знайти і в ініціативах окремих держав.

Так, варто звернути увагу на підтримку Швецією роботи Спеціального доповідача ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів із підготовки основоположних доповідей у 2011 р. Швеція також підтримує інші напрями міжнародної діяльності, такі як проведення Конференції ЮНЕСКО з питань свободи вираження поглядів та Інтернету, що відбулася у 2013 р. у м. Марракеш; з 2012 р. організовує щорічний Міжнародний Інтернет-форум у Стокгольмі, залучаючи до участі у ньому різні зацікавлені сторони з усього світу, зокрема з Півдня⁶¹⁵.

У 2011 р. Нідерланди ініціювали створення міжнародної коаліції країн, які відстоюють свободу вираження поглядів у Інтернеті. Перша конференція

613 International Mechanisms for Promoting Freedom of Expression (1 червня 2011), *Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet* (www.osce.org/fom/78309).

614 Human Rights Council (5 липня 2012), *The Promotion, Protection and Enjoyment of Human Rights on the Internet*, UN Doc. A/HRC/20/8.

615 Internet Freedom for Global Development (www.stockholminternetforum.se).

Коаліції з питань свободи в Інтернеті (*Freedom Online Coalition*) відбулася у Гаазі; наступні конференції пройшли у Кенії (2012 р.) і Тунісі (2013 р.). Нідерланди також оголосили, що вони витратять 6 млн. євро на зміцнення свободи вираження поглядів у Інтернеті через підтримку ініціатив блогерів або Інтернет-активістів, які працюють в умовах тиску⁶¹⁶. Таким чином, Нідерланди сприяють розвитку «партнерства захисників цифрових прав». Станом на 2013 р. Коаліція з питань свободи в Інтернеті нараховувала 18 членів з усього світу, зокрема й Сполучені Штати Америки⁶¹⁷.

Австрія була головним прихильником розробки резолюції Ради ООН з прав людини про безпеку журналістів, ухваленої у 2012 р. Ця країна прийняла у Відні підготовчу зустріч, підтримала дослідження ЮНЕСКО з питань особливих загроз для жінок-журналістів, а також послідовно лобювала прийняття згаданої резолюції, яка нарешті була підтримана 67-ма країнами і ухвалена консенсусом⁶¹⁸.

616 Див. Government of Netherlands, Coalition of countries for free internet (www.government.nl/news/2011/12/14/coalition-of-countries-for-free-internet.html).

617 Див. U. S. Department of State, Fact Sheet: Freedom Online Coalition (www.humanrights.gov/2012/11/20/fact-sheet-freedom-online-coalition).

618 Human Rights Council (27 вересня 2012), *Resolution on the Safety of Journalists*; see also International Press Institute, *UN Human Rights Council passes resolution in favour of journalists safety, Austria pushed for protection of media workers* (www.freemedia.at/home/singleview/article/un-human-rights-council-passes-resolution-in-favor-of-journalist-safety.html).

9. Висновки

Туніське зобов'язання 2005 р. чітко закріплює, що держави беруть на себе зобов'язання забезпечити «орієнтоване на інтереси людей і розвиток інклюзивне інформаційне суспільство», яке «засноване на цілях і принципах Статуту Організації Об'єднаних Націй, міжнародного права і участі багатьох сторін», а також на абсолютній повазі до Загальної декларації прав людини та її дотриманні. Держави підтвердили «універсальність, неподільність, взаємозалежність і взаємний вплив усіх прав людини і основоположних свобод, як це закріплено у Віденській декларації»⁶¹⁹.

Інтернет став «громадським простором XXI сторіччя – всесвітньою «міською площею», навчальним класом, ринком, кав'ярнею і нічним клубом»⁶²⁰. Як простір, у якому точки зору формуються і озвучуються, Інтернет має бути захищеним. Такий захист осіб, які передають і отримують інформацію, а також захист змісту інформації, яка передається, гарантується правом прав людини, статтею 19 Загальної декларації прав людини і Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, а на теренах Ради Європи – статтею 10 Європейської конвенції про захист прав людини.

Як показано у цій книзі, «вибух» діяльності людей онлайн викликає відповідну негативну реакцію з боку регуляторних органів, оскільки низка країн вбачає у всесвітній мережі загрозу і розглядає свободу вираження поглядів як дестабілізуючу силу. Метою цієї книги був аналіз того, яким чином свобода вираження поглядів онлайн захищається в рамках права прав людини, правозастосовної практики держав, а також прецедентним правом, зокрема, в практиці Європейського суду з прав людини. Отже, ця книга мала за мету пролити світло на різноманітність викликів свободі вираження поглядів у Інтернеті.

9.1. Свобода вираження поглядів як основне право епохи Інтернету

Аналіз змісту свободи вираження поглядів онлайн у розділі 2 цього видання засвідчив, що у той час, як принцип «те, що застосовується офлайн, однаковою мірою застосовується онлайн» широко використовується Європейським судом з прав людини через застосування його багатой практиці до справ, пов'язаних з Інтернетом, Суд також враховує особливості нових ЗМІ. Хоча наразі таких рішень ще небагато, вони дозволяють зробити висновки щодо

619 World Summit on the Information Society (18 листопада 2005), Tunis Commitment, WSIS-05/TUNIS/DOC/7-E, §2 і 3.

620 Secretary of State Clinton H. R. (15 лютого 2011), *Internet rights and wrong: choices and challenges in a networked world*. – Washington DC: George Washington University (www.state.gov/secretary/rm/2011/02/156619.htm).

основних принципів діяльності і напрямів розвитку практики Суду у цій сфері.

Суду добре відомі можливості й загрози, які існують в Інтернеті для свободи вираження поглядів («Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України»). Хоча практика Суду у справах про забезпечення свободи вираження поглядів у Інтернеті ще недостатньо розвинена, він визнав важливість Інтернету для свободи поширення інформації («Газета «Таймс Ньюспейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства») та зростаючий вплив глобальної мережі («Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії»). Європейський суд вимагає від держав прийняття відповідної нормативно-правової бази, яка гарантувала б ефективне розслідування злочинів, вчинених в Інтернеті («К. У. проти Фінляндії») і передбачала порядок використання ЗМІ інформації, отриманої в Інтернеті («Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України»).

У справі «Ілдірим проти Туреччини» Суд уточнив зміст права на свободу вираження поглядів, вказавши, що воно охоплює також засоби поширення інформації і право людей на отримання інформації, тобто право на інформацію. Суд також підтвердив обов'язок держав забезпечити доступ до Інтернету у цьому випадку. Належне забезпечення свободи журналістської діяльності та кращий захист журналістів, у тому числі цивільних журналістів, які використовують Інтернет, були визначені у якості пріоритету для широкого кола міжнародних суб'єктів. У зв'язку з цим було запропоновано також низку нових ініціатив.

Оскільки свобода вираження поглядів онлайн передбачає також самовираження у науковій і творчій сферах, можуть виникнути колізії, які буде складно усунути. Це можуть бути колізії між свободою вираження поглядів та іншими правами, наприклад, свободою віросповідання на глобальному рівні, прикладом чого є обговорення реакції ісламського світу на зображення пророка Мухаммеда у ЗМІ. У рамках свободи культурного самовираження забезпечення багатомовності в Інтернеті як ключового елементу культурного розмаїття було визнане одним із головних завдань, які потрібно вирішити.

Свобода вираження поглядів у Інтернеті не є новою свободою, але розширенням сфери дії чинного права людини на нові ЗМІ. Відповідно дія права на анонімність і прав інформаторів поширюється на Інтернет. Такий самий підхід застосовано до прав, пов'язаних зі свободою вираження поглядів, таких як свобода об'єднань і зібрань, а також право на освіту з використанням можливостей Інтернету. Колізії, що виникли між правом інтелектуальної власності та правом на доступ до знань, можуть бути розв'язані лише шляхом пошуку балансу між цими правами. Інші права, зокрема, право власності, також можуть відігравати свою роль у контексті реалізації свободи вираження поглядів онлайн. Наприклад, коли державні органи скасовують ліценцію провайдера послуг Інтернету на підставі рішення, яке не відповідає критерію пропорційності («Megadat.com S.r.l. проти Молдови»), або коли монополістичний провайдер послуг посилається на право власності для позбавлення користувачів доступу до своїх послуг.

У розділі 3 цієї книги показано, що свобода вираження поглядів онлайн може бути обмежена з тих самих підстав, що і свобода вираження поглядів офлайн. Водночас проблема існування різних стандартів у різних країнах ще більше ускладнюється у контексті Інтернету. Зростаючий вплив Інтернету є новим викликом праву на повагу до приватного життя («К. У. проти Фінляндії») і захисту прав неповнолітніх загалом («Перрін проти Сполученого Королівства», рішення «Олексій Овчинников проти Росії») або для громад іммігрантів («Фере проти Бельгії»). Обговорюється також питання щодо того, чи вимагає природа Інтернету більш широкого або, навпаки, більш вузького застосування меж свободи розсуду («Швейцарський рух раелітів проти Швейцарії»), що на практиці залежатиме від обставин конкретної справи. Те саме стосується справ щодо захисту права на недоторканність приватного життя, коли інформація вже з'явилася в Інтернеті («Видавництво «Плон» проти Франції»). Реалізуючи своє право на свободу преси і ЗМІ, журналісти і засоби масової інформації несуть особливу відповідальність за публікацію матеріалів у Інтернеті («Штоль проти Швейцарії», «Фатуллаев проти Азербайджану», «Газета «Таймс Ньюспейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства»). Цей принцип діє і щодо політиків («Фере проти Бельгії»).

Отже, станом на сьогодні згадані вище проблеми були лише частково розв'язані Судом, у той час як інші органи, наприклад, Комітет міністрів Ради Європи, пішли далі у цьому напрямку та систематично вживали кроки, реагуючи на нові виклики. Відповідно Суд у своїй діяльності керується деклараціями, резолюціями і рекомендаціями Ради Європи та інших регіональних організацій, зокрема ОБСЄ, або нормативними актами Європейського Союзу («Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України», «Їлдірим проти Туреччини»). Європейський суд може також керуватися документами, розробленими та ухваленими на міжнародному рівні, наприклад доповідями Спеціального доповідача ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів або Ради ООН з прав людини, посилення на які містяться у рішеннях Суду («Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України»). Розділ 4 книги містить огляд документів, що належать до «м'якого права», деякі з яких Суд неодноразово брав до уваги.

9.2. Встановлення стандартів щодо свободи слова онлайн: вплив Ради Європи

У розділі 4, присвяченому встановленню стандартів Радою Європи та недержавними суб'єктами, ми показали, що Рада Європи відіграє провідну роль у нормотворенні шляхом розробки і прийняття декларацій, рекомендацій і керівних принципів. Ці документи є джерелом не лише для Європейського суду, але й для інституцій і суб'єктів права в усьому світі. Протягом десяти років після прийняття Декларації про свободу спілкування в Інтернеті 2003 р. органи

Ради Європи успішно реагували на найбільш серйозні виклики правам людини, пов'язані з Інтернетом, зокрема, розробляючи керівні принципи на зразок Рекомендації про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби 2007 р., а також Рекомендації щодо нового поняття медіа 2011 р.

Рада Європи також активно долучалася до процесів спільної з приватними (бізнесовими) суб'єктами підготовки проектів керівних принципів щодо забезпечення прав людини у деяких секторах бізнесу. У рекомендаціях про захист прав людини щодо пошукових систем та у зв'язку з послугами соціальних мереж знову міститься заклик до держав-членів Ради Європи врегулювати діяльність відповідних суб'єктів згідно зі стандартами у сфері прав людини. Інтересам користувача приділено особливу увагу у Стратегії управління Інтернетом на 2012-2015 рр., яка передбачає підготовку Комітетом експертів зведення прав Інтернет-користувачів. Головним завданням усієї цієї діяльності є захист свободи вираження поглядів у Інтернеті, а також захист права на недоторканність приватного життя і персональних даних.

Рада Європи зобов'язалася застосовувати багатосуб'єктний підхід, співпрацюючи також з НУО. У цьому контексті певна діяльність недержавних суб'єктів, таких як розробка Коаліцією прав і принципів Інтернету Хартії прав людини і принципів Інтернету, привела до більш тісної співпраці. Діяльність Глобальної мережевої ініціативи – приклад передової практики зацікавлених сторін, що є представниками переважно приватного сектора. Врешті, ми звертаємо увагу на роль транспарентності запитів, які надсилають органи державної влади бізнес-структурам із вимогою видалення сайтів або надання інформації про їх власників, оскільки вони можуть мати негативний вплив на свободу вираження поглядів онлайн.

9.3. Захищаючи свободу вираження поглядів у Інтернеті: щоденний виклик

Проблеми, пов'язані з регулюванням Інтернет-контенту відповідно до стандартів у сфері прав людини, є доволі серйозними. Дійсно, представники держав, що виступають за повну свободу особистості, скажуть, що регулювання Інтернет-контенту як таке вже є порушенням свободи вираження поглядів. Водночас такий підхід, орієнтований на права людини, дозволяє нам зробити висновок, що держави зобов'язані поважати, захищати і забезпечувати права людини в онлайн-середовищі так само, як і в офлайн-середовищі. Це означає, що держави повинні прийняти необхідні закони (або адаптувати належним чином своє законодавство через відповідну судову практику), що дозволить їм гарантувати дотримання свободи вираження поглядів онлайн. У розділі 5 цієї книги ми проаналізували пов'язані з цим практичні труднощі та навели деякі проблеми, з якими стикаються держави. До цих проблем входить забезпечення права на доступ до Інтернету як важлива передумова для реалізації свободи вираження поглядів (а також низки інших прав людини, оскільки свобода слова

«активує» їх). Доступ до Інтернету в обох його вимірах – інфраструктура і контент – є правом людини. Інше ключове завдання: технологічна нейтральність. Це означає, що провайдером послуг Інтернету не можна застосовувати різні підходи до пакетів даних, що передаються, з огляду на контент, що міститься в них. Держави повинні прийняти законодавство, яке б забезпечувало мережеву нейтральність як один з основоположних принципів Інтернету.

Боротьба з «мовою ненависті» онлайн є особливо складним завданням, враховуючи властивості свободи вираження поглядів у цьому середовищі, серед яких: самоцензура під час реалізації свободи слова, можливість публікації матеріалів самими авторами і загальний доступ до висловлених думок. Держави з різним історичним досвідом або релігійними і культурними цінностями стикаються з необхідністю пошуку золотієї середини між правом осіб висловлювати свої переконання і думки, що «ображають, шокують або непокоять», як зазначалося у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства» 1976 р., а також правами інших осіб на захист від повідомлень, що містять «мову ненависті».

Діти потребують особливого захисту від загроз, які можуть спіткати їх онлайн. У практиці Суду чітко зазначено, що держави повинні захищати дітей у контексті захисту їх права на повагу до приватного життя і, отже, законним чином втручатися у реалізацію права на свободу вираження поглядів, як це було підтверджено в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Перрін проти Сполученого Королівства». Діти – особливо вразливі у соціальних мережах, і у зв'язку з цим Інтернет-компанії мають важливу регуляторну функцію.

Зменшення очікуваних вимог до посередників у наданні доступу до Інтернету в частині модерації контенту є ключовим для збереження відкритості обміну ідеями в Інтернеті. Балансування між законами держави і власними правилами самоцензури нерідко є складним для міжнародних посередників у Інтернеті й особливо для сайтів соціальних мереж, що стикаються з вимогами, які нерідко вступають між собою у колізію, і погрозами з боку держав повністю заборонити доступ до них, якщо вони не вилучать інформацію, зміст якої було поставлено під сумнів.

Соціальні мережі перетворилися для Інтернет-користувачів на центральні платформи для збору, накопичення думок та їх висловлення. Свобода вираження поглядів може опинитися під загрозою у соціальних мережах через умови надання послуг, що є глухими до проблематики прав людини, особливо коли такі умови є непрозорими та не передбачають жодної відповідальності й гарантій дотримання прав людини в рамках процедур виключення користувачів з мережі або застосування цензури до контенту. Наступною великою проблемою є відсутність стандартних параметрів, орієнтованих на забезпечення поваги до приватного життя, а також непрозорість цілей і тривалості збору та обробки даних. Соціальні мережі мають нагальну потребу у відновленні верховенства прав людини в межах їхніх систем, особливо в контексті їх зростаючої важливості та набуття ними ознак квазідержавної сфери. Оскільки немає золотого стандарту

поєднання саморегуляції і державного регулювання, надзвичайно важливим є більш високий рівень орієнтації соціальних мереж на права людини, а також бажання дотримуватися та застосовувати стандарти корпоративної соціальної відповідальності. Позитивним кроком була б публікація доповідей про ситуацію із забезпеченням прозорості, в яких містилася б інформація про запити держав до соціальних мереж щодо надання даних про користувачів та вилучення контенту (або відповідні відмови). Сервіси *Google* і *Twitter* вже публікують такі доповіді, а компанії *Microsoft* було запропоновано наслідувати їхній приклад.

Важливість ролі соціальних мереж як нових громадських платформ не може бути переоцінена. У соціальних мережах приватні особи все частіше «говорять владі правду». Отже такі мережі (а також пошукові системи і хостингові компанії) відіграють важливу роль у розвитку комунікативного потенціалу громадянського суспільства, інформаторів і захисників прав людини.

9.4. Коригуюча функція Європейського суду з прав людини

За відсутності міжнародного суду з прав людини, який приймав би рішення щодо законності обмеження свободи вираження поглядів, ми змушені покладатися у виконанні цієї ролі на національні та регіональні органи. Справи, які ми розглянули у розділі 6 цієї книги, дозволяють зробити три ключові висновки: національні суди є першою інстанцією, перед якою постають запитання, пов'язані з реалізацією свободи вираження поглядів онлайн, оскільки вони найбільше пов'язані з реаліями на місцях. І все ж намагання виграти справу про захист свободи вираження поглядів у суді не завжди може бути найкращим рішенням. Найвірогідніше виникає проблема тоді, коли компанія, яка виступає відповідачем у суді в одній країні, намагається спробувати щастя в іншій державі, отримавши у результаті два різних судових рішення (як це було на одному з етапів розгляду справи, сторонами якої виступали Франція та американська компанія *Yahoo!*). Нерідко саме Інтернет-компанії мають вирішувати, яким чином будувати свою політику, що одночасно забезпечувала б повагу до прав людини і дотримання законів держави, на території якої вони здійснюють свою діяльність. Це складне завдання. Те, що вважають законним обмеженням свободи вираження поглядів у одній державі (наприклад, заперечення Голокосту), в іншій може не вважатися злочином. Водночас небагато Інтернет-компаній викличуть протести у разі заборони висловлювань, які можуть бути законними на території певних країн, але порушувати міжнародні зобов'язання і суперечити міжнародній передовій практиці у сфері забезпечення свободи вираження поглядів.

Згадані вище справи, які розглянув Європейський суд, свідчать також про коригуючу функцію апеляційних судів щодо перегляду рішень судів нижчої інстанції, які неправильно застосували гарантії захисту прав людини у справах щодо свободи вираження поглядів. І справа британського *Twitter*, і справа італійського *Google* були переглянуті в апеляційному порядку. Це не означає, що суди ниж-

чої інстанції можуть приймати будь-які рішення на власний розсуд. Навпаки, в майбутньому ми очікуємо від них прийняття більш кваліфікованих рішень, враховуючи багату судову практику апеляційних судів у справах про захист свободи вираження поглядів онлайн.

Ми також бачимо, що Європейський суд з прав людини відіграє дуже важливу роль у захисті прав людини в Європі через формування основоположних принципів і перегляду складних справ. Поряд з діяльністю інших експертних органів Ради Європи, спрямованою на моніторинг і зміцнення прав людини, страсбурзька система стала ключовим гравцем, який робить позитивний внесок в еволюцію свободи вираження поглядів у Інтернеті.

9.5. Судді поза залом судових засідань: моніторинг свободи вираження поглядів

Моніторинг, як було показано у розділі 7 цієї книги, може бути дуже ефективним і дієвим інструментом для забезпечення захисту свободи вираження поглядів у Інтернеті. Він менш трудомісткий, займає менше часу, дешевший за судові провадження та може спонукати держави і компанії до внесення відповідних змін до їхнього законодавства і правозастосовної практики завдяки проведенню міжнародних кампаній, під час яких публічно висвітлюються виявлені проблеми. Водночас ми побачили, що навіть скоординованих дій європейських організацій і міжнародних НУО не достатньо для того, щоб зупинити порушення свободи вираження поглядів із боку авторитарних режимів.

У рамках системи Ради Європи ключові органи цієї організації і моніторингові органи, що діють на підставі угод у сфері прав людини, виконують моніторингові функції щодо дотримання свободи вираження поглядів у Інтернеті. Як і у випадку з Європейським судом з прав людини, розвиток Інтернету змусив моніторингові органи не стільки застосовувати нові принципи, скільки поступово коригувати свої теоретичні дослідження і прецедентне право, заяви і доповіді у світлі викликів, пов'язаних з інформаційно-комунікаційними технологіями.

Паралельно з міжнародними організаціями і державами приватні гарячі лінії здійснюють важливу моніторингову функцію онлайн, але їх легітимність заснована на системі контролю, подібній до тієї, що діє в державних установах. Хоча зменшення доступу до комерційних сайтів, що пропагують жорстоке поводження з дітьми, стало можливим завдяки перешкоджанню їх «бізнесу» з боку, зокрема, приватних гарячих ліній, останні все ще мають забезпечити дотримання основоположних критеріїв відповідальності. На цей час підставою для видалення з сайту забороненого контенту є рішення працівника гарячої лінії і його відповідна рекомендація Інтернет-провайдеру або хостинговій компанії, які зазвичай не чекатимуть на рішення незалежного судді щодо незаконності контенту.

Це де-факто приватне встановлення стандартів є важливим елементом прийняття працівником гарячої лінії будь-якого рішення щодо «імовірної незаконності» контенту, але є проблемою з точки зору прав людини. Гарячі лінії повинні забезпечити відкриту і справедливую процедуру внутрішнього перегляду таких рішень і надіслати обґрунтоване повідомлення хостинговій компанії, що обслуговує сайт із контентом, який вірогідно є нелегальним і який ця гаряча лінія пропонує відповідним національним державним установам і хостинговим компаніям заблокувати. Таким чином буде дотримано процесуальні гарантії відповідно до вимог статті 10 ЄКПЛ. Якщо держави повинні дотримуватися певних мінімальних критеріїв під час підготовки законопроектів про блокування Інтернет-контенту або застосування цензури онлайн, то і приватні суб'єкти, такі як гарячі лінії, мають діяти так само.

Моніторингова функція здійснюється також незалежними «вартівими» від громадянського суспільства. Роль міжнародних НУО, зокрема *Freedom House* і «Репортерів без кордонів», надзвичайно важлива у цьому процесі, враховуючи той факт, що їхні мережі діють в усьому світі, а специфіка їхніх доповідей має глобальний характер. Моніторинг, який здійснюють НУО, дозволяє їм виявляти тенденції дотримання і розвитку свободи вираження поглядів онлайн, зокрема, негативну реакцію щодо активних користувачів Інтернету, більш широке використання інформаційно-комунікаційних технологій для боротьби з вільним вираженням поглядів та збільшення експорту технічних засобів стеження приватними компаніями з місцем розташування у демократичних країнах, які згодом використовуються авторитарними режимами для шпигунства за власними громадянами. Усе це робить актуальним питання корпоративної соціальної відповідальності та здійснення комплексної перевірки (*due diligence*) відповідних компаній. Держави (переважно європейські), де такі компанії зареєстровані, як і сам ЄС, повинні чітко вирішити для себе питання щодо серйозності дотримання ними своїх зобов'язань у сфері прав людини, зокрема, свободи вираження поглядів.

9.6. Рухаючись вперед: утвердження свободи вираження поглядів

У розділі 8 цієї книги розглянуто різноманітні моніторингові механізми дотримання свободи вираження поглядів, що дає можливість розібратися у діяльності ключових регіональних і міжнародних організацій щодо зміцнення свободи вираження поглядів. Тут Рада Європи знову відіграє провідну роль, про що свідчить її активна участь в організації та проведенні щорічного Форуму з управління Інтернетом та *EuroDIG*. Поряд з роботою, яку робить Комітет міністрів у цьому напрямку, варто відзначити діяльність Парламентської асамблеї. Органи ЄС також активізували свою діяльність щодо утвердження цієї важливої свободи як у контексті зовнішньої політики, так і з позицій споживача.

Наразі лише Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ наділений спеціальним

мандатом для здійснення моніторингу і зміцнення свободи вираження поглядів. Офіс Представника активно діє на теренах держав-членів ОБСЄ і тісно співпрацює з Радою Європи. На міжнародному рівні ЮНЕСКО і Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань і вираження поглядів сприяють підвищенню обізнаності та уточненню міжнародних стандартів щодо свободи вираження поглядів онлайн. А ініціативи таких країн, як Швеція, Нідерланди і Австрія, є прикладом передової практики зі сприяння реалізації свободи вираження поглядів.

На завершення варто зазначити, що у майбутньому головні виклики свободі вираження поглядів можуть полягати у концептуальних відмінностях, підтриманих судами різних юрисдикцій, а також у технічному розвитку, який створює нові можливості не лише для реалізації свободи вираження поглядів, але також і для застосування цензури. Крім того, і відповідальність приватних суб'єктів, зокрема Інтернет-компаній, і права користувачів потребуватимуть подальшого уточнення. Проблема полягає у тому, як визначити суспільний інтерес і забезпечити повагу до нього та його зміцнення з боку приватних суб'єктів на регіональному і глобальному рівнях. Підводячи підсумок, треба зауважити, що основна відповідальність за захист свободи вираження поглядів у Інтернеті покладається на держави, але за умови застосування багатосуб'єктного підходу усі інші зацікавлені сторони – міжнародні органи, приватний сектор і громадянське суспільство – також повинні зробити свій внесок.

9.7. Свобода вираження поглядів у Інтернеті: каталізатор і рушійна сила прав людини

Свобода вираження поглядів відіграє ключову роль у пошуках шляхів побудови інклюзивного та орієнтованого на людей і розвиток інформаційного суспільства, в якому б повною мірою поважали і дотримувалися положень Загальної декларації прав людини, а також принципів універсальності, неподільності, взаємозалежності і взаємного впливу усіх прав людини і основоположних свобод. Так само, як Інтернет є каталізатором реалізації прав людини, свобода вираження поглядів є рушійною силою здійснення громадянських і політичних, економічних, соціальних і культурних прав.

У своїй Декларації незалежності кіберпростору 1996 р. Джон П. Барлоу оголосив «глобальний соціальний простір... незалежним за своєю природою від тиранії, яку Ви (держави) намагаєтеся нав'язати нам»⁶²¹. Якщо говорити про регіон Ради Європи у контексті забезпечення свободи вираження поглядів, тут маємо жорсткі міжнародні зобов'язання за статтею 10 Європейської конвенції про захист прав людини, статтею 19 Загальної декларації прав лю-

621 Barlow J.P. (8 лютого 1996), *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. – Davos (www.projects.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html).

дини і статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Правозастосовна практика держав і прецедентне право (судів і квазісудових органів ООН, взята в сукупності) формують чіткі рамки захисту свободи вираження поглядів, допускаючи лише декілька чітко визначених випадків для винятків із загального правила. У будь-якому подібному випадку (коли йдеться про виняток) необхідно перевірити дотримання трьох критеріїв: законності, необхідності для досягнення законних цілей і пропорційності. Поєднуючи це з положеннями Резолюції Ради ООН з прав людини 20/8, у якій передбачено, що всі права людини, які застосовуються офлайн, застосовуються також онлайн, а також із технічною нейтральністю наведених положень про права людини і визнанням усіма зацікавленими сторонами особливої ролі Інтернету як каталізатора свободи вираження поглядів і рушійної сили інших прав людини, ми можемо дійти висновку про те, що свобода вираження поглядів онлайн має міцний захист.

Коли Барлоу заперечив наявність у держав «морального права керувати нами [мешканцями кіберпростору]», він помилявся. Моральне право керувати дійсно є (і навіть обов'язок керувати), але лише настільки, наскільки держави мають за мету захистити людську гідність, безпеку і права людини.

Історія, яку часто розповідають в Інтернет-колах, яскраво ілюструє наведений підхід. На одній міжнародній конференції делегата з Африки запитали, чи є свобода вираження поглядів дійсно настільки важливою для країни його походження, що може вона вважатися важливішою за забезпечення, скажімо, права на харчування. Його відповідь варто взяти на замітку в усіх випадках, коли йдеться про захист свободи вираження поглядів. «Без Інтернету, – значив він, – я не можу сказати світу про те, хто краде мій хліб».

Післямова

Побудова інклюзивного, орієнтованого на інтереси людей і розвиток інформаційного суспільства базується на належному захисті свободи вираження поглядів у Інтернеті, оскільки ця свобода є каталізатором реалізації інших прав онлайн, а також сама є основоположним правом людини.

Свобода вираження поглядів онлайн, зокрема й свобода бути автором, поширювати, шукати та отримувати інформацію, бути активним у соціальних мережах, захищаються правом прав людини, – статтями 19 ЗДПЛ і МПГПП, а в межах регіону Ради Європи – статтею 10 ЄКПЛ. Професійні та цивільні журналісти, що використовують у своїй діяльності Інтернет, потребують спеціального захисту, але зі своєї сторони повинні дотримуватися професійних і етичних стандартів.

Під час захисту свободи вираження поглядів онлайн основним правилом має бути таке: те, що дозволено у середовищі офлайн, дозволено також у середовищі онлайн. Водночас необхідно враховувати специфіку Інтернету, зокрема, його підсилюючий ефект, загальну доступність розміщеної інформації та неможливість вилучення інформації після того, як вона розміщена у мережі. Обмеження свободи вираження поглядів онлайн допускаються лише тоді, коли вони відповідають принципам, визначеним ЄКПЛ. Для цього має бути застосований триступеневий тест: законності, необхідності з точки зору досягнення законних цілей і пропорційності з урахуванням контексту онлайн-середовища.

Крім надання захисту в межах сфери дії Європейської конвенції з прав людини у світлі практики Європейського суду, Рада Європи систематично розробляє важливі стандарти щодо Інтернет-контенту і тлумачення свободи вираження поглядів онлайн. Її рекомендації іноді містять підходи, що передбачають спільне регулювання, коли приватні компанії стають партнерами Страсбургу з нормотворення. Важливе сприяння розробці стандартів щодо регулювання свободи вираження поглядів онлайн надають також неурядові організації, що працюють у сфері формування політики управління Інтернетом і прав людини, наприклад Коаліцією прав і принципів Інтернету.

Під час імплементації свободи вираження поглядів у Інтернеті на державному рівні виникають три ключові питання: національні суди є першою інстанцією, перед якою постають запитання, пов'язані з реалізацією свободи вираження поглядів онлайн, оскільки вони найбільше пов'язані з реаліями на місцях; апеляційні суди виконують важливу коригуючу функцію, переглядаючи рішення судів нижчих інстанцій, які неправильно застосували гарантії захисту прав людини у контексті свободи вираження поглядів онлайн; Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у захисті прав людини в Європі шляхом формування фундаментальних принципів і перегляду спірних справ.

Моніторинг може бути таким самим ефективним інструментом захисту свободи вираження поглядів у Інтернеті, як і врегулювання спору у судовому

порядку. Більш швидкий і дешевий, а також нерідко більш ефективний, ніж судове провадження, моніторинг виявився досить дієвим у здійсненні впливу на держави та Інтернет-компанії. Та цього недостатньо для припинення порушень свободи вираження поглядів із боку інших суб'єктів, особливо авторитарних режимів. Деякі недержавні моніторингові органи також створюють проблему, оскільки беруть на себе квазісудову функцію під час застосування цензури до Інтернет-контенту шляхом внесення сайтів до «чорних списків».

Активно займаються зміцненням свободи вираження поглядів у Інтернеті Рада Європи, інші міжурядові і неурядові організації та держави. У політиці Ради Європи значну увагу приділяють інтересам користувачів та Інтернет-співтовариству в цілому, що відображено у ролі цієї організації в підготовці та проведенні щорічного Форуму з управління Інтернетом та Європейського діалогу з управління Інтернетом (*EuroDIG*).

Усі держави та зацікавлені сторони зобов'язані дотримуватися, захищати та забезпечувати реалізацію свободи вираження поглядів онлайн. Виконуючи цей обов'язок, вони повинні протидіяти створенню будь-яких нових перешкод і поважати чинні правила і стандарти у сфері прав людини, які застосовуються також до свободи вираження поглядів у Інтернеті.

Бібліографія

Книжкові видання

Cuceranu Dragos (2012), *Aspects of regulating freedom of expression on the Internet*, Intersentia.

Dutton William H., Depatka Anna, Law Ginette and Nash Victoria (2011), *Freedom of connection, freedom of expression: the changing legal and regulatory ecology shaping the Internet*, UNESCO.

Fisher Desmond and Harms L. S. (eds) (1983), *The right to communicate: a new human right*, Boole Press.

Grabenwarter Christoph and Pabel Katharina (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention*, 5th edn, C. H. Beck.

Hammarberg Thomas et al. (2011), *Human rights and a changing media landscape*, Council of Europe.

Harms L. S., Richstad Jim and Kie Kathleen (eds) (1977), *The right to communicate: collected papers*, University of Hawaii Press.

Harris David, O'Boyle Michael and Warbrick Michael (2009), *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press.

Herz Michael and Molnar Peter (eds) (2012), *The content and context of hate speech: rethinking regulation and responses*, Cambridge University Press.

Jørgensen Rikke F. (2013), *Framing the Net: The Internet and Human Rights*, Edward Elgar.

Jørgensen Rikke F. (ed.) (2006), *Human rights in the global information society*, MIT Press.

Karpenstein Ulrich and Mayer Franz C. (2012), *EMRK-Kommentar*, C. H. Beck.

Kettemann Matthias C. (2013), *The future of individuals in international law: lessons from international Internet law*, Eleven International.

Kicker Renate and Müstl Markus (2012), *Standard-setting through monitoring? The role of Council of Europe expert bodies in the development of human rights*, Council of Europe.

Krikorian Gaëlle and Kapczynski Amy (eds) (2010), *Access to knowledge in the age of intellectual property*, MIT Press.

Kulecza Joanna (2012), *International Internet law*, Routledge.

Mares Radu (ed.) (2012), *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: foundation and implementation*, Martinus Nijhoff.

Mendl Toby, Puddephatt Andrew, Wagner Ben, Hawtin Dixie and Torres Natalia (eds) (2012), *Global survey on Internet privacy and freedom of expression*, UNESCO.

Milo Dario (2008), *Defamation and freedom of speech*, Oxford University Press.

Moeller Christian and Amouroux Arnaud (eds) (2007), *Governing the Internet: freedom and regulation in the OSCE region*, OSCE Publishing.

Sakulin Wolfgang (2011), *Trademark protection and freedom of expression*, Wolters Kluwer.

Sunstein Cass R. (2009), *Going to extremes: how like minds unite and divide*, OUP.

Verpeaux Michel (2010), *Freedom of expression*, Council of Europe.

Virgil, *Aeneid*, transl. by A. S. Kline (2002).

Статті

Benedek Wolfgang (2012), «Menschenrechte in der Informationsgesellschaft» // Schüller-Zwierlein André and Zillien Nicole (eds), *Informationsgerechtigkeit*, De Gruyter, pp. 69-88.

Benedek Wolfgang (2012), «Right to education» // Benedek Wolfgang (ed.), *Manual on human rights education*, 3rd edn, NWV, pp. 251-301.

Benedek Wolfgang (2008), «Internet governance and human rights» // Benedek Wolfgang, Bauer Veronika and Kettemann Matthias C. (eds), *Internet governance and the information society: global perspectives and European dimensions*, Eleven International, pp. 31-49.

Benedek Wolfgang and Kettemann Matthias C. (2010), «The Council of Europe and the information society» // Kicker Renate (ed.), *The Council of Europe, pioneer and guarantor for human rights and democracy*, Council of Europe, pp. 109-115.

Cromie John D. and Jacobus James (2000), «Court stakes a middle ground on free speech in shopping malls», *2000 New Jersey Law Journal* (www.connellfoley.com/content/page/court-stakes-middle-ground-free-speech-shoppingmalls).

De Hert Paul and Kloza Dariusz (2012), «Internet (access) as a new fundamental right. Inflating the current rights framework?», *European Journal of Law and Technology*, 3 (2012) 3, (ejlt.org/article/view/123/268).

Dunstan Allison Hope (2011), *Protecting human rights in the digital age: understanding evolving freedom of expression and privacy risks in the ICT industry* (https://globalnetworkinitiative.org/sites/default/files/files/BSR_ICT_Human_Rights_Report.pdf).

Greenberg Marc H., «A return to Lilliput: the *Licra v. Yahoo!* case and the regulation of online content in the world market», *1192 Berkeley Technology Law Journal*, 18

(2004-05), pp. 1191-1258 (www.btlj.org/data/articles/18_04_05.pdf).

Hertig Randall M. (2006), «Commercial speech under the European Convention on Human Rights: subordinate or equal?», *Human Rights Law Review*, 6 (1), pp. 53-86.

Karanasiou Argyro P. (2012), «Respecting context: a new deal for free speech in the digital era», *European Journal of Law and Technology* (3), No. 3, (ejlt.org/article/view/144/266).

Kelly Sanja and Cook Sarah (2012), «Evolving tactics of Internet control and the push for greater freedom», Kelly S., Cook S., Truong M. (eds), *Freedom on the net 2012: a global assessment of Internet and digital media*, Freedom House, pp. 1-18.

Kettemann Matthias C. (29 February 2012), «The power of principles: reassessing the Internet Governance principle hype», *Jusletter IT* (jusletter-eu.weblaw.ch).

Kettemann Matthias C. (2012), «Das Internet als internationales Schutzgut: Entwicklungsperspektiven des Internetvölkerrechts anlässlich des Arabischen Frühlings» [Інтернет як об'єкт глобального захисту: перспективи міжнародного права Інтернету в контексті «Арабської весни»], *Heidelberg Journal of International Law* 72, pp. 469-482.

Kettemann Matthias C. (2012), «The UN Human Rights Council Resolution on Human Rights on the Internet: boost or bust for online human rights protection», *Human Security Perspectives*, pp. 145-169.

Kettemann Matthias C. (2011), «Ensuring human rights online: an appraisal of selected Council of Europe initiatives in the information society sector in 2010» // Benedek, Benoit-Rohmer, Karl and Nowak (eds), *European yearbook on human rights*, NWV, pp. 461-482.

Kleinwächter Wolfgang (2011), *Internet principle hype: how soft law is used to regulate the Internet, next, internet policy and governance dissected* (www.news.dot-nxt.com/2011/07/27/internet-principle-hype-anon).

Moeller Christian (2008), «The future of media freedom on the Internet» // OSCE, *Ten years for media freedom, an OSCE anniversary, current and forthcoming challenges*, OSCE, pp. 139-148.

Moeller Christian (2008), «Internet governance in the OSCE region: media freedom, human security and the multi-stakeholder approach» in: Benedek, Bauer and Kettemann (eds), *Internet governance and the information society: global perspectives and European dimensions*, Eleven International, pp. 95-106.

Mujic Ženet (2010), «The OSCE Representative on Freedom of the Media – an inter-governmental watchdog: an oxymoron?» // Benedek, Benoit-Rohmer, Karl and Nowak (eds), *European yearbook on human rights*, NWV, pp. 309-319.

Nunziato Dawn C. (2013), «Procedural protections for Internet expression», *International Review of Law, Computers, and Technology*, pp. 1-22 (www.osce.org/fom/99458).

O'Flaherty, Michael (2012), «Freedom of expression: Article 19 of the International

Covenant on Civil and Political Rights and the Human Rights Committee's General Comment No. 34», *Human Rights Law Review* 12 (2012) 4, pp. 627-654.

Partsch Karl-Josef (1981), «Freedom of conscience and expression, and political freedoms» // Louis Henkin (ed.), *The International Bill of Rights – The Covenant on Civil and Political Rights*, New York: Columbia University Press, pp. 209-245.

Sartor Giovanni and Viola de Azevedo Cunha Mario (2010), «The Italian Google-case: privacy, freedom of speech and responsibility of providers for user-generated contents», *International Journal of Law and Information Technology* 18 (4), pp. 356-378.

Schmalenbach Kirsten (2007), «Ein Menschenrecht auf Kommunikation: Erfordernis oder Redundanz?» // Benedek Wolfgang and Pekari Catrin (eds), *Menschenrechte in der Informationsgesellschaft*. – Boorberg, pp. 183-213.

Smet Stijn (2011), «Freedom of expression and the right to reputation: human rights in conflict», *American University International Law Review* 26 (2011) 1, pp. 183-236.

Vajic Nina and Panayotis Voyatzis (2012), «The Internet and freedom of expression: a 'brave new world' and the European Court of Human Rights' evolving case law» // *Freedom of expression: essays in honour of Nicolas Bratza*, Council of Europe, pp. 391-420.

White Aidan (2013), «Who should follow journalism ethical standards in the digital era?» // OSCE, *The Representative on the Freedom of the Media: the online media self-regulation guidebook*, pp. 63-69.

Wu Tim (2003), «Network neutrality, broadband discrimination», *Journal of Telecommunications and High Technology Law* 2, pp. 141-179.

Yoo Christopher S. (2005), «Beyond network neutrality», *Harvard Journal of Law and Technology* 19, pp. 1-77.

Доповіді та інші документи⁶²²

Рада Європи

1st Council of Europe Conference of Ministers responsible for Media and New Communication Services, Resolution on Internet Governance and critical Internet resources, Doc. MCM (2009) 011 of 29 May 2009.

Additional Protocol to the Cybercrime Convention concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS No. 189) of 28 January 2003.

Advisory Committee of the Framework Convention on the Protection of National

⁶²² Доступ до усіх сайтів було востаннє здійснено 1 травня 2013 р.

Minorities, Thematic Commentary No. 3, The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention, ACFC/44DOC (2012) 001 rev, 5 July 2012 (www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_CommentaryLanguage_en.pdf), 48-49.

Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Public Service Media and Human Rights, Issue Discussion Paper (Boev Boyko and Bukovska Barbora), CommDH (2011) 41, 6 December 2011 (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1881537>).

Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Social Media and Human Rights. Issue Discussion Paper (Korff Douwe and Brown Ian), CommDH (2012) 8, February 2012 (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1904319>).

Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Opinion on Hungary's media legislation in light of Council of Europe standards on freedom of the media, CommDH (2011) 10, 25 February 2011.

Committee of experts on rights of Internet users (MSI-DUI) (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/default_en.asp).

Committee of Ministers (4 July 2012), Declaration on the desirability of international standards dealing with forum shopping in respect of defamation, «libel tourism», to ensure freedom of expression.

Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services (wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Index=no&command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2068708&SecMode=1&DocId=1878492&Usage=2).

Committee of Ministers (4 April 2012), Recommendation CM/Rec (2012) 3 on the protection of human rights with regard to search engines.

Committee of Ministers (4 April 2012), Recommendation CM/Rec (2012) 4 on the protection of human rights with regard to social networking services.

Committee of Ministers (7 December 2011), Declaration on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1883671&Site=CM>).

Committee of Ministers (21 September 2011), Recommendation CM/Rec (2011) 8 on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet.

Committee of Ministers (21 September 2011), Recommendation CM/Rec (2011) 7 on a new notion of media.

Committee of Ministers (21 September 2011), Declaration on Internet governance principles (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835773>).

Committee of Ministers (21 September 2011), Declaration on the protection of

freedom of expression and information and freedom of assembly and association with regard to Internet domain names and name strings (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835805&Site=CM>).

Committee of Ministers (13 January 2011), Declaration on measures to promote the respect of Article 10 of ECHR.

Committee of Ministers (29 September 2010), Declaration of the Committee of Ministers on network neutrality (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1678287>).

Committee of Ministers (28 and 29 May 2009), Resolution on developments in anti-terrorist legislation in Council of Europe member states and their impact on freedom of expression and information, MCM (2009) 11.

Committee of Ministers (26 March 2008), Recommendation CM/Rec (2008) 6 on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters.

Committee of Ministers (20 February 2008), Declaration on protecting the dignity, security and privacy of children on the Internet.

Committee of Ministers (7 November 2007), Recommendation CM/Rec (2007) 16 on measures to promote the public service value of the Internet.

Committee of Ministers (26 September 2007), Recommendation CM/Rec (2007) 11 on promoting freedom of expression and information in the new information and communication environment.

Committee of Ministers (13 May 2005), Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the Information Society, CM (2005) 56 final.

Committee of Ministers (2 March 2005), Declaration on freedom of expression and information in the media in the context of the fight against terrorism.

Committee of Ministers (28 May 2003), Declaration on freedom of communication on the Internet.

Committee of Ministers (30 October 1997), Recommendation No. R 97 (20) on «hate speech».

Committee of Ministers (4 March 2012), Council of Europe Strategy 2012-2015 on Internet Governance.

Council of Europe and Federal Ministry for European and International Affairs of Austria (24-25 November 2011), *Our Internet – our rights, our freedoms: towards the Council of Europe strategy on Internet governance, 2012-2015*. – Vienna.

Council of Europe in co-operation with the Interactive Software Federation of Europe, Human rights guidelines for online game providers, Doc. H/Inf (2008).

Council of Europe in co-operation with the European Internet Service Providers Association (Euro. ISPA), human rights guidelines for Internet Service Providers, Doc. H/Inf (2008) 9.

Council of Europe and the Internet, Fact sheets: protecting freedom of expression and freedom of information (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media).

ECRI Report on Austria, Fourth Monitoring Cycle (2 March 2010), CRI (2010) 2 (www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/austria/AUT-CbC-IV-2010-002-ENG.pdf).

ECRI, Proceedings of the 2006 ECRI Expert Seminar: Combating racism while respecting freedom of expression (www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/22-Freedom_of_expression_Seminar_2006/NSBR2006_proceedings_en.pdf).

ECRI (15 December 2000), General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and anti-Semitic material via the Internet (www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n6/Rec%206%20en.pdf).

European Court of Human Rights (June 2012), Press Unit, Factsheet: hate speech (www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5D909DE-CDAB-4392-A8A0-867A77699169/0/FICHES_Discours_de_haine_EN.pdf).

European Court of Human Rights (2011), Research Division, Internet: Case law of the European Court of Human Rights, Council of Europe.

Parliamentary Assembly, Assembly procedure (assembly.coe.int/Main.asp?Link=/AboutUs/APCE_Procedure.htm).

Parliamentary Assembly, Resolution 1877 (2012) on the protection of freedom of expression and freedom of information on the Internet and online media.

Parliamentary Assembly, Resolution 1843 (2011), The protection of privacy and personal data on the Internet and online media.

Parliamentary Assembly, Resolution 1834 (2011), Combating «child abuse images» through committed, transversal and internationally co-ordinated action.

Parliamentary Assembly (25 April 2012), Recommendation 1998 (2012), The protection of freedom of expression and information on the Internet and online media.

Parliamentary Assembly, Recommendation 1984 (2011), The protection of privacy and personal data on the Internet and online media.

Parliamentary Assembly, Recommendation 1980 (2011), Combating «child abuse images» through committed, transversal and internationally coordinated action.

Parliamentary Assembly, Recommendation 1897 (2010), Respect for media freedom.

Parliamentary Assembly, Resolution 1729 (2010), Protection of «whistleblowers» (assembly.coe.int/main.asp?link=/documents/adoptedtext/ta10/eres1729.htm).

Parliamentary Assembly, Recommendation 1882 (2009), The promotion of Internet and online media services appropriate for minors.

Parliamentary Assembly Recommendation 1814 (2007), Towards decriminalisation

of defamation.

Parliamentary Assembly, Recommendation 1805 (2007) on blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion.

Secretary General (27 November 2012), *Tackling hate speech: living together online*. – Budapest (www.coe.int/web/secretary-general/-/%E2%80%9Ctackling-hate-speech-living-together-onlin-1).

Європейський Союз

Communication on a Digital Agenda for Europe, COM 2010 245 final of 19 May 2010.

Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (18 June 2009), Internet Governance: the next steps, COM (2009) 277 final.

European Commission (30 November 2010), Antitrust: Commission probes allegations of antitrust violations by Google, Press Release, IP/10/1624.

European Commission (2012), Code of EU Online Rights.

European Commission (5 December 2012), «Commission agrees way forward for modernising copyright in the digital economy», *Press Release* (europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-950_en.htm).

European Commission (13 February 2012), *Transparency of ACTA negotiations* (trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/february/tradoc_149103.pdf).

European Commission, *Information society: freedom and pluralism of the media* (ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/pluralism/index_en.htm).

European Commissioner responsible for the Digital Agenda (12 December 2011), Vice-President Neelie Kroes, Press Conference, Using technology to support freedom: no disconnect strategy, Speech/11/873.

European Union competencies in respect of media pluralism and media freedom (2013), *CMPF Policy Report 2013* (cmpf.eu.europa.eu/Projects/cmpf/Documents/CMPF_PolicyReport2013.pdf).

EU Media Futures Forum (September 2012), *Final report* (ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/doc/pluralism/forum/report.pdf).

European Parliament, *Media freedom: MEPs call for annual EU monitoring of member states' media laws* (www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20130218IPR05922/html/Media-freedom-MEPs-call-for-annual-EUmonitoring-of-member-states%E2%80%99-media-laws).

European Parliament (26 March 2009), Recommendation A6–0103/2009 to the Council on strengthening security and fundamental freedoms on the Internet (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A6-2009-0103&language=EN).

European Parliament (11 December 2012), Resolution on a digital freedom strategy in EU foreign policy, 2012/2094 (INI) (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2012-470).

European Parliament (7 November 2011) Resolution on the open internet and net neutrality in Europe (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2011-0572&language=EN).

European Parliament (3 July 2012), Resolution on freedom of expression in Belarus: in particular the case of Andrzej Poczobut, 2012/2702 (RSP) (www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2012-0403&language=EN).

Joint statement of the EU Delegation to the 7th Internet Governance Forum (IGF) in Baku (9 November 2012) (europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-852_en.htm).

Blog of Neelie Kroes (12 November 2012) (blogs.ec.europa.eu/neelie-kroes/malala-day-power-Internet).

High Level Group on Media Freedom and Pluralism, Report, «A free and pluralistic media to sustain European democracy» (ec.europa.eu/information_society/media_tasforce/doc/pluralism/hlg/hlg_final_report.pdf).

ОБСЕ

20th Parliamentary Assembly in Belgrade (10 July 2011), Belgrade Declaration (www.osce.org/meetings/annual-sessions).

Freedom of Expression on the Internet. A study of legal provisions and practices related to freedom of expression, the free flow of information and media pluralism on the Internet in OSCE participating States, 2011 (www.osce.org/fom/80723).

Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media (15 February 2013), «Closing remarks», Internet 2013: Shaping policies to advance media freedom. – Vienna (www.osce.org/fom/99727).

Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media, OSCE media freedom representative calls for inclusive dialogue, Internet freedom conference in Vienna (www.osce.org/fom/99582).

Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media, Mandate (www.osce.org/fom/43207).

Permanent Council (2004), Decision No. 633, Promoting tolerance and media freedom on the Internet.

Permanent Council (5 November 1997), Decision No. 193 (www.osce.org/pc/40131).

Press Releases of 4 September 2012 and of 18 December 2012 (www.osce.org/FOM/93345 and www.osce.org/FoM/98422).

The Representative on Freedom of the Media (www.osce.org/fom).

The Representative on Freedom of the Media (2013), *The online media self-regulation guidebook*. – Vienna.

The Representative on Freedom of the Media (2012), *Safety of journalists guidebook*. – Vienna.

The Representative on Freedom of the Media (2012), *Pluralism and Internet Governance*, Dushanbe, Tajikistan, 29-30 November 2011. – Vienna.

The Representative on Freedom of the Media (8 June 2011), *Vilnius recommendations on safety of journalists*, OSCE-doc. C10. GAL/111/11 (www.osce.org/cio/78522).

The Representative on Freedom of the Media (2010), *Access to information and new technologies*, Tbilisi, Georgia, 11-12 November 2010. – Vienna.

The Representative on Freedom of the Media (2004), *Internet freedom cookbook* (www.osce.org/fom/13836).

The Representative on Freedom of the Media (2003), *Spreading the word on the Internet* (www.osce.org/fom/13871).

Організація Об'єднаних Націй

Human Rights Council (5 July 2012), Resolution A/HRC/20/8 on the promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet. For an analysis, see Cf. Kettemann M. C. (1/2012), «The UN Human Rights Council Resolution on Human Rights on the Internet: boost or bust for online human rights protection», *Human Security Perspectives*, pp. 145-169.

Human Rights Council (27 September 2012), Resolution on the safety of journalists, application No. 21/12, A/HRC/21/L.6.

Human Rights Council (July 2012), *The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet*, UN Doc. A/HRC/20/8.

Human Rights Council (16 June 2011), «Guiding principles on business and human rights: implementing the United Nations 'Protect, respect and remedy' framework», *Annex to the Final Report of the Special Representative to the Human Rights Council*, UNGA-Doc. A/HRC/17/31 and adopted by the Human Rights Council by Resolution 17/4.

Human Rights Council (7 April 2008), Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, «Protect, respect and remedy: a framework for business and human rights», *Report*, UNGA-Doc.A/HRC/8/5.

Human Rights Committee (12 September 2011), General Comment No. 34 on Article 19: Freedom of opinion and expression of 21 July 2011, UN Doc. CCPR/C/GC/34.

Human Rights Committee (2004), General Comment No. 31: Nature of the

general legal obligation imposed on states parties to the Covenant, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13.

Human Rights Committee (29 June 1983), General Comment No. 10: Freedom of expression.

ITU-T (November 2012), Recommendation Y.2770 on Requirements for deep packet inspection in next generation networks (www.itu.int/rec/T-REC-Y.2770-201211-P).

OHCHR, *Between free speech and hate speech: the Rabat Plan of Action*, a practical tool to combat incitement to hatred (www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/TheRabatPlanofAction.aspx).

OHCHR, Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence. Conclusions and recommendations emanating from the four regional expert workshops organised in 2011, and adopted by experts in Rabat, Morocco (5 October 2012) (www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf).

UN GA (10 August 2011), Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, A/66/290.

UNESCO (2012), The International Programme for the Development of Communication.

UNESCO (2005), Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, Articles 1 and 4.

UNESCO (15 October 2003), General Conference Recommendation concerning the promotion and use of multi-lingualism and universal access to cyberspace.

UNESCO (11 November 1997), Recommendation concerning the Status of Higher Education Teaching Personnel.

Інші джерела

Ad hoc Advisory Group on cross-border Internet was established in 2009 and completed its mandate after four meetings in 2011 (www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MC-S-CI/default_en.asp).

Association for Progressive Communications (APC) (www.apc.org/en/pubs/briefs/wikleaks-human-rights-whistleblowers-under-attack).

Association for Progressive Communications (APC), A non-governmental organisation in general consultation status to the Human Rights Council, *Internet rights are human rights* (www.apc.org/en/node/12371).

Article 19, History and achievements (www.article19.org/pages/en/history-achievements.html).

Article 19, Intellectual property (www.article_19.org/pages/en/intellectualproperty.html).

Article 19, *Balancing the right to freedom of expression and intellectual property protection in the digital age*, Policy brief.

Article 19 (2012), *Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence*, Policy Brief (www.article19.org/data/files/medialibrary/3572/12-12-01-POincitement-WEB.pdf).

Article 19, *United Kingdom: Ruling on Google's liability is bad news for free speech online* (www.article19.org/resources.php/resource/3611/en/united-kingdom:-ruling-on-google%E2%80%99s-liability-is-bad-news-for-free-speech-online#sthash.u4O9LisK.dpuf).

Barlow John Perry, *A declaration of the independence of cyberspace* (w2.eff.org/Censorship/Internet_censorship_bills/barlow_0296.declaration).

Benedek Wolfgang and Madanmohan Rao (2013), *Background paper*, 12th Informal ASEM Seminar on Human Rights, «Human Rights and Information and Communication Technology» in Seoul 27-29 June 2012, ASEM, Singapore.

Benedek Wolfgang, Gragl Paul, Kettemann Matthias C., Liddicoat Joy and van Eijk Nico (October 2012), «Comments relating to freedom of expression and freedom of association with regard to new generic top level domains», *DG-I*, 2012/4.

Center for Democracy and Technology (28 November 2012), *Adoption of traffic sniffing standard fans WCIT flames* (<https://www.cdt.org/blogs/cdt/2811adoption-traffic-sniffing-standard-fans-wcit-flames>).

Charter on Human Rights and Principles for the Internet (internetrightsandprinciples.org/wpcharter).

Commentary to the Charter on Human Rights and Principles for the Internet (October 2011) (www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2011/10/Charter-Commentary.pdf).

Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (www.coe.int/t/commisioner/default_en.asp).

Cowie James (28 January 2011), *Egypt leaves the Internet* (www.reneysys.com/blog/2011/01/egypt-leaves-the-internet.shtml).

De la Chapelle Bertrand and Fehlinger Paul (2012), «Internet and jurisdiction, a global multi-stakeholder dialogue process», *Annual Report* (www.Internetjurisdiction.net/wp-content/uploads/2013/01/Internet-Jurisdiction-Annual-Report-2012.pdf).

EDRI, *Copyright: challenges of the digital era* (www.edri.org/files/paper07_copyright.pdf).

EDRI (19 December, 2012), «Export controls for digital weapons», *EDri-gram newsletter* (www.edri.org/edriagram/number10.24/export-controlsdigital-weapons).

- EDRI (27 February 2013), *UK court: Google liable for comments posted on its blogger platform* (www.edri.org/edriagram/number11.4/google-liablecomment-blogger-uk).
- Facebook, Community Standards (www.facebook.com/communitystandards).
- Facebook, Principles (www.facebook.com/principles.php).
- Facebook (11 December 2012), Statement of rights and responsibilities (www.facebook.com/legal/terms).
- Freedom House, *Freedom on the Net 2012* (www.freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2012).
- Global Network Initiative (2010), «Our Work. Our vision. Our progress», *Inaugural Report* (www.globalnetworkinitiative.org/files_Annual_Report_2010.pdf).
- Global Network Initiative, *Protecting and advancing freedom of expression and privacy in information and communications* (www.globalnetworkinitiative.org).
- Global Network Initiative (1 August 2012), *Ensure the free flow of information in Tajikistan* (www.globalnetworkinitiative.org/news/ensure-free-flowinformation-tajikistan).
- Google, Transparency Report (www.google.com/transparencyreport/removals).
- Google (Richard Salgado), «Transparency report: what it takes for governments to access personal information», *Google public policy blog* (googlepublicpolicy.blogspot.co.at/2013/01/transparency-report-whatit-takes-for.html).
- Google Blog, *Google's approach to government requests for user data* (googleblog.blogspot.com/2013/01/googles-approach-to-government-requests.html).
- Hamelink Cees J. (2002), *Draft declaration on the right to communicate*, Amsterdam/Geneva (www.article19.org/data/files/pdfs/analysis/hamelink-declaration-the-right-to-communicate.pdf).
- IFEX, *Special rapporteurs call for a «crime against freedom of expression»* (www.ifex.org/international/2012/06/27/free_expression_crime).
- IFEX, Our Network (www.ifex.org/our_network).
- INHOPE, About INHOPE (www.inhope.org/gns/about-us/about-inhope.aspx).
- INHOPE (2011), *Articles of Association* (www.inhope.org/Libraries/Documents_Homepage/2011_INHOPE_Articles_of_Association_EN.sflb.ashx).
- International Mechanisms for Promoting Freedom of Expression [UN, OSCE, OSA, ACHPR] (1 June 2011), *Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet* (www.osce.org/fom/78309).
- Internet Rights and Principles Coalition, *10 Internet rights and principles* (internetrightsandprinciples.org).

Internet Watch Foundation, *Content assessment appeal process* (www.iwf.org.uk/accountability/complaints/content-assessment-appeal-process).

Internet Watch Foundation, *Service level agreement between the Association of Chief Police Officers (ACPO) and the Internet Watch Foundation (IWF)* (<https://www.iwf.org.uk/assets/media/hotline/SLA%20ACPO%20IWF%20FINAL%20OCT%202010.pdf>).

Internet Watch Foundation (9 December 2008), *IWF statement regarding Wikipedia webpage* (www.iwf.org.uk/about-iwf/news/post/251-iwf-statementregarding-wikipedia-webpage).

Netzpolitik.org (16 January 2013), *Secret government document reveals: German Federal Police plans to use Gamma FinFisher spyware* (<https://netzpolitik.org/2013/secret-government-document-reveals-german-federal-police-plan-to-use-gamma-finfisher-spyware>).

oDesk (2013), *Abuse Standards 6.2. operation manual for live operators* (de.scribd.com/doc/81877124/Abuse-Standards-6-2-Operation-Manual).

Osborne Charlie (17 December 2012), *China reinforces its 'Great Firewall' to prevent encryption* (news.cnet.com/8301-1009_3-57559531-83/china-reinforces-its-great-firewall-to-prevent-encryption).

PEN International, *Who we are* (pen-international.org/who-we-are).

PEN International (September 2012), *PEN declaration on digital freedom*, adopted in Gyeongju, South Korea (pen-international.org/pen-declaration-on-digital-freedom).

PEN International, *PEN Declaration on Digital Freedom. Case studies, Tajistikan: business and human rights* (www.pen-international.org/wp-content/uploads/2012/11/PEN-declaration-Case-Studies_PDF4.pdf).

Reporters Without Borders (2012), *Enemies of the Internet* (en.rsf.org/beset-by-online-surveillance-and-13-03-2012,42061.html).

SEC, Office of the Whistleblower (www.sec.gov/whistleblower).

Secretary of State Hillary Rodham Clinton (15 February 2011), *Internet rights and wrong: choices and challenges in a networked world*. – Washington D. C.: George Washington University (www.state.gov/secretary/rm/2011/02/156619.htm).

Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights (1984), Annex, UN Doc.E/CN.4/1984/4 (www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf).

Starmer Keir (20 September 2012), Director of Public Prosecutions, Crown Prosecution Service, *DPP statement on Tom Daley case and social media prosecutions* (blog.cps.gov.uk/2012/09/dpp-statement-on-tom-daley-caseand-social-media-prosecutions.html).

Statement on human rights, human dignity and the information society (www.pdhre.org/wsis/statement.doc).

TeliaSonera (14 March 2013), *Key telecommunication players sign principles on Freedom of Expression and Privacy and announce collaboration with GNI* (www.teliasonera.com/en/newsroom/press-releases/2013/3/keytelecommunication-players-sign-principles-on-freedom-of-expression-and-privacy-and-announce-collaboration-with-gni).

Telecommunications industry dialogue on freedom of expression and privacy (2013), Guiding Principles (www.teliasonera.com/Documents/Public%20policy%20documents/Telecoms_Industry_Dialogue_Principles_Version_1_-_ENGLISH.pdf).

Twitter, Transparency Report (<https://transparency.twitter.com>).

Twitter (1 July-1 December 2012), Twitter transparency report, copyright notices (<https://transparency.twitter.com/copyright-notice>).

Unabhängiges Landeszentrum fuer Datenschutz (ULD, Office of the Data Protection Commissioner) Schleswig-Holstein (17 December 2012), *ULD issues orders against Facebook because of mandatory real names* (<https://www.datenschutzzentrum.de/presse/20121217-facebook-real-names.htm>).

U. S. Securities and Exchange Commission (Fiscal Year 2012), Annual Report on the Dodd-Frank Whistleblower Program (www.sec.gov/about/offices/owb/annual-report-2012.pdf), 4.

Wagner Ben (2012), *Export censorship and surveillance technology* (www.hivos.nl/content/download/72343/618288/file/Exporting%20Censorship%20And%20Surveillance%20Technology%20by%20Ben%20Wagner.pdf).

Wagner Ben (2012), *After the Arab Spring: new paths for human rights and the Internet in European foreign policy*, European Parliament, Sub-Committee on Human Rights, EXPO/B/DROIT/2011/28.

Weixiao Wei (2011), *Online child sexual abuse content: the development of a comprehensive, transferable international Internet notice and takedown system* (https://www.iwf.org.uk/assets/media/resources/IWF%20Research%20Report_%20Development%20of%20an%20international%20internet%20notice%20and%20takedown%20system.pdf), 28.

World Summit on the Information Society (WSIS) (12 December 2003), Doc. WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E.

WSIS (18 November 2005), Doc. WSIS-04/TUNIS/DOC/7-E.

WSIS (18 November 2005), Tunis Commitment, WSIS-05/TUNIS/DOC/7-E.

WSIS (12 December 2003), Declaration Principles, UN Doc. WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E.

York Jillian C. (September 2010), *Policing content in the quasi-public sphere*, OpenNet (<https://opennet.net/policing-content-quasi-public-sphere>).

ЗМІ

- AFP (24 January 2013), «French court says Twitter must identify racist tweeters».
- Ars Technica Finland (31 October 2012), «Plan for universal 100Mbps service by 2015 on track» (arstechnica.com/business/2012/10/finland-plan-for-universal-100mbps-service-by-2015-on-track).
- BBC (1 July 2010), «Finland makes broadband a 'legal right'» (www.bbc.co.uk/news/10461048).
- BBC (12 August 2008), «Scorpions censored» (www.bbc.co.uk/6music/news/20081208_scorpions.shtml).
- BBC News (18 December 2012), «Germany orders changes to Facebook real name policy» (www.bbc.co.uk/news/technology-20766682).
- Benesch Susan and MacKinnon Rebecca (5 October 2012), «The innocence of YouTube», *Foreign Policy* (www.foreignpolicy.com/articles/2012/10/05/the_innocence_of_youtube).
- Bowcott Owen (27 July 2012), «Twitter joke trial: Paul Chambers wins high court appeal against conviction», *The Guardian* (www.guardian.co.uk/law/2012/jul/27/twitter-joke-trial-high-court).
- Cerf Vinton (4 January 2012), «Internet access is not a human right», *New York Times* (www.nytimes.com/2012/01/05/opinion/internet-access-is-not-a-human-right.html).
- Dynamic coalition on freedom of expression, activities (dcexpression.wordpress.com).
- Elmer-Dewitt Philip (6 December 1993), «First nation in Cyberspace. Twenty million strong and adding a million new users a month, the Internet is suddenly the place to be», *Time International*, No. 49 (www.chemie.fu-berlin.de/outerspace/internet-article.html).
- EU-Info.de (18 February 2013), «Europäische Datenschutzbehörden wollen Sanktionen gegen Google» (www.eu-info.de/dpa-europaticker/226952.html).
- Horner Lisa, Comprehensive background report: freedom of expression and the Internet, report from regional consultation meetings convened by Demos, Global Partner and Associates (www.mediapolicy.org/Demos-FoE-Internet).
- Lee Dave (10 December 2012), «Pirate Party threatened with legal action over Pirate Bay proxy», *BBC News* (www.bbc.co.uk/news/technology-20668699).
- O'Brien Kevin J. (4 December 2012), «Law students in Austria challenge Facebook privacy policy», *New York Times* (www.nytimes.com/2012/12/05/technology/austrian-group-plans-court-challenge-to-facebooks-privacypolicies.html?_r=0).
- Reuters (21 December 2012), «Google executives acquitted in Milan autism video case» (www.reuters.com/article/2012/12/21/google-italyprivacy-idUSL5E8NL6RR20121221).

RT.com (24 September 2012), «Twitter hands over Occupy protester's tweets to NY judge» (rt.com/usa/twitter-occupy-last-harris-153).

Sabbagh Dan (9 October 2012), «Facebook and Twitter could be asked to increase moderation of networks», *The Guardian* (www.guardian.co.uk/media/2012/oct/09/dpp-criminal-tweets-facebook-posts).

Scola Nancy (13 December 2010), «Ten ways to think about DDoS attacks and 'legitimate civil disobedience'» (techpresident.com/blog-entry/tenways-think-about-ddos-attacks-and-legitimate-civil-disobedience).

The Times of India (17 September 2012), «Anti-Prophet Mohamed film: Pakistan blocks YouTube as two killed in violence».

ZD.net (Protalinski Emil) (15 November 2011), «Facebook name battle: Ahmed Salman Rushdie claims victory» (www.zdnet.com/blog/facebook/facebook-name-battle-ahmed-salman-rushdie-claims-victory/5358).

Агенти з продажу публікацій Ради Європи

БЕЛЬГІЯ

La Librairie Européenne – The European Bookshop Rue de l'Orme, 1
BE-1040 BRUXELLES Тел.: +32 (0) 2 231 04 35
Факс: +32 (0) 2 735 08 60
E-mail: info@libeurop.eu
http://www.libeurop.be
Jean De Lannoy/DL Services Avenue du Roi 202 Koningstraat BE-1190 BRUXELLES
Тел.: +32 (0) 2 538 43 08
Факс: +32 (0) 2 538 08 41
E-mail: jean.de.lannoy@dl-servi.com
http://www.jean-de-lannoy.be

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА

Robert's Plus d.o.o.
Marka Marulića 2/IV BA-71000 SARAJEVO
Тел.: + 387 33 640818
Факс: + 387 33 640 818
E-mail: robertsplus@bih.net.ba

КАНАДА

Renouf Publishing Co. Ltd.
22-1010 Polytek Street
CDN-OTTAWA, ONT K1J 9J1
Тел.: +1 613 745 2665
Факс: +1 613 745 7660
Toll-Free Tel.: (866) 767-6766
E-mail: order.dept@renoufbooks.com
http://www.renoufbooks.com

ХОРВАТІЯ

Robert's Plus d.o.o. Marasovičeva 67
HR-21000 SPLIT
Тел.: + 385 21 315 800, 801, 802, 803
Факс: + 385 21 315 804
E-mail: robertsplus@robertsplus.hr

ЧЕХІЯ

Suweco CZ, s.r.o. Klecakova 347
CZ-180 21 PRAHA 9
Тел.: +420 2 424 59 204
Факс: +420 2 848 21 646
E-mail: import@suweco.cz
http://www.suweco.cz

ДАНІЯ

GAD Vimmelskafteft 32
DK-1161 KØBENHAVN K
Тел.: +45 77 66 60 00
Факс: +45 77 66 60 01
E-mail: reception@gad.dk
http://www.gad.dk

ФІНЛЯНДІЯ

Akateeminen Kirjakauppa PO Box 128
Keskuskatu 1
FI-00100 HELSINKI
Тел.: +358 (0) 9 121 4430
Факс: +358 (0) 9 121 4242
E-mail: akatilaus@akateeminen.com
http://www.akateeminen.com

ФРАНЦІЯ

Будь ласка, контакуйте
напряму з видавництвом Ради Європи
FR-67075 STRASBOURG cedex
Тел.: +33 (0) 3 88 41 25 81
Факс: +33 (0) 3 88 41 39 10
E-mail: publishing@coe.int
http://book.coe.int
Librairie Kléber
1 rue des Francs-Bourgeois FR-67000 STRASBOURG
Тел.: +33 (0) 3 88 15 78 88
Факс: +33 (0) 3 88 15 78 80
E-mail: librairie-kléber@coe.int
http://www.librairie-kléber.com

НІМЕЧЧИНА

АВСТРІЯ
W. Bertelsmann Verlag GmbH @ Co KG
Auf dem Esch 4
D-33619 BIELEFELD
Тел.: +49 521 91101 13
Факс: +49 521 91101 19
E-mail: uno-verlag@wbv.de
www.uno-verlag.de

ГРЕЦІЯ

Librairie Kauffmann s.a. Stadiou 28
GR-105 64 ATHINAI
Тел.: +30 210 32 55 321
Факс: +30 210 32 30 320
E-mail: ord@otenet.gr
http://www.kauffmann.gr

УГОРЩИНА

Euro Info Service Pannónia u. 58.
PF. 1039
HU-1136 BUDAPEST
Тел.: +36 1 3292170
Факс: +36 1 349 2053
E-mail: euroinfo@euroinfo.hu
http://www.euroinfo.hu

ІТАЛІЯ

Licosa SpA
Via Duca di Calabria, 1/1
IT-50125 FIRENZE
Тел.: +39 0556 483215
Факс: +39 0556 41257
E-mail: licosa@licosa.com
http://www.licosa.com

НОРВЕГІЯ

Akademika
Postboks 84 Blindern
NO-0314 OSLO
Тел.: +47 2 218 8100
Факс: +47 2 218 8103
E-mail: support@akademika.no
http://www.akademika.no

ПОЛЬЩА

Ars Polona JSC
25 Obrocnow Street
PL-03-933 WARSZAWA
Тел.: +48 (0) 22 509 86 00
Факс: +48 (0) 22 509 86 10
E-mail: arspolona@arspolona.com.pl
http://www.arspolona.com.pl

ПОРТУГАЛІЯ

Marka Lda
Rua dos Correeiros 61-3
PT-1100-162 LISBOA
Тел.: 351 21 3224040
Факс: 351 21 3224044
Web: www.marka.pt
E-mail: apoio.clientes@marka.pt

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Ves Mir
17b, Butlerova ul. – Office 338
RU-117342 MOSCOW
Тел.: +7 495 739 0971
Факс: +7 495 739 0971
E-mail: orders@vesmirbooks.ru
http://www.vesmirbooks.ru

ШВЕЙЦАРІЯ

Planetis Sarl
16 chemin des Pins
CH-1273 ARZIER
Тел.: +41 22 366 51 77
Факс: +41 22 366 51 78
E-mail: info@planetis.ch

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

The Stationery Office Ltd
PO Box 29
GB-NORWICH NR3 1GN Тел.: +44 (0) 870 600 5522
Факс: +44 (0) 870 600 5533
E-mail: book.enquiries@tso.co.uk
http://www.tsoshop.co.uk

США КАНАДА

Manhattan Publishing Co
270 White Plains Road
USA-10583 SCARSDALE, NY Тел.: +1 914 472 4650
Факс: +1 914 472 4316
E-mail: coe@manhattanpublishing.com
http://www.manhattanpublishing.com

Видавництво Ради Європи

FR-67075 STRASBOURG Cedex

Тел.: +33 (0) 3 88 41 25 81 • Факс: +33 (0) 3 88 41 39 10 • E-mail: publishing@coe.int • сайт: http://book.coe.int

Із розвитком і поширенням Інтернету можливості для висловлення власних думок зростають надзвичайно швидкими темпами, а разом із ними – виклики свободі вираження поглядів. На прикладах «Арабської весни» та всесвітнього протестного руху «Окупуї» можна бачити, наскільки значний вплив має свобода вираження поглядів у Інтернеті на обговорення, від яких залежить наше майбутнє. Водночас все більше держав використовують Інтернет для того, аби шпигувати за журналістами і громадянами, для переслідування й ув'язнення блогерів, а також застосування цензури до інформації, доступної онлайн.

Ця книга має на меті відповісти на головні питання щодо масштабів і меж свободи вираження поглядів онлайн. Автори намагалися доступно та чітко пояснити, що нам дозволено говорити онлайн і яким чином захищені наші ідеї та процес передачі й отримання інформації.

Ця книга знайомить із широким колом прав, захищених свободою вираження поглядів, зокрема й свободу ЗМІ та право на доступ до інформації через Інтернет. Вона також приділяє значну увагу важливості встановлення стандартів у цій сфері, моніторингу та діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій у напрямку зміцнення цих стандартів. Окремий розділ присвячено відповідному національному досвіду, який ілюструє те, як різні держави реагують на проблеми, породжувані Інтернетом та пов'язані із забезпеченням свободи вираження поглядів для кожного. З огляду на зростання важливості Інтернету в нашому повсякденному житті читачі знайдуть у цій книзі цінне джерело для розуміння прав і обов'язків кожного суб'єкта відносин в Інтернеті, у тому числі держав, Інтернет-компаній і громадянського суспільства.

Професор Вольфганг Бенедек, директор Інституту міжнародного права та міжнародних відносин, а також директор Європейського навчально-дослідницького центру з прав людини та демократії Грацького університету. Основними темами його досліджень є права та безпека людини, регулювання Інтернету і міжнародне економічне право. Особливу увагу він приділяє проблемам глобального управління та праву міжнародного розвитку. Він є виконавчим редактором Європейського щорічника з прав людини (*European Yearbook on Human Rights*).

Д-р Маттіас Кеттеман, магістр права (LL.M., Гарвард), вивчав міжнародне право в м. Грац, Женеві та у Гарвардській школі права. Викладач Інституту міжнародного права та міжнародних відносин Грацького університету та науковий співробітник зі ступенем доктора права у науково-дослідницькому проєкті «Нормативні приписи» в Університеті Франкфурта-на-Майні. Також є співредактором Європейського щорічника з прав людини (*European Yearbook on Human Rights*).

www.coe.int

The Council of Europe is the continent's leading human rights organisation.

It includes 47 member states, 28 of which are members of the European Union.

All Council of Europe member states have signed up to the European Convention on Human Rights, a treaty designed to protect human rights, democracy and the rule of law.

The European Court of Human Rights oversees the implementation of the Convention in the member states

9 789287 177025

<http://book.coe.int>

29 Євро/58 доларів США
ISBN 978-92-871-7702-5

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE